

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ТА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА
ТЕРАПЕВТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ
У ЗМІСТІ СНОВИДИНЬ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»
з напрямку «Психологія»

Студента ОР Бакалавр

4 курсу, 1 групи

Яценка Назара Вячеславовича

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,

доцент катедри експериментальної

та прикладної психології

Малишева Каріне Олегівна

Робота захищена __ ____ 2022 р.

Допустити до захисту в ДЕК №1

Катедра загальної психології

Протокол № ____ від ____

Завідувач катедри:

Кандидат психологічних наук,

доцент катедри загальної психології

Юрчинська Ганна Кирилівна

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ...6	
1.1. Теоретичне опрацювання феноменів сну та сновидіння. Ґендерні відмінності у змістах сновидінь	6
1.2. Архетипи як форма прояву ґендерних стереотипів.....	30
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ	66
2.1. Програма емпіричного дослідження: операціоналізація досліджуваних явищ та характеристика вибірки	66
2.2. Обґрунтування підбраного методологічного інструментарію	68
Висновки до розділу 2.....	76
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ ЕТАП ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРАПЕВТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ...77	
3.1. Обробка та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	77
Висновки до розділу 3.....	85
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Від початку XXI століття спостерігається стрімке посилення процесу трансформації гендерних норм, що супроводжується зміною у багатьох дотичних сферах, зокрема у вимірі несвідомого. Зрозуміло, що процес конструювання нового гендеру розпочато задовго до постіндустріальної ери, проте у наш час результати дослідницької роботи засвідчують якісно новий етап у розумінні статево-рольової ідентичності. Як приклад, події російсько-української війни відображають міру цих трансформацій — у зіставленні з досвідом АТО та ООС — можемо говорити про виражений перерозподіл за статтю серед представників Сил ТрО ЗСУ, власне ЗСУ та громади волонтерів. В свою чергу, дослідження змін статево-рольових установок та гендерної ідентичності особистості є необхідним етапом оновлення наукового бачення особистості. Оперувати до норм та методологій 80-х років наразі є неможливим, зважаючи на значні соціокультурні перебудови, інтенсивний процес андрогенізації суспільства. Водночас, зважаючи на суттєвий розвиток нейропсихологічного знання, наразі робота у даному напрямку дає можливість отримати як ніколи близькі до реальності моделі.

Окремо необхідно зазначити щодо актуальності дослідження саме гендерних проявів у сновидіннях: міжнародні проекти дослідження снів останніх років пропонують суттєво нові методи роботи із даним явищем, зокрема у юнґіанському підході, доказовість яких підтверджується численними емпіричними здобутками. Тож, необхідним є інтегрувати здобутки світової методології до українського дослідницького процесу. Окрім того, трансформації у полі гендеру нерозривно пов'язані зі змінами матеріалу несвідомого. Варто зауважити, що практична робота аналітиків сучасності доволі часто базується на системі архетипів, гендерно забарвленій, закладеній минулої епохи. Необхідним наразі є питання переоцінки ролі архетипів у роботі практичного психолога, а також оновлення системи координат фахівця даного спрямування в контексті маосові андрогенізації. Таким чином, ми вирішили у своїй роботі розкрити дане питання, зважаючи на низку описаних вище передумов.

Теоретико-методологічною основою для даного дослідження стали роботи наступних авторів: Дж. А. Гобсон, О. І. Ліамін, Д. М. Райзен, Дж. М. Крюгер (нейропсихологічні дослідження сну та сновидіння); Г. В. Домхов, Д. Барретт, (дослідження психології сновидіння). Окремо варто зауважити суттєвий внесок таких авторів як М. Шредл та К. Роеслер, які сформували значну дослідницьку базу та заклали фундамент для нового розуміння даної проблеми.

Мета роботи полягає у визначенні терапевтичного значення аналізу гендерних стереотипів у змісті сновидінь в контексті сучасної української культури.

Відповідно до мети було сформовано наступні **завдання**:

1. Визначити основні вияви гендерних стереотипів шляхом теоретичного аналізу;
2. Виявити найбільш поширені змісти у сновидіннях української молоді, що відображають гендерні стереотипи;
3. Зіставити наративи представників різних статей задля визначення основних фабул гендерних стереотипів у сновидіннях.

Об'єкт дослідження: змісти сновидінь.

Предмет дослідження: гендерні стереотипи у змістах сновидінь в контексті сучасної української культури.

Методи дослідження. У даному дослідженні було задіяно систему загальнонаукових та спеціальних галузевих методів. *Методи теоретичного пізнання:* теоретичний аналіз та синтез, абстрагування, узагальнення, моделювання та індуктивний підхід. *Методи емпіричного пізнання:* метод аналізу суб'єктивних звітів, психолінгвістичний підхід; метод структурованого аналізу сновидінь та аналіз фокалізацій наративу. *Методи математико-статистичної обробки:* перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Вілкі, перевірка гомогенності дисперсій за критерієм Лівіна, перевірка рівності середніх значень двох вибірок за U-критерієм Мана-Вітні та t-критерієм Ст'юдента.

Емпірична база дослідження. Вибірку сформовано за стратометричним методом серед студентів магістерських програм Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, загальна кількість

респондентів 10 осіб, кожен із яких надав матеріал 20 послідовних снів, загалом проаналізовано 200 сновидінь. Середній вік респондентів 24 роки, розподіл за статтю — 50% чоловіків та 50% жінок.

Новизна дослідження. Представлена робота є першою спробою перенести досвід досліджень сновидінь Спільноти аналітичної психології Німеччини — зокрема, застосувати інноваційний Метод структурованого аналізу сновидінь. Разом з тим, дана робота дає можливість отримати відомості щодо сучасної системи архетипів українського народу. Варто зауважити, що дане дослідницьке поле наразі перебуває під впливом культурологічної спільноти: здебільшого архетипи розглядаються як мистецькі шаблони чи етнокультурні стереотипи; спеціалісти досліджують оніричні мотиви художніх творів, сон і сновидіння у тропоніміці. Напротивагу, фахівці психологічного спрямування, що публікують доробки з даної теми, спрямовані, передусім, на вирішення терапевтичних та консультаційних задач. Тож, теоретичне констатуюче дослідження є потрібною ланкою сучасного наукового процесу.

Теоретична та прикладна цінність. Прикладна цінність роботи базується передусім на можливості застосування отриманих даних у діагностичних та терапевтичних цілях. Оскільки наразі основними методичними матеріалами щодо архетипології українського народу слугують доробки минулого століття, варто оновити методологічну базу практиків. Окрім того, новий підхід до розуміння наративів сновидінь дасть можливість практикуючим психологам оптимізувати аналітичний процес та прослідкувати динаміку клієнтів. Теоретична цінність роботи полягає в розробці теоретичної моделі снів та сновидінь: синтезу досвіду юнгіанських аналітиків та дослідницької роботи фахівців-нейропсихологів, а також дослідженні гендерного аспекту у даному дослідницькому полі.

Структура роботи. Дипломна робота містить вступ, 3 розділи, висновки до кожного з розділів, загальні висновки, список використаної літератури (239 найменувань, з них 30 – українською мовою). Повний обсяг дипломної роботи становить 106 сторінок, основний зміст роботи викладено на 88 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 2 таблиці, загальним обсягом 1 сторінка; 6 рисунків загальним обсягом 3 сторінки та 4 формули.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

1.1. Теоретичне опрацювання феноменів сну та сновидіння. Гендерні відмінності у змістах сновидінь

Генезис та функції сну. 1895 року Зігмунд Фройд у своїй роботі «Project for a Scientific Psychology» доволі чітко висловив свій намір поєднати наукове уявлення щодо діяльності психіки та мозку. Проте на момент його наукової діяльності нейробіологічні доробки знаходилися у стані німфи, що унеможлиблювало досягнення даної цілі, тож автор намагався дослідити феномен сну, як і більшість його колег майбутнього, оперуючи доступними методами, зокрема, в рамках психодинамічного концепту. Протягом наступних десятиліть геніальне прагнення автора лишається актуальним, проте наразі психодинамічна теорія сну потребує радикального перегляду з урахуванням новітніх нейропсихологічних напрацювань, що власне вже стало предметом роботи значного кола фахівців [1]. Тож, у даному підрозділі представимо результати їх дослідницької роботи та сформуємо інтегративну модель сну та сновидіння в межах понятійного апарату нейропсихоаналізу.

Передусім, надамо дефініцій сну та означимо механізми даного процесу. Основна дихотомія свідомості — це стан неспання та сну. Наразі ідентифікація останнього можлива за використання комплексу трьох методів: електроенцефалографії (ЕЕГ), електроокулографії (ЕОГ) та електроміографії (ЕМГ). Завважимо, що така громіздка діагностика є вимушеною мірою та обумовлена тим, що поведінковий вимір не є достатнім мірилом для розмежування цих станів: нерухомість не є значимою характеристикою сну, зважаючи на поведінку дельфінів-азовок, що перебувають у стані сну без зниження рухової активності, та значну кількість теплокровних тварин, що проводять більшу частину у свідомій нерухомості; результати досліджень хворих на акінезію підтверджують нетотожність сну та соматичного відпочинку. Водночас, ареактивність не може бути достатнім критерієм, оскільки завжди апостеріорна, а також притаманна рядові суміжних станів. Наявна значна

кількість патологій та станів, що імітують нормальну картину сну на ЕЕГ, тому діагностика сну неможлива за окремими показниками чи критеріями, а суперечливість апаратних показників та поведінкових проявів можлива, як приклад, після тривалої депривації сну [2]. Тож, дослідники-сомнологи зазначають, що ефективною є лише комплексна діагностика, а провідним критерієм стану сну є *циклічність* — ритмічність зміни стадій та фаз сну. Тож, можемо зробити прогностичний висновок щодо того, що сон - це особливий вроджений стан гомеотермних звірів, який характеризується циклічною зміною відповідних фаз: фази повільного сну (NREM) та швидкого сну (REM), що відрізняє його від неспання у поєднанні з такими особливостями поведінки людини, як нерухомість та ареактивність. Відповідно, варто означити, що цикл сну — це півторагодинне послідовне проходження основних 4 стадій фази повільного сну (дрімота, поверхневий, сон помірної глибини, глибокий) та фази парадоксального сну [3].

У той же час, даний дефініцій не відповідає реальності сну як процесу, оскільки у результаті дослідницької діяльності було виявлено, що *C. Elegans*, фруктові мухи, а також деякі пойкилотермні істоти (зокрема, каракатиці) здатні перебувати у стані, що підпадає під критерії сну, більш того, потребують періодичного переходу до сно-подібного стану задля забезпечення життєдіяльності [4]. Варто зауважити, що об'єм нейронної мережі фруктової мухи згідно з класичним концептом, унеможливорює реалізацію сну, тож можемо зазначити, що сон є властивістю, що проявляється також на рівні малих нейромереж та не залежить від загальної анатомії організмів. Таким чином, усі критерії ідентифікації стану спання, що було описано вище зводяться до потенціалів у нейромережах, оскільки лише даний аспект сну є невід'ємною його складовою. Попередньо дослідниками навіть було наведено постулат, щодо того, що сон, наявний у будь-якого організму з нейрональною або ж гліальною мережею. Так, нейронні та гліальні мережі, що було вирощено у середовищі *in vitro* також проявляли стани характерні для сну організмам *in vivo*. За висновками дослідників, стан зрілих змішаних культур нейронів і глії ссавців — сам по собі є моделлю ритмічних сплесків та пауз потенціалу дії у нейронах, що аналогічні

активності, яка була зафіксована у нейронах таламуса та кори під час сну з нешвидким рухом очей (NREM) [5-8]. Окремо варто зауважити, що для отримання означених культур використовуються клітини ембріонів мишей або особин віком 1-3 дні, і розвиток електричної активності протягом 2-3 тижнів у культурі відбувається ідентично розвитку процесів сну у новонароджених осіб [8]. Окрім того, незліченні дослідження ураження нервової системи ссавців та клінічні результати роботи з пост-інсультом показують, що незалежно від місця ураження, сон завжди наявний, якщо тварина чи людина виживають [9]. Як зазначає М. Жюве: «the whole encephalon has hypnogenic properties» [10]. Тож, спираючись на представлені аргументи, можемо резюмувати, що сон загалом — це фундаментальна властивість нейронних мереж, незалежно від їх локалізації у мозку (або в пробірці). Надати більш детальний дефініцій даного процесу можливо лише висвітливши його структурно-функціональні особливості.

Наразі відбувся змістовний перегляд концепцій щодо функціональної ролі сну [11-13]. Так, перш за все, можемо зазначити, що існує значна сукупність теорій функціональної ролі сну, яка на даний момент потребує масштабного мета-аналізу та узагальнення. Власне, у результаті теоретичного аналізу Дж. М. Крюгера та команди, було виокремлено шість найбільш змістовних концептів серед загальної сукупності. Виділяючи їх, дослідники передусім спиралися на такі аспекти, як доказовість; єдність біохімічних процесів сну та його функцій; узгодженість з концепцією локального сну, описаною вище та узгодженість із уявленнями щодо патогенезу порушень сну.

Імунна функція. Наразі відомо, що значна депривація сну суттєво впливає на параметри імунної системи [14, 15]. Як приклад, скорочення часу сну пов'язане зі зниженням титрів антитіл, індукованих імунізацією [16]. Крім того, численні дослідження описують зміни процесів сну як захисну реакцію на інфекційні патогени, а також зниження смертності та захворюваності за дотримання гігієни сну (зокрема, часових норм) [17]. Імунна функція є зокрема важливою опортуністичною функцією сна, проте не провідною.

Глімфатична функція. Дана функція сну ґрунтується на посиленому конвективному відтоці від мозку під час сну [18]. Підвищена клітинна активність

під час денної активності супроводжується інтенсивним розпадом молекул (утворення лактату, діоксиду вуглецю та ін), як наслідок — збільшенням осмотичного тиску і клітинного об'єму. У той же час, під час сну виявляється тимчасове локальне збільшення кровотоку мозку, збільшуючи тим самим об'єм позаклітинної рідини, відношення якої до об'єму клітини під час сну та анестезії значно вище ніж у стані бадьорости. Призначенням відтоку, відповідно, є виведення продуктів діяльності (міжклітинної рідини, «гіпнотоксинів» та ін), зокрема було встановлено факт підвищення інтенсивності конвективного обміну інтерстиціальної рідини зі спинномозковою рідиною під час сну [19, 20]. Окремо зазначимо, що дослідниками у ході роботи із процесами обміну позаклітинного амілоїду β , було підтверджено роль циклів сну у патогенезі хвороби Альцгеймера [21]. Наразі відомо, що дана гіпотеза має недостатню теоретичну обґрунтованість та потребує подальших досліджень, акцентуючи на розрізненні станів сну та анестезії, а також з урахуванням загального циклу сну (а не лише NREMs); окрім того, знову відкритим лишається питання необхідності ареактивності під час сну.

Функція економії енергетичних витрат. Гіпотеза енергетичної значущості сну ґрунтується на неспроможності організму відновлення енергетичного запасу за відсутності періоду спокою з обмеженим енергетичним споживанням. Не зважаючи на доказовість та обґрунтованість даного припущення, очевидною є адаптивна роль циклу сну-бадьорости, що навіть у бактерій служить стратегією енергозбереження [22]. Зважаючи на наведені вище аргументи, беззаперечно, що відновлення енергетичного запасу не є першопричиною виникнення сну. Разом з тим, втрата чутливості до стимулів навколишнього середовища для забезпечення цієї функції не є необхідною. Зрештою, враховуючи дану функцію, можемо припустити, що сон розвивався поетапно в контексті циклів сну-бадьорости.

Функція відновлення енергетичного запасу мозку. Якщо користь сну для реалізації метаболізму всього тіла є незначною у зіставленні з ціною — нездатністю до реактивності протягом тривалого періоду — цілком можливо, що несвідомий стан під час сну забезпечує метаболізм власне мозку [23]. За використання позитронно-емісійної томографії (ПЕТ), встановлено, що споживання глюкози мозком приблизно вдвічі вище під час неспання, ніж під час

повільного сну [24-26]. Якщо метаболічна регуляція мозку дійсно є функцією сну, радше, вона є специфічною для NREM-фази: встановлено, що швидкість метаболізму мозку вища під час сну з швидкими рухами очей, ніж під час неспанья [27]. Варто дати додаткові зауваги, зниження вжитку глюкози під час фази повільного сну не пов'язано із зниженням запасу поживних речовин, оскільки загальний рівень глюкози під час сну статистично значимо не відрізняється від значень між прийомами їжі під час неспанья [28], а у ході вольтамперометричних вимірювань було встановлено, що збільшення концентрації глюкози в мозку, ймовірно пов'язане зі зниженням споживання [29]. Відповідно, більш вірогідно, що NREMs є необхідним етапом зниження активності, що забезпечує енергозбереження організму. Безсумнівно, більша частина енергетичних потреб ЦНС обумовлена синаптичними з'єднаннями, тож за умови спокою великих нейроансамблів, що реалізується під час NREMs з її повільною хвильовою активністю [30], прискорюється перехід до режиму зниження енергетичних потреб мозку. Таким чином, метаболічне забезпечення мозку є функцією сну на клітинному рівні (відповідно, дана теорія розглядається як теорія клітинної функції сну), і водночас обґрунтовує необхідність перебування у несвідомому стані із втратою чутливості до навколишнього оточення.

Необхідно зупинитися на тому, що звернення до гіпотез, які пов'язують сон з метаболізмом, вимагає вимірювання клітинних енергетичних субстратів. АТФ є необхідним для підтримки градієнтів концентрації іонів, необхідних для збудливості нейронів, значною мірою як джерело енергії для АТФ-ази [31]. Паливо, отримане з глюкози, особливо глікоген, необхідні для виробництва АТФ в мозку. Тому саме АТФ і глікоген, очевидно, є потенційними біохімічними маркерами для енергетичної функції сну. Тим не менш, випробування даної теорії функції сну ускладнена швидкістю обігу АТФ у клітини та її винятковою чутливістю до зміни концентрацію кисню [32]. Фактично, ми стикаємося з проблемою спостерігача — пряме вимірювання змін внутрішньоклітинної концентрації АТФ як функції циклів неспанья неможливо провести, оскільки саме

вимірювання впливає на процесинг АТФ. Резюмуючи, наразі теорія перебуває у методологічній кризі.

Функція забезпечення контактів. Енергетична функція сну реалізується на рівні клітинної енергетики мозку за допомогою метаболічно-транскрипційної мережі [33]. Крім того, деякі клітинні метаболічні рецептори (зокрема, протеїнкінази, активовані АМФ) та їх метаболічні регулятори (АТФ, НАД⁺ і глікоген) реалізують даний процес. Необхідно звернути увагу на те, що процеси сну частково регулюються позаклітинним АТФ через активацію пуринових рецепторів II типу. Разом з тим, це пов'язано з АТФ як позаклітинною сигнальною молекулою та її вивільненням у ході активності клітини, а не її внутрішньоклітинною енергетичною функцією (хоча цілком можливо, що ці дві функції молекули взаємопов'язані). Тож, доцільним є виникнення напротивагу теорії клітинної функції сну, мережевої теорії, в центрі об'єктиву якої знаходиться синапс та його значення для забезпечення ритмічної життєдіяльності мережі загалом. Загалом концепція функції нейронної та гліальної зв'язності, розвивається на базі відомостей щодо динаміки нейропластичності [34-38].

Як відомо, на процеси синаптогенезу впливає експресія генів, яка у свою чергу залежить від активності організму. Залежність експресії цих генів від активності забезпечує механізм націлювання на синапси, які використовуються. Відповідно, обумовлена використанням експресія молекул зв'язності є встановленим епігенетичним механізмом пластичності мозку. Однак цей механізм призводить до посилення синаптичної ефективності активних синапсів і, отже, їх повторного використання. Цей позитивний відгук у свою чергу стимулює повторне використання ще раз. Тож, результатом повторних стимуляцій є жорстка мережа сильної зв'язності та повна втрата пластичності мозку [34]. Таким чином, для гармонізації даного БЗЗ-процесу організмом сформовано відповідний механізм негативного зворотного зв'язку. У той же час, комплексний огляд літератури показує, що сон не має простого, односпрямованого впливу на синапси. Натомість, вплив сну залежить від ряду факторів: досліджуваного контуру, віку та виду переживань, які передують сну; доволі непередбачуваним є вплив сну на синаптогенез та синаптичну ефективність за наявності попереднього

досвіду, що стимулює процеси пластичності. Як приклад, для дорослих мишей сон є необхідним для довготривалого потенціювання (LTP) у зоровій корі [39]. Перші кілька годин сну також характеризуються активацією протеїнкіназ і синтезом білків, які, як відомо, опосередковують LTP [40-42]. Ці дослідження тривалий час критикуються, оскільки ставлять під сумнів популярну послаблення синапсів під час сну [37, 43].

Варто також звернути увагу на те що представлена група теорій зв'язності містить ряд більш конкретних гіпотез щодо функцій сну: функції забування [35], консолідації [44-46], зміцнення нервово-м'язових конекцій [47], стабілізації нейропластичності [34, 48], зменшення глутаматергічної синаптичної передачі [36, 37], підвищення синаптичної ефективності [49], а також профілактичної підтримки клітин [50]. Ці теорії є привабливими зважаючи на очевидну адаптаційну користь пластичності, проте не зважаючи на змістовну емпіричну базу, отримані висновки не дають адекватного пояснення виникнення несвідомого стану, пов'язаного зі сном.

Функція відновлення продуктивності в обробці зовнішніх стимулів (waking-induced performance degradation). Депривація сну супроводжується когнітивно-поведінковою дисфункцією як на рівні всього організму [51, 52], так і в парадигмі когнітивної продуктивності, що залежить від активації однієї соматосенсорної зони кори [53]; у той же час після депривації сну працездатність відновлюється [54]; міра відновлення прямо корелює з якістю сну після депривації [55]. Відповідно, було наведено припущення відновлювальної функції сну. Так, дослідниками було встановлено, що виконання завдань під час депривації сну може погіршуватися через «локальний сон», що розвивається у відповідь на активність в нейронних мережах, підпорядкованих когнітивним процесам, пов'язаним із даним завданням [56, 57]. На рівні кортикальних стовпчиків, які беруть участь у конкретній задачі, нейронна/гліальна активність призводить до вивільнення АТФ у позаклітинний простір [58]. Перебуваючи в стані, подібному до сну, нейронна мережа введення/виводу змінюється і більше не обробляє інформацію значуще стосовно поставленої задачі, що призводить до погіршення когнітивної обробки [59, 60]. Подібні механізми можуть лежати в основі ефекту

збільшення часу на виконання завдання та перехідного стану інерції сну відразу після пробудження від сну [57, 61, 62]. Дана гіпотеза водночас підтверджує, як клітинну теорію функцій сну (функція відновлення запасу АТФ), так і мережеву функцію (функція забезпечення контактів), та засвідчує очевидну еволюційну роль сну, проте для самостійного існування гіпотеза потребує експериментального представлення. Проведений аналіз загалом дає нам можливість зробити висновок, що теорії мережевої функції та клітинної не є взаємовиключними. Насправді сон може бути властивістю клітини саме тому, що біохімія клітини, включаючи її метаболізм, керується мережевою активністю. Загалом, можемо прогностично затвердити єдність означених шести функцій сну та їх неподільність для реалізації адаптивності та забезпечення життєдіяльності організму. Так, дослідження засвідчують потенційно летальні порушення обміну моноамінів при тривалій депривації сну. Окрім того, при тотальній депривації організм позбувається одночасно двох важливих станів — трофотропного NREM та ерготропного REM [63]. Відомості щодо функціональної ролі означених фаз підтверджує припущення щодо взаємозв'язку власне функцій сну: під час фази повільного сну реалізується функція відновлення енергетичного запасу організму та мозку зокрема, складовою даного відновлення є підтримка імунної системи та глімфатична очистка; під час фази швидкого сну забезпечується стабільність процесів нейропластичності, що підтверджує припущення науковців щодо ключової ролі REM-фази у забезпеченні функціональної спроможності головного мозку [64, 65].

Перш ніж перейти до опису механізму виникнення сну, зазначимо, що наразі експериментально визначити, чи сплять окремі клітини складно. Окремі нейрони, за результатами спостережень, коливаються між станами, аналогічними сну та бадьорості: наприклад, у окремих нейронах було ідентифіковано активність за моделлю «сплесків-пауз» потенціалу дії таламуса і кортикального нейрона, які виникають під час сну. Водночас, варто з обережністю ставитися до попередніх висновків, оскільки наявність даних аналогій не є підставою зазначити, що нейрони мають стан, що за певними параметрами відповідає сну організму або нейронної мережі. Власне, як ми вже зазначили, сон є базовою властивістю нейронної мережі: унаслідок активності клітин та синапсів, зокрема,

відбуваються характерні зміни у гомеостазі клітини, що формує потребу до відновлення енергетичного запасу у клітині та трансформації міжклітинного з'єднання задля подальшого надання адекватної відповіді на подразник. Дані зміни можемо представити у вигляді спрощеної моделі, спираючись на здобуті нейробіологами відомості (рис. 1.1).

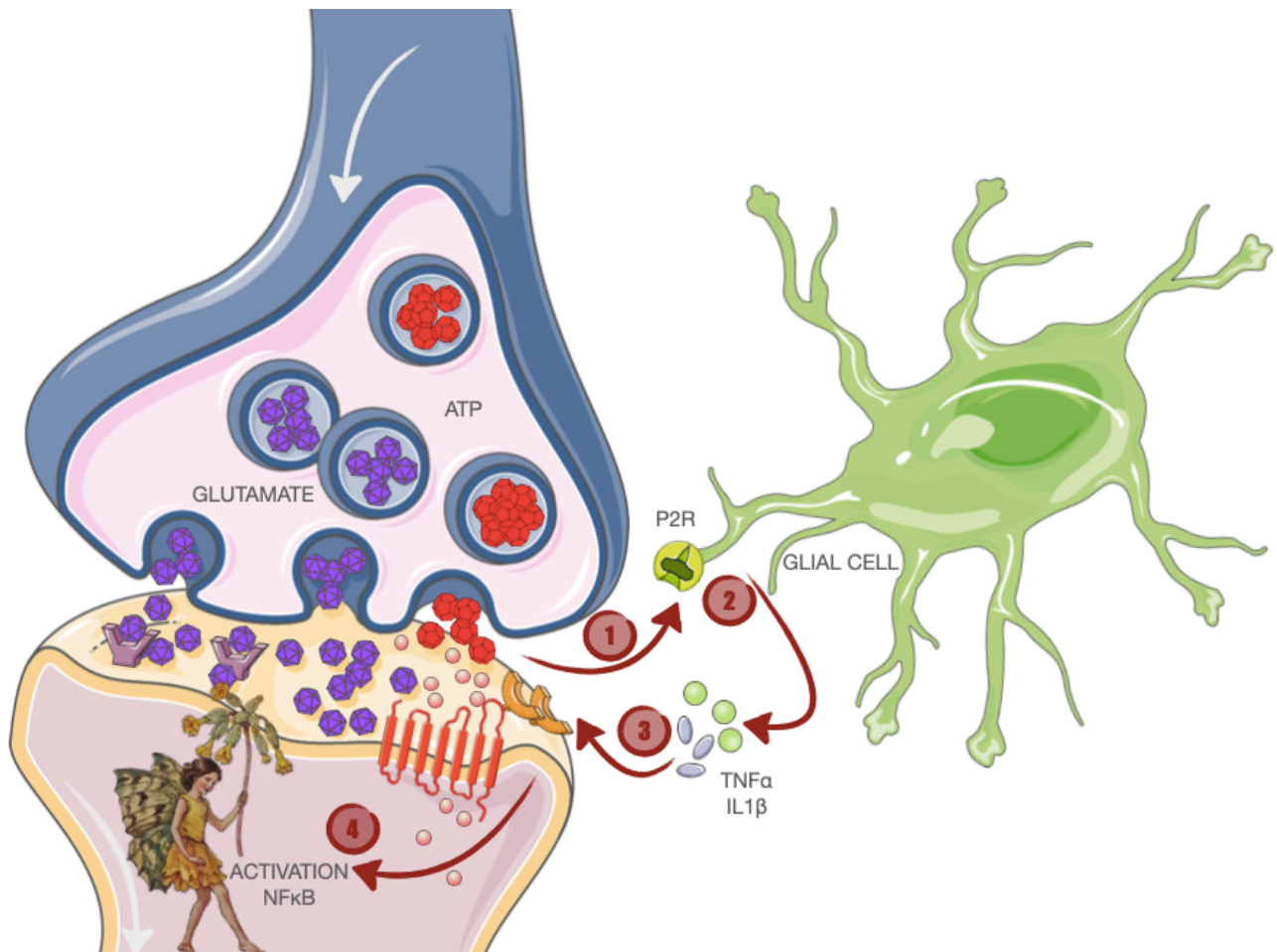

Рисунок 1.1. Візуалізація процесів пов'язаних із феноменом локального сну.

Унаслідок зміни потенціалу гліальної або нейронної мембрани у міжклітинний простір вивільняється адезинтрифосфат (АТР); молекула зв'язується з пуриновими рецепторами II типу (P2R) на гліальних клітинах, викликаючи процесинг і вивільнення маси речовин (зокрема, інтерлейкін-1 (IL1), фактор некрозу пухлин (TNF) і фактор нейротрофічності мозку); останні, натомість, змінюють популяцію рецепторів нейромедіаторів та їх розташування у синапсі (відбувається, так звана, «торгівля рецепторами») [66]. У результаті, змінюється рівень синаптичної ефективності і, разом з тим, вхідний-вихідний

стан нейронної мережі, всередині якої розташовані такі синапси. Окрім того, молекули, що пов'язані із даними процесами — як приклад нейрон-специфічний допоміжний білок рецептора IL1 (AcPb) — відіграють роль у гомеостазі сну («гіпнотоксини») та синаптогенезі [67, 68]. Синаптична ефективність і зв'язність у нейронній мережі, що містить багато таких синапсів, зміняться внаслідок ілюстрованих подій, обумовлених активністю АТФ. У свою чергу, ці трансформації змінюють значні популяції рецепторів нейромедіаторів, тим самим змінюючи стан нейронної мережі. Таким чином, легко уявити, як у невеликій нейронній мережі, що містить багато таких синапсів, синтез та вивільнення відповідних регуляторних речовин сну в короткостроковому періоді (від мілісекунд до секунд) призводить до змін у взаємодії всередині нейронної мережі, а також у довгостроковій перспективі (від хвилин до днів) змінять трафік рецепторів і, таким чином, трансформуючи мережу. Очевидно, що такі зміни супроводжують та спричиняють значні психологічні перебудови. Проте, досліджуючи власне процесинг сну, актуальним лишається питання доцільності несвідомого стану під час описаних перебудов.

Так, даний феномен пояснюється наступним: під час неспання активація нейронів мережі спричиняє відповідні електричні та хімічні реакції (output data) на відповідний стимул (input data), а отже відбувається перехід нейронів до нового стану задля надання реакції. При повторній активації, нова реакція нейромережі, що перебуває у локальному сні, якісно та кількісно відрізняється від початкової, відповідно, є менш адекватною стимулові. Під час неспання зв'язки входу-виходу (I/O) локальної мережі зазвичай адаптивні, про що свідчить їх чистий підсумований вихід, що виявляється у поведінкових проявах відповідних до зовнішньої ситуації. У той час, як перехід в інший стан, як наслідок попередньої діяльності, викликає різні локальні зміни у I/O процесі, і нові реакції можуть не мати жодного стосунку до зовнішньої ситуації. Якщо ж занадто багато локальних ланцюгів одночасно переходять у нові дезадаптивні стани I/O (генералізується стан локального сну), виникає потреба запобігти взаємодії організму з навколишнім середовищем задля уникнення деструктивних реакцій. Зміни стану мережі підсумовуються та синхронізуються в кількох локальних мережах, що

викликає в свою чергу сон усього організму [69]. Таким чином, сон організму ініціюється сукупністю змін стану локальних мережі та залежить від попередньої активності. Вищі регуляторні схеми сну, ймовірно, забезпечують відсутність поведінки в такі моменти за допомогою дотримання циркадного ритму конкретної ніші, шляхом відключення амінергічної системи.

Доволі розвинені та значною мірою вивчені вищі схеми глобальної регуляції сну «зверху вниз», можливо, не є важливими для сну як процесу, але їх існування свідчить про еволюційне значення останнього. Так, нейрони, що забезпечують стан неспання локалізуються у базальних відділах переднього мозку, задньому відділі гіпоталамусу та верхніх ділянках стовбуру. Структури, що реалізують фазу повільного сну: передній відділ гіпоталамусу та базальні ділянки переднього мозку. Генераторами фази швидкого сну є група клітин, що локалізуються у дорсальному відділі мосту та довгастому мозку; циркадність забезпечується ж супрахіазматичним ядром гіпоталамусу [70].

Резюмуючи, сон є базовою властивістю нейронної мережі (та ймовірно клітини), що забезпечує гомеостаз мережі за рахунок реалізації тропотрофних (енергетичний обмін тіла та мозку, імунна та глімфатична) та ерготрофних (забезпечення конекції) функцій. У даному тлумаченні розглядається власне «локальний сон» — відновлювальний процес нейромережі, що може не супроводжуватися класичними поведінковими проявами сну. Натомість, «глобальний сон» — є станом несвідомості, нерухомості та ареактивності, що супроводжує накопичення вогнищ локального сну, задля уникання взаємодії із навколишнім середовищем на період відновлювання I/O-систем нейромереж, і відповідно уникання неадекватних поведінкових реакцій. Глобальний сон підпорядковується циркадності та характеризується ноктюрнальною циклічністю зміни відповідних фаз (NREM та REM), що відрізняє його від неспання у поєднанні із вказаними особливостями поведінки. Очевидно, що для повноцінного функціонування психіки сон є базовою умовою, оскільки забезпечує працездатність нейромереж. Водночас, глобальний сон також реалізує власне психологічну функцію — як зазначає харківський психіатр І. Г. Оршанський, стан

спання є передумовою здорового ритмічного існування свідомості, що підтверджується концептом єдності психіки та її субстрату [71].

Генезис та функції сновидіння. Наступним етапом теоретичного аналізу представленої теми є опрацювання проблеми генезису сновидінь. Так, у ході досліджень було встановлено, що пробудження під час REM-фази у більшості дослідницьких випадків супроводжується звітами щодо типових сновидінь, на відміну від пробуджень під час NREMs. Відповідно, більше значення має нейрональна активність під час фази швидкого сну для аналізу станів суміжних із процесом переживання сновидінь. Звичайно, сновидіння можуть виникати і під час іншої фази: гіпногічні сни під час I стадії NREM та нетипові сни під час NREM загалом; головною причиною підвищеної уваги до REM-фази є відсоткове співвідношення відтворених сновидінь під час пробуджень протягом останньої на відміну від відтворень при пробудженні в момент фази повільного сну — 82% та 42% відповідно. Окрім того, зміст сновидінь що виявляються у цих двох фазах суттєво різняться: відтворюваним сном у фазі швидкого сну характерні такі особливості, як довготривалість, насиченість сюжету та емоційна забарвленість; у той же час сни фази повільного сну більшою мірою насичені репрезентаціями діяльності періоду попередньої активності [72].

Деякі дослідники критикують концепцію зв'язаності сновидінь та фази швидкого сну. Наразі опрацьовується припущення щодо реалізації сновидінь середніми ділянками переднього мозку: дофамінергічними нейронами чорної субстанції та мезокортикально-мезолімбічною допаміновою системою [73]. Цікаво, що активність дофамінергічної системи не змінюється значимо залежно від стану (наявні незначні коливання та підвищення у REMs порівнюючи з NREMs) [74]. Оскільки активація даних структур може відбуватися як ацетилхоліном, так й іншими факторами (змінюючи рівню гормонів та ін.), цілком зрозумілим стає механізм формування сновидінь під час NREM-фази, зокрема у випадках, коли у особистості наявне порушення контуру формування фази швидкого сну [75, 76]. Проте наразі, ми будемо акцентувати саме на сновидіннях фази швидкого сну, зважаючи на практичну та теоретичну їх представленість. Так, за використання сучасних методів нейровізуалізації було зафіксовано рівень

активності структур мозку у фазі швидкого сну [77]. На основі отриманих результатів було надано основні характеристики процесу сновидіння, що ми представимо нижче у вигляді візуалізації (рис. 1.2).

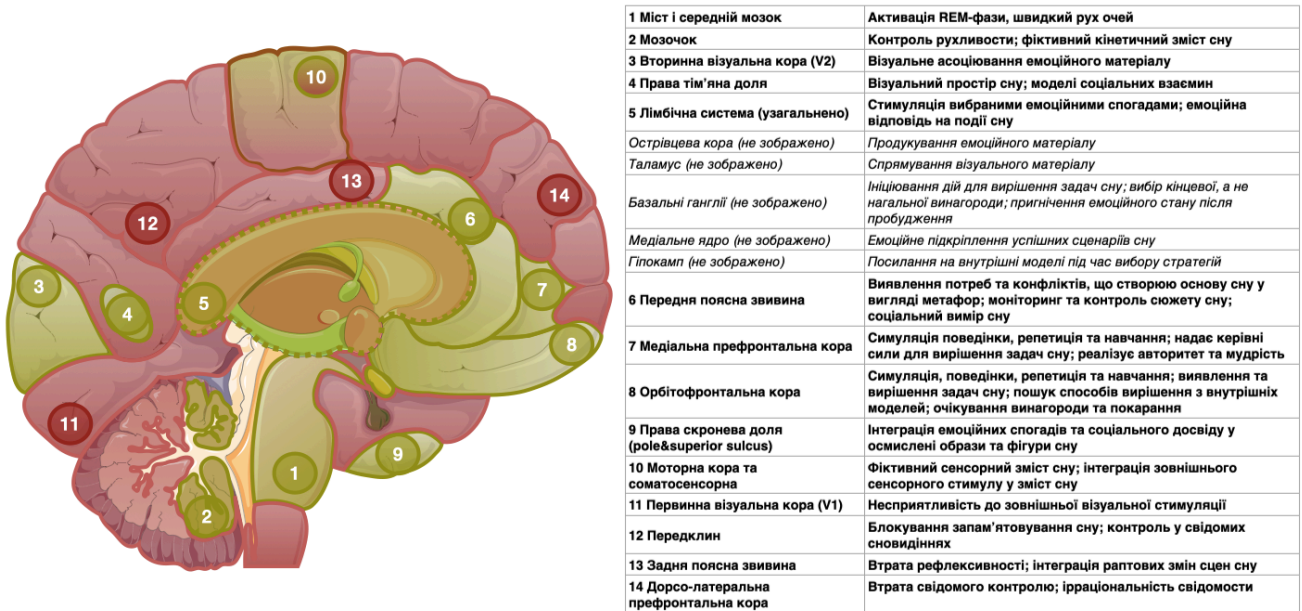

Рисунок 1.2. Візуалізація активності структур мозку під час REM-фази сну

Відповідно, як ми бачимо з візуалізації, процес сновидіння супроводжується як зменшенням активності у певних відділах, так і суттєвим її зростанням. Зокрема, можемо охарактеризувати REM-фазу як стан генералізованої активності філогенетично старого мозку, зважаючи на зниження активності у відділі інтеграції та аналізу, а також на рівні виконавчих систем [78]. У психологічному вимірі така динаміка виражається частковим збереженням свідомості уві сні у поєднанні з інгібіцією мускулатури, раціональності та чутливості; сновидіння як психічне явище є низьким рівнем свідомості. Окрім того, активними лишаються центри сприймання інформації в стані неспання, що пояснює феномен впевненості у реальності подій. В таких умовах свідомість, зважаючи на відсутність зовнішніх стимулів, реалізує адаптивну функцію пристосовуючись до простору сновидіння та сприймає його як реальність. У той же час, воля здебільшого відсутня, або ж пригнічена, що спричинено неактивністю дорсолатеральної префронтальної кори та обумовлює суб'єктивність особистості уві сні (за виключенням lucid dreaming).

Як ми вже зазначали раніше, увесь матеріал під час сну надходить до мозку «зсередини» — генерується відділами зорової кори, зважаючи на інактивіацію сенсорних ділянок; зовнішні стимули впливають на зміст сну мало, або ж інтегруються у сон, не змінюючи сюжету, лише модифікуючи його. Було зафіксовано інтенсивну активацію потилично-скроневої зорової кори під час REM, що узгоджується з характерною візуальною насиченістю снів [79-81]. Окрім того, сновидіння також пов'язані із функціональною асиметрією — здебільшого проявляються риси характерні активності правої півкулі, що пояснюється вибірковою активністю ділянок саме цієї півкулі, зокрема, нижньої ділянки тім'яної частки [78]. Зважаючи на функціональну роль даної ділянки — обробка візуально-просторової інформації — зрозумілою стає специфіка досвіду сновидінь. Активні ділянки мозку реагують на імпульси, що надходять від серединних структур та лімбічної системи, формуючи сенсорні (здебільшого зорові) асоціації, що проявляються у формі сновидінь. Уві сні трансформуються згенеровані візуальні фрагменти у певні композиційні образи, що мають асоціативну природу та формуються за принципом конденсації [82]. Лімбічна система модулює виражену емоційність сновидінь, тож сні є спробою синтезувати емоційні змісти та асоціації у певну єдність; як зазначають нейропсихологи, знайти зв'язність між окремими фрагментами сновидіння неможливо, проте загальний сюжет сновидіння має раціональне підґрунтя та відображає значимі афективні комплекси (зважаючи на активність у процесі сну медіальних відділів фронтальної кори, переднього відділу поясної звивини та орбітально-фронтальної кори) [77]. Окрім того, навіть абсурдність комбінацій образів у сновидінні може мати певну націленість та змістовність.

Окремо зазначимо, що задня поясна звивина неактивна під час REM-сну, тож хронотоп не має значення для свідомості сновидця. Епізодична та робоча пам'ять пригнічені, тому сюжет сну втрачає часову послідовність. Наразі, дослідники припускають, що різкі зміни просторо-часової ситуації сновидіння можуть бути пов'язані із процесами синаптогенезу (переходом від формування однієї асоціативної мережі до іншої). Тож, сон є станом гіперконективним, оскільки синаптогенез відбувається більш інтенсивно та повсимісно, ніж під час

неспання [83]. Власне ж сновидіння – це свідомий досвід гіперасоціативної активації мозку, який є максимальним під час фази швидкого сну.

Зазначимо, що актуальним лишається питання функціональної ролі власне сновидіння. Так, деякі дослідники оцінюють його як епіфеномен фази швидкого сну. На їх думку, самі сновидіння не мають значення, запорукою реалізації нейропластичності є REM-фаза, у той час як сновидіння є побічним продуктом. [84, 85]. Натомість, існує й опозиційна ідея щодо суттєвого значення сновидінь у процесах консолідації та синаптогенезу: сновидіння активізують та трансформують досвід минулого задля поновлення синаптичних зв'язків та їх укріплення, а також є простором випробування нових патернів поведінки; сон виконує функцію тренувального майданчику [86]. Надати однозначну відповідь на це питання складно, проте значний практичний досвід роботи із матеріалами сновидінь наших попередників надає суттєве підґрунтя для продовження дослідницької діяльності у даному спрямуванні.

Психологія сну. Таким чином, можемо перейти до теоретичного опрацювання психологічних теорій сновидінь, з огляду на їх хронологію. Передусім, необхідно зазначити, що процес розвитку учіння щодо сновидінь, як і переважної більшості феноменів психіки, сягає доннаукового етапу. Так, можемо узагальнено зазначити, що метафізична теорія сновидінь спирається на наступні постулати: джерело сновидінь є трансцедентим (інший вимір, інший світ) та часто персоніфікованим (релігійні суб'єкти); сні виконують функцію контакту з трансцедентним (передача вищого знання, випробування негативними посланнями, вплив на життя особистості та групи людей вищою силою). Взірцевим для теорій даної епохи є розвиток ойнеопрактик — методів умисного контакту з трансцедентним уві сні [87]. Е. Б. Тайлор зазначає, що сні для архаїчної особистості виконують функцію цілепокладання, пошуку орієнтирів; часто сон є шляхом для контакту зі своїм тотемом, заступником [0]. Окремо завважимо, що дослідники визначили момент трансформації змісту сновидінь на межі античності бронзової доби та зачатками класичної епохи — сні давности мали аудіальну природу, здебільшого це були авторитетні аудіальні послання обрамлені візуальним контекстом [89, 90].

Перші наукові теорії сновидінь беруть початок із античної метафізики, зокрема Демокріт визначав сни як залишкову активність органів чуття; Аристотель доповнив його ідею зазначивши що залишкові коливання є слідами об'єктів, втілення яких залишається у психіці навіть після завершення контакту; Геракліт описав природу сновидінь доволі близько до сучасної — унаслідок закриття органів чуття, зовнішні стимули не можуть сприйматися, тож психіка формує уві сні власну реальність [91]. Опісля, у епоху Середньовіччя дослідження сновидінь перебувають в анабіозі — релігійна догма не допускала серйозного розвитку даної сфери. Ренесанс характеризується відродженням ідей «Онейрокритики» Артемідора — античних досліджень стимуляції віщих сновидінь — та численними перекладами цієї роботи, проте власне дослідницької діяльності у даній сфері не проводиться, або ж її результати не збереглися. Початком власне наукового підходу до дослідження сновидінь вважається 1791 рік, що знаменується роботою Г. Нудова «Досвід теорії побудови сну», проте ця дата є виключно номінативною, справжній процес психологічного дослідження сновидіння розпочався лише сто дев'ять років опісля після публікації З. Фройдом «Тлумачення сновидінь». До цього моменту сон намагаються охарактеризувати з позицій фізіології, що призводить до патологізації даного процесу, зокрема В. Кандінським та А. Морі. Розвиваючи цю тенденцію сон часто сприймається як симптом, обґрунтовується ідея єдності генезису сну та маячення [92]. Позитивні оцінки явища на той момент існують, проте не розвиваються значною мірою, зокрема К. А. Шернер характеризує сон як творчий акт вияву несвідомої сили духу [93].

Для розуміння сновидіння важливим компонентом стало відкриття апаратних методів діагностики. Власне, у 1937 році було проведено опис сну А. Луміс, Е. Харвей та ін. за використання ЕЕГ, у ході якого і було зафіксовано основні стадії NREM-фази сну, актуальні й наразі [94]. 1953 року Н. Клейтман та Ю. Азерінські зафіксували тісний зв'язок між сновидінням та REM-фазою, що стало початком нової віхи у дослідницькому процесі. Окрім того, було зафіксовано важливий феномен, згодом названий «феноменом віддачі» — при поверненні до нормального режиму сну-неспанья після депривації REM-сну

виявляється потреба у збільшенні проведеного організмом часу в даній фазі. У той же час за повної депривації REM-сну у досліджуваних розвиваються галюцинації. На думку Д. Лінн, за допомогою галюцинацій мозок намагається компенсувати депривацію сновидінь [95]. Результатом даної роботи є розвиток дослідницького руху в даному спрямуванні, переоцінка ролі сновидінь у психічній реальності особистости.

Мабуть, найважливішим полем розвитку теорій сновидінь тривалий проміжок часу є психодинамічна практика. Зокрема, у даній роботі ми звертатимемося до юнгіанської моделі сновидінь. Першочергово, варто бути прицільно чесними та зазначити, що емпірична підтримка значної частини концепцій юнгіанського підходу доволі сумнівна, або ж відсутня повністю. Як приклад, у наступному підрозділі даної роботи ми представимо змістовний аналіз та критику теорії архетипів з позиції сучасної нейропсихології. Напротивагу їй, теорія снів К. Г. Юнга наразі має напорчуд стійкий фундамент, що було закладено у ході тривалих емпіричних досліджень сну. Так, якщо 1900 року Фройдом було розроблено концепцію сновидінь як виконавців захисної функції. Спотворення змісту психіки у сновидіннях, згідно його поглядів, необхідне для приховування реального чогось. Напротивагу, Юнг розглядав сон як загальну картину поточної ситуації психіки, включаючи несвідомі аспекти; пізніше він додав, що сон компенсує ставлення Его-свідомости. Отже, у певному сенсі Фройд бачить сон як спосіб приховати реальні смисли змісту психіки, тоді як Юнг вважає, що сон є простором для розкриття несвідомого. Зазначимо, що у ході досліджень зв'язків між змістом сновидінь та процесингом психотерапії, було виявлено сильну емпіричну підтримку юнгіанської позиції щодо даної функції сновидінь [96, 97]. Окрім того, дослідниками було встановлено, що сон можна інтерпретувати як звіт про поточні конфлікти сновидця: часто зміст аналітичної сесії опрацьовується у наступних сновидіннях, а сам терапевтичний процес як і сни структуруються клієнтами з використанням одних моделей [98]. Окремо, звернемося до дослідження сновидінь людей з дисоціативним розладом ідентичности — було встановлено, що розмежування ідентичностей у снах у більшості випадків є персоніфікованим [99].

Отже, найбільш доказовою теорією сновидінь на сьогодні, отриманою в результаті емпіричних досліджень, є так звана *гіпотеза безперервності* — ідея щодо єдності змісту психіки уві сні та наяву [100]. Загалом результати дослідницької діяльності за даним напрямом можна узагальнити наступним чином: під час сну мозок перебуває в ситуації, коли відсутня необхідність обробки зовнішніх стимулів, проте адаптаційні можливості реалізуються шляхом трансформації вже наявного досвіду та пошуку креативних рішень внутрішніх конфліктів [101]. Здебільшого у сновидіннях опрацьовуються афективні комплекси особистості, зважаючи на механізм розвитку сновидіння — лімбічна система активізується і зорова кора трансформує актуальні емоційні переживання у візуальні образи шляхом асоціації. Також, під час сну, більшою є ймовірність вирішення внутрішньої проблеми, зважаючи на інтенсифікацію синаптогенезу та генералізований процес активації зв'язків, у зв'язку з відсутністю необхідності логічної та хронологічної структурованості (інактивація задньої поясної звивини). Загалом, вищеописане підтверджує ідею Юнга щодо саморегулятивних спроможностей психіки та природи сновидіння як спонтанно синтезованого відображення актуального стану психіки у формі символів (що зокрема, підтверджується відкриттям принципу конденсації у сновидіннях). Здається, що емпіричні дослідження сновидінь, хоча і не мали жодного наміру щодо перевірки ідей останнього, проте сформували стійкий фундамент для юнганської теорії сну.

Аналітична схема інтерпретації сновидінь. Надамо узагальнену схему інтерпретації сновидіння у юнганському підході, оскільки у даній роботі ми спираємося більшою мірою на метод структурованого аналізу та контент-аналізу, а не на класичну інтерпретацію сновидіння за Юнгом. Проте задля змістовного та системного роз'яснення отриманих результатів необхідно спиратися на аналітичне підґрунтя. Власне, К. Г. Юнг вважав, що сновидіння є методом корекції неадекватного повсякденного досвіду, спробою повернути втрачену рівновагу. Згідно з Юнгом, в сновидіннях відображаються діючі всередині суб'єкта сили і моделі майбутньої поведінки. Автор також зазначав, що асоціації щодо змісту сновидінь не є доцільними, оскільки символи відкрито репрезентують зміст психіки клієнта [102]. У юнганському методі асоціації при роботі зі сновидіннями

використовуються радше задля заповнення пробілів образів сну, їх характеристик, значень та смислів. Як зазначає М. Маттун: «Вільні асоціації ведуть «зигзагоподібними» лініями від образу і такий шлях дає можливість розглянути образ з усіх сторін та описати метафоричне коло, висвітливши значення образу» [103, с.56]. В аналітичному підході до аналізу сновидінь можна виділити декілька послідовних етапів. Першим кроком є констатація тексту сну з точки зору структури, яка зазвичай включає експозицію, розвиток сюжету та, іноді, кульмінацію, в якій відбуваються зміни. На даному етапі важливою є деталізація та уточнення [104]. Наступний етап передбачає встановлення контексту сну: асоціації, ампліфікації, прояснення поточної та довгострокової свідомої ситуації сновидця, а також, чи є сон частиною серії. Наступний крок полягає в тому, щоб охарактеризувати образи як об'єктивні чи суб'єктивні. Дж. Голл припускає, що провідною є напруга між об'єктивним і суб'єктивним у тлумаченні образів або мотивів сну. Об'єктивна інтерпретація — це таке тлумачення, в якому образ розглядається як уявлення або референція людини, речі, події тощо, що існують наяву (у суб'єктивному просторі сновидця). Суб'єктивна інтерпретація - це така, в якій зображення вважається відображенням частини Я сновидця [104]. Наступний етап — розглянути, яке компенсаційне значення або повідомлення може виявляти сон. Це досягається шляхом розгляду проблеми або комплексу, на який, здається, вказує сон, з якою свідомою ситуацією стикається сновидець і чи потребує сон редуکتивної чи конструктивної характеристики.

Окремо зауважимо, що на додаток до компенсації, згідно з аналітичними позиціями, образи сну можуть завершувати ситуацію, яку проживає особистість наяву — за допомогою доповнення [105]. Доповнення та компенсація вважаються поняттями, що перетинаються — обидва процеси служать для збалансування односторонньої свідомої позиції особистості. Компенсаційний образ реалізується через полярно протилежну версію до свідомої точки зору; протиставлення може служити для вказівки, наприклад, на негативні аспекти ідеалізованої точки зору наяву. У той же час, доповнення не представляє полярних протилежностей, а радше додає відсутні елементи до свідомої точки зору. Також дослідники, що розробили дану позицію, повідомляють про випадки сновидінь, які доповнюють

свідому позицію, таким чином, підсилюючи її та формуючи новий фундамент. Загалом, як доповнення, так і компенсація дають особистості можливості для росту: розуміння джерел власних емоцій, зміну ставлення та прийняття Іншого в собі [103]. У той же час, Річард Крадін зауважує, що «...символи у снах потенційно містять невичерпні значення, жодне тлумачення сну ніколи не може бути «правильним» чи достатнім...» [106, с.36]. Натомість він, як і ряд інших юнґіанських письменників, захищає теорію, яка визнає образ сну, як такий, що може містити значну кількість рівнів глибини та інтерпретаційного матеріалу, що розкривається. Окрім того, автор припускає, що одним із найкращих показників «правильності» тлумачення є міра впливу на сновидця. Узагальнивши, можемо зазначити, що сновидіння — це важливий проєктивний матеріал, що на відміну від будь-якого іншого дуже близький для сновидця, оскільки продукований його несвідомим і тому може мати значний терапевтичний потенціал.

Окремо надамо заувагу щодо пластичності сновидінь. Так, за результатами дескриптивних досліджень, клієнти, що проходили психоаналітичні сеанси, починали сновидіти «за З. Фройдом». Ті ж, з ким працювали психотерапевти-юнґіанці, бачили сні, що задовольняли моделі К. Г. Юнга [107]. Згодом, дана ідея повторно знайшла підтвердження у роботах П. Фонагі і Т. Огдена. «Сновидіння не продукуються в ізоляції, а сняться в одному ментальному просторі з аналітиком», — зазначає Пітер Фонагі [108]. Сновидіння пацієнта не є продуктом тільки останнього, тому що воно породжується в контексті життєдіяльності, а зокрема й аналізу — з його власним нарративом — та часто включає в себе емоційно заряджені події. Доволі цікавою є ідея дослідників щодо того, що сон може розглядатися як *спільна конструкція*, що виникає у ході взаємодії несвідомого аналітика і несвідомого клієнта. Такий підхід дає можливість уважніше і з більшою повагою ставитися до власних асоціацій фахівця з приводу сну клієнта, які прийшли в голову не тільки на сеансі, але й поза ним [109]. Окрім того, автори концепту зазначають, що те, як аналітик використовує мову, робить значний внесок в здатність пацієнта витягти зі сказаного користь в майбутньому, цілеспрямовано обробляючи у снах свій власний досвід, тим самим більш повно втілюючи себе в житті [109].

Зазначимо, що наразі юнгіанські фахівці надають значно більшого значення послідовності сновидінь, аніж асоціаціям щодо сновидінь. Такий підхід базується на ідеї щодо того, що сновидіння знаходиться *in status nascendi* — в стані зародження — до тих пір, поки воно не було озвучено та відреаговано Іншим. Часто до тих пір, поки не відбулися наступні сновидіння, які продовжують ті несвідомі процеси, що були виражені першим сновидінням, воно лишається актуальним та зарядженим для клієнта. Тож, очевидно, що динаміка сновидінь відображає внутрішні процеси та трансформації клієнта. В свою чергу, асоціативний метод корисний, але він не утворює середовища для тлумачення сновидінь, хоча б тому, що сновидіння — це продукт несвідомого, і, таким чином, воно не може бути визначено ні літературним тлумаченням, ні науковим чином. Сновидіння неминуче перебувають у русі, між індивідами, постійно змінюючись при їх обмірковуванні, і неминуче є незавершеними [110]. Функціональне значення снів чудово описує Г. Когут: сні не розкривають приховані прагнення, а запобігають дезінтеграції Самості та допомагають боротись з напругою [111].

Наявні відомості клінічних досліджень щодо міцного зв'язку спроможності клієнтів продукувати сновидіння про свій актуальний емоційний стан та спроможності опрацювання емоційного стану у терапевтичному просторі [112]. Доволі часто клієнт може несвідомо поміщати в аналітика те, що він не спроможний побачити у сні і відповідно, доки терапевт не має спроможності опрацювати емоційний зміст контрпереносу сновидіння зникають. У такій ситуації функція аналітика — контейнувати почуття клієнта і трансформувати їх в більш стерпні так, щоб пацієнт придбав здатність думати про них і бачити про них сні. Вирішення контрпереносу може полегшити досягнення мети клієнта «розвивати в собі здібності думати, відчувати і бачити сні» [112]. Також, доволі цікавою є поліцентрична позиція щодо сновидінь. Автори акцентують на мутаційній природі психічних процесів. Так, у даному підході сновидіння трактується як спосіб вписування образів в історію життя клієнта. Необхідною є робота з усвідомленням химер та вигадок клієнта, його способів трансформування з метою інтеграції досвіду. А кінцевою метою є пошук нового шляху, спільне переписування історії особистості, більш автентично [113, с.45].

Зважаючи на описане вище, очевидним постає питання доцільності звернення до гендерного аспекту при опрацюванні проблеми сновидінь. Передусім, представимо результати досліджень гендерних відмінностей змісту сновидінь задля подальшого аналізу цієї різниці. Так, у ході дослідницької діяльності було встановлено, що наявні статистично значимі відмінності у звітах щодо сновидінь між чоловіками та жінками. Зокрема, було встановлено, що чоловіки частіше повідомляли про сновидіння з сексуальним досвідом, сні щодо пошуку грошей, фізичної агресії (насилля та вбивство), окрім того більш часто в їх снах були наявні мотиви контакту з НЛО, досвіду в тілі тварини чи володіння надзвичайними здібностями [114]. Також зафіксована тенденція до переважання образів чоловічої статі, на протигагу жіночим снам, в яких співвідношення представників різної статі доволі рівномірне [115-119]. Міжкультурні дослідження підтвердили дане співвідношення серед різних етносів і культур [116, 119-121]. Окрім того, жінки з більшою частотою повідомляють щодо таких сюжетів, як провал екзамену (не залежно від віку), контакт з померлою людиною, досвід перебування у тілі особи протилежної статі. Важливо також, що жінки зі статистично значимою різницею пригадують значно більшу кількість сновидінь, а ніж чоловіки. Варто також звернути увагу на наступне — пацієнти з розладами сну та соматичними розладами мають ідентичний рівень гендерної різниці у пригадуванні снів, що й здорові сновидці. На думку дослідників, це вказує на те, що змінні сну можуть не пояснити гендерних відмінностей. Водночас, серед пацієнтів відділу психіатрії не було виявлено значної гендерної різниці. Можна припустити, що зниження пригадування снів, яке часто пов'язане з депресивним настроєм і є основним симптомом багатьох психічних розладів може приховати гендерну різницю в запам'ятовуванні снів, яка зазвичай спостерігається у здорових респондентів [122]. Було зафіксовано міцний зв'язок між рівнем запам'ятовування снів та зацікавленістю змістом сновидінь. Дослідники зазначають, що дані характеристики значною мірою залежать від соціалізації, що, у свою чергу, безумовно підпорядковано гендерним шаблонам поведінки [123].

Значно частіше згадується зброя у снах чоловіків; дана тенденція прослідковується у дослідженнях декількох десятиліть [119]. Проте, у ході

останніх досліджень було відмічено, що ця відмінність не може бути прямим відображенням досвіду наяву, оскільки учасниками дослідження стали студенти психології в Німеччині, що зазвичай не мають доступу до зброї та не використовують її. Більш вірогідним поясненням є споживання медіа. У фільмах чоловіки дуже часто використовують зброю, і це може відображатися в чоловічих снах. Крім того, у шутери від першої особи частіше грають чоловіки. Подібна тенденція наявна і у жіночих снах, учасниці відповідного ряду досліджень повідомляли про сни зі значно більшою кількістю посилянь на одяг, ніж учасники-чоловіки. Це також може відповідати гіпотезі безперервності, оскільки зафіксовано, що жінки з огляду на гендерні стереотипи вимушені приділяти більше часу на придбання одягу та зовнішній вигляд [124].

Дослідницький аналіз показав, що риси особистості можуть впливати на досліджувані характеристики сновидінь. Так, сни чоловіків-екстравертів містили більше жіночих персонажів, ніж сни чоловіків-інтровертів. Чоловіки з вираженим антагонізмом мають більше згадок одягу у своїх звітах, ніж чоловіки-протагоністи. Даний результат також може вписуватися в гіпотезу безперервності: описана група чоловіків-респондентів не настільки сильно орієнтовані на соціальні норми, тобто виявляють більшу нонконформність та можуть захотіти виділитися, носити нетиповий одяг [125]. Також зафіксовано, що низький рівень усвідомленості асоціюється з більшою кількістю снів про зброю серед чоловіків. Необхідно зауважити, що саме статево-рольова ідентифікація, а не стать як така, пов'язана з гендерними відмінностями у снах [126]. Ще на початку 90-х років Лорті-Люсьє та ін. виявили, що соціальна роль суттєво впливає на зміст сновидіння, тобто домогосподарки демонструють «жіночу» модель сновидіння, тоді як матері, що забезпечують сім'ю, демонструють «чоловічі» шаблони сновидінь (переважання персонажів снів-чоловіків. фізична агресія) [127]. Також, жінки, як правило, повідомляють про більш депресивні теми, що стосуються саме рольової орієнтації жіночок, а не біологічної статі. А у снах чоловіків частіше зустрічаються теми, пов'язані з роботою, що негативно корелює з відкритістю досвіду [128]. Окремо хочемо звернути увагу на те, що особистість використовує сни для «пропрацювання» або когнітивної обробки окремих типів емоційної

інформації, і швидкість, з якою вона це робить, збільшується з часом. За результатами дослідження даного питання, було встановлено значне підвищення швидкості обробки серед чоловіків. Можливо, жінки присвячують більшу частину свого життя обробці емоційного вмісту, тоді як чоловіки вважають за краще обробляти емоційний контент «офлайн» [129].

У середині 80-х Крамер виявив характерний зсув у порівнянні зі звітами 50-х: чоловічі сни значною мірою набули «жіночих» характеристик (змінюється пропорція персонажів за статтю, зменшується рівень фізичної агресії) [118]. Згодом, група дослідників відзначила, що ці відмінності в змісті сновидінь відображають гендерні відмінності в поведінці наяву, оскільки метааналіз показав, що чоловіки більшою мірою турбуються щодо сексуальності та фізичної агресії і є більш наполегливими у питанні пошуку грошей [130, 131]. Жінки, з іншого боку, більш емпатійні та більше піклуються про міжособистісні стосунки, ніж чоловіки [131]. Варто додати заувагу, що відповідність між цими висновками та більш складними аналітичними дослідженнями вказує на те, що опитувальники при роботі зі снами дають репрезентативні результати. Проте більш важливим для нашого дослідження є інший висновок: трансформації змісту снів з часом пов'язані із процесами суспільної андрогенізації.

На початку нульових було зафіксовано, що сім із десяти гендерних відмінностей, що було зафіксовано протягом усього періоду опрацювання проблеми, збереглися, зокрема найбільш стійким було переважання мотиву пошуку грошей у чоловічих сновидіннях [132]. Чи пов'язана ця тенденція з психоаналітичним припущенням, щодо того, що гроші уві сні є символом сім'я залишається відкритим питанням [133]. Згодом, у 2010 році, Шредл провів повторне дослідження і виявив стирання гендерних відмінностей, а також повторно обгрунтував залежність описаної різниці від статево-рольової ідентичності. З огляду на літературу, присвячену гендерним відмінностям після пандемії COVID-19, було зафіксовано сильніші наслідки виявлено для жіночих снів, що не стало несподіванкою і є додатковим підтвердженням гіпотези безперервності: жінки в середньому виконують втричі більше неоплачуваної роботи з догляду [134]. Вони, швидше за все, будуть доглядати за хворими

особами в сім'ї, що робить їх більш вразливими до інфекції [135]. Окрім того, у багатьох країнах кількість інфікованих COVID-19 серед жінок-медичних працівників вдвічі вища, що пов'язано із гіршим забезпеченням ЗІЗ [134].

Підсумовуючи, можемо говорити про наявність значущих відмінностей у матеріалі сновидінь залежно від гендеру сновидця серед робіт попередників. Тенденції, що виражаються в сновидіннях здебільшого мають підґрунтя у свідомій активності особистості, тож підтверджують гіпотезу безперервності, таким чином можемо говорити про доцільність проведення аналізу провідних змістів снів задля подальшого виокремлення моделі гендерних архетипів у повсякденні чоловіків та жінок. Водночас, спираючись на дану гіпотезу, можемо припустити, що зміна співвідношень та стирання цих відмінностей можуть бути пов'язані зі змінами у гендерних установках (очевидно, що зміни не могли бути спричинені трансформацією біологічної статі). У той же час, деякі відмінності зберігаються, тож можемо радше, гендерні шаблони трансформуються, але не стираються під впливом суспільної андрогенізації. Наразі важко зробити прогноз, зважаючи на неоднозначність та суперечливість результатів досліджень останніх 40 років, тож дане питання і було вирішено взяти в опрацювання в емпіричній частині роботи.

1.2. Архетипи як форма прояву гендерних стереотипів

Обґрунтування феномену архетипів. Поняття архетипів, безумовно, важливе для аналітичної психології, якщо не найважливіше, що ми засвідчимо детальніше нижче. Формулювання теорії архетипів, яке розпочалося в 1912 році, знаменує собою розрив з теорією Фрейда і є початком незалежного розвитку аналітичної психології. Концепція була суперечливою з самого початку, одна з причин полягала в тому, що ми знаходимо суперечливі позиції у самого К. Г. Юнга щодо архетипу, про що засвідчує у своїй аналітичній роботі К. Роеслер. Тож, не дивно, що протягом останніх років в аналітичній спільноті розв'язана інтенсивна дискусія щодо актуальності феномену архетипів загалом. К. Г. Юнг намагався закласти концептуалізацію архетипу на основі спадковості [136, с.1228]. Проте наразі низка авторів актуалізуючи теорію Юнга, сходяться на думці щодо

нереалістичності такої природи архетипів. У трактуванні засновника аналітичної психології архетипи — це несвідомі, афективно значимі фактори поведінки. Відповідно, переживання їх часто супроводжується нумінозним досвідом. Але актуальне питання генезису цих факторів. Окрім того, основним слабким місцем концепції архетипу є відсутність єдиної послідовної теорії. Наразі значна кількість явищ (у тому числі суперечливих) підпадають під поняття архетипу: предмети, істоти, ритуали та соціальні наративи, примітивні форми перцепції та релігійні переживання. Сучасники Спільноти аналітичної психології вважають невідкладною необхідністю формулювання цілісної теорії того, що ми наразі називаємо архетипом [137]. Варто все ж вказати на те, що Юнг не був першим, хто заговорив про архетипи. Ідея архетипів вже сформувалася у науці ще приблизно в 1900 році, і Юнг був лише першим, хто осмілився оформити цю ідею в психологічну концепцію [138].

Універсальність. Варто зазначити, що основною характеристикою архетипів, що сприяє використанню даної концепції у практиці терапевтів сучасності є *універсальність*. Фактично, у юнгіанському розумінні архетип - це спільна для всіх клієнтів модель смислотворення та спрямування процесів розвитку. Відповідно, терапевти та консультанти у роботі спираються на ідею, що архетипи констелюють та керують процесом терапевтичного розвитку, і що одна й та ж система архетипів результативна для кожної людини. Зрозуміло, чому Юнг доклав величезних теоретичних зусиль, щоб захистити універсальність останніх, і чому для цього він покладався на біологічні пояснення. Незрозуміло, чому ми повинні знаходити кожен із цих архетипів у кожній людині, враховуючи те, що вони не можуть передаватися генетично, і враховуючи величезні відмінності в умовах виховання в усьому світі. Натомість, спробуємо обґрунтувати процес культурної трансляції архетипів [137].

Проте попередньо необхідно надати деякі уточнення щодо універсальності архетипів. З одного боку, концепт архетипів є результатом практичного досвіду Юнга з психотичними пацієнтами та їхніми фантазіями у лікарні Бургхльольцлі. Він зафіксував випадки пацієнтів з фантазіями, аналогічними мотивам стародавньої міфології. Найважливішим випадком у цьому відношенні є випадок

Чоловіка Сонячного Фалоса (Solar Phallus Man): пацієнт розповів Юнгу про своє сновидіння, у якому фалос, що виходить із сонця, створює вітер. Юнг був надзвичайно здивований цим, оскільки він щойно переклав давньоєгипетський текст, який містив точно таке саме зображення [139]. Вже тут ми можемо знайти деякі концептуальні проблеми, першою з яких є проблема криптомнезії: щоб стверджувати, що архетип є вродженою закономірністю, Юнг також мав стверджувати у всіх своїх випадках, що не було попереднього контакту з образом чи ідеєю в людини, яка відтворює архетипний образ, але, звісно, Юнг не міг надати цьому докази [139]. Зауважимо, що якби фантазія була дійсно архетипною, її слід було б зустріти набагато частіше, ніж лише в одному психотичному випадку та в одному стародавньому тексті — принаймні у половини пацієнтів Юнга спостерігалися б образи архетипу «сонячного фалосу» в тій чи іншій формі, за умови що він універсальний [140]. Тож універсальність у значній кількості юнґіанських робіт та терапевтичній практиці є доволі гіперболізованою.

У той же час, у своїх асоціативних дослідженнях, Юнг зафіксував міжіндивідуально подібні комплекси, наприклад негативні материнські комплекси. Оскільки комплекси були подібними, він припустив, що вони мають спільне ядро. Зауважимо, що це одне із небагатьох сильних емпіричних підтверджень архетипів, що і наразі відтворюється у дослідницьких роботах [141]. Проте таке трактування універсальності архетипу потребує певної деталізації. Зокрема, після 1947 року, коли Юнг переосмислив концепцію архетипного образу, з одного боку, і архетипу-як-такого, який є вільним від вмісту, з іншого, він чітко заявив, що зміст архетипного образу піддається культурному впливу [142]. Така ідея базується на уявленні про апріорні категорії сприйняття — універсальні форми, які формують людське сприйняття та дії. Ще важливішим, є те, що Юнг робив протягом більшої частини свого життя психологічні інтерпретації текстів, снів і фантазій. Отже, тут ми знаходимо Юнга в руслі довгої традиції герменевтики, інтерпретації та теорії культури, хоча його власне саморозуміння було іншим і більше, ніж у природничого вченого. Ми можемо навіть запитати, чи через свою академічну підготовку як лікаря Юнг помилково не сприйняв свою аналітичну психологію як природничу науку, тоді як практично вона має справу з культурою, значеннями та

інтерпретацією і тому більше належить до гуманітарних наук – щось на кшталт «прикладного людинознавства».

Загалом, Юнг зміщує теорії, які категорично знаходяться на різних рівнях і не сумісні. У Юнга немає послідовної теорії архетипів, і, на мій погляд, вона все ще відсутня в аналітичній психології в цілому. Ще більш проблематично те, що Юнг ніколи не обговорює невідповідності та суперечності в своїй теорії, тому слід вважати, що він не знав про них. Його концепція архетипу-як-такого, яку він сформулював у 1947 році для вирішення цих проблем, не є реальним рішенням: він стверджує, що архетип-як-такий є вільним від змісту, але якщо ми візьмемо будь-який приклад, напр. архетип героя, він не може розглядатися як вільний від змісту. Важко уявити хоча б одну ментальну концепцію, яка не має змісту, оскільки, навіть шаблон або організуюча структура ніколи не можуть бути повністю без репрезентативного змісту, а архетипні форми, на які посилається Юнг, мають на увазі символічні значення, а отже, розумовий зміст [143, с.33].

Значимість архетипів у роботі фахівця. Значення цієї концепції для клінічної практики юнґіанської психотерапії важко переоцінити. Основа клінічної роботи фахівців базується на ідеї універсальних моделей здорового розвитку, що надані всім людям, принаймні як потенціал, і ці закономірності можна активувати в процесі терапевтичного впливу, щоб вони направляли процес самозцілення. Ці моделі проявляються в символічній формі — зокрема у снах — і коли їх зміст можна перекласти на психологічну мову, вони інформують і дають напрямок психотерапії. Приклади такого розуміння та використання поняття як однієї з дуже складних символічних структур можна знайти в багатьох місцях у роботі Юнга. Яскравий приклад наведено у Тавістокських лекціях. Третя з цих лекцій стосується, зокрема, архетипічних символів у снах. Серед інших, Юнг посилається на сон чоловіка 40 років з симптомами запаморочення. У його сні з'являється чудовисько у формі омара. Юнг інтерпретує цей символ як повідомлення з підсвідомості про те, що спинномозкова і симпатична система сновидця повстає проти його свідомого ставлення, оскільки омар має тільки такий тип нервової системи.

Широке використання архетипів в аналітичній психології полягає в тому, щоб зробити посилання з образу, візерунка або символу у сні клієнта на казку чи іншу міфологічну історію, яка потім інформує про подальший процес терапії. Наприклад, можемо спиратися на публікації Марі-Луїзи фон Франц та Едварда Едінгера; дещо свіжішим прикладом є книга Катрін Аспер про нарцистичні розлади. Загальна ідея, сформульована більш технічно, полягає в тому, що несвідоме клієнта встановлює зв'язок із ширшою архетипною моделлю, яка викладена в міфологічній історії в символічній формі і яка містить додаткову інформацію (щодо свідомої інформації, яку клієнт і терапевт мають), що корисно для терапевтичного процесу. У цьому сенсі архетипи є переносниками інформації, яка сприяє психологічному розвитку, інформації, яка надходить з-за меж і – за визначенням – ніколи раніше не була у свідомості. Тут виникає вирішальне питання: звідки ця інформація, якщо вона ніколи не була в досвіді особистості? Юнгіанський терапевт спирається на віру в те, що вся архетипна інформація потенційно доступна будь-якому з клієнтів через колективне несвідоме і може бути активована там за відповідних обставин. Це означає, що концепція універсальних архетипів необхідна для аналітичної психології, оскільки ми розраховуємо на існування всіх архетипів у кожного нашого клієнта. Якби ми не могли на це розраховувати, то не могли б працювати так, як ми робимо. Це також означає, що типи архетипів, якими займається аналітична психологія, мають складний і символічний характер: архетипи, які описують моделі процесу, перетворення від вихідної точки до рішення, шаблони, які можна перевести у форму розповіді. Проте, наразі жодна з існуючих теорій не надали задовільного теоретичного обґрунтування універсальності архетипів [137].

Біологічна концептуалізація. Юнг визнавав окреслену теоретичну проблему, і спирався на генетику як шлях для підтвердження універсальності архетипної інформації. Так, автор наводить паралель між архетипами у людей та інстинктами у тварин. Дослідниками наразі встановлено, що аналогії між інстинктивними моделями у тварин, з одного боку, і складними символічними структурами, такими як міфологічні історії чи ритуали у людей, з іншого не може бути [144]. Зокрема, вчені ілюструють цей доказ через архетип Дитини: у тварин

інстинкт — це фіксована модель поведінки, яка активується певними сигналами; тут, наприклад, облизування активується певними рисами обличчя дитинчат тварин, тоді як символ дитини в культурі може активізувати багате поле смислів і конотацій, які перебувають цілком на символічному рівні. Що стосується фактичної материнської поведінки, то мета-аналіз міжкультурних досліджень показав, що не існує універсальної моделі виховання дітей у людей [145].

Сучасна генетика. Наукове розуміння генетики людини кардинально змінилося за останні два десятиліття — зокрема, під впливом проєкту «Геном людини». Простіше кажучи, Юнг, як і більшість аналітичних психологів сьогодні все ще базують біологічну концепцію архетипів на погляді на генетику, яку можна було б назвати «моделлю плану». Як і Юнг, багато людей сьогодні все ще вважають, що гени — це щось на зразок плану, який реалізується крок за кроком у пренатальному та ранньому неонатальному періоді без будь-якого впливу ззовні. Спираючись на таке розуміння генетики, Юнгу було дуже легко припустити, що щось таке ж універсальне, як і архетипи, має бути генетично закодованим. Однак дана позиція не витримує доказів сучасної епігенетики [143]. Одним із найдивовижніших висновків проєкту «Геном людини» був той факт, що в геномі людини всього 24 000 генів [146]. Це означає, що простір для інформації, яка може передаватися через гени, надзвичайно обмежений. Окрім того, ми повинні враховувати, що гени можуть кодувати лише інформацію для побудови певних білків. Біологи дуже чітко усвідомлюють той факт, що символічна інформація не може бути закодована генетично. Навіть якби це було можливо, знадобилося б величезне місце в геномі, щоб закодувати щось на зразок Міфу про героя. Ще один факт, який ми повинні усвідомити, полягає в тому, що коли людська дитина тільки що народжується, вона ще немає психічних структур для представлення символічної інформації — вони розвиваються лише пізніше, протягом першого року життя [147]. Узагальнивши, архетипи, як символічна інформація, не можуть передаватися генетично. У сьогоднішній нам відомо, що насправді існують деякі вроджені психічні закономірності: дослідження емоцій довели, що існують основні емоції, які ми знаходимо в кожного немовляти [148]. Існують також вроджені психічні системи для засвоєння мови [149]. Проте окремо варто

розглянути примітивні програми сприйняття та поведінки, наприклад, схему розпізнавання облич у немовлят, яку ми розглянемо далі [147].

Епігенетика. Найцікавішим висновком епігенетики для психології є те, що психологічний досвід у ранніх стосунках з особами, які доглядають за немовлям, може призвести до деметилювання та активації промоторів конкретних генів. Добре дослідженим прикладом є модифікація реакції на стрес у ранньому дитинстві [146]. Материнське піклування в перші місяці життя стимулює, через кілька циклів, деметилювання промотору глюкокортикоїдного рецепторного гена. Це активує зчитування гена і призводить до постійної зміни рецептора. Тому рівень антистресового гормону постійно вищий у людей, які отримували достатньо материнської уваги в перші місяці життя — це психологічний еквівалент буфера проти стресу. Відповідно, особистість може бути носієм генетичної інформації, проте інформація активується лише у взаємодії з факторами навколишнього середовища, особливо через досвід у стосунках з основними опікунами. Досвід і стосунки відіграють набагато більшу роль, ніж вважалося протягом тривалого часу. Ключовим терміном сучасної теорії систем розвитку є не план, а взаємодія. Дискусія про виховання та генетику не є актуальною. Тому важливо, щоб будь-яка сучасна теорія архетипів брала до уваги той факт, що генетику більше не можна використовувати, щоб стверджувати, що існують генетично закріплені ментальні моделі, універсальні для всіх людей — навіть якби були такі гени, відмінності в ранньому досвіді між людьми призводитимуть до дуже різних моделей експресії генів. Отже, теоретичне існування універсальних моделей більше не можна пояснити генетикою.

Теорія взаємодії. Новонароджені оснащені рудиментарними, генетично закодованими програмами для сприйняття та поведінки. Наприклад, когнітивні біологи описують ген, який змушує немовляти довше звертати увагу на форми, які нагадують людське обличчя [150]. Це не означає, що немовля має знання про людське обличчя або про людину, оскільки ця модель знаходиться на дуже примітивному, навіть рефлекторному рівні функціонування. Але вплив цієї моделі на опікуна величезний: доглядач сприймає погляд немовляти як ініціацію спілкування і починає спілкуватися з немовлям. Це повертає увагу немовляти і

призводить до активації нейронних структур, які сприяють розвитку нейронів. Доглядач, у свою чергу, прагне до повторного контакту з немовлям. Отже, ця дуже примітивна генетично активована модель має серйозні наслідки: вона запускає послідовність подій, які зміцнюють зв'язок прихильності та підтримують розвиток нейронів немовляти [143]. Цей складний процес розвитку реалізується за допомогою мінімуму генетичної інформації, але він передбачає існування опікуна, який реагує на погляд немовляти описаним способом. Отже, ця послідовність розвитку дуже залежить від існування певного середовища. Якщо доглядач, наприклад, постійно п'яний і не звертає увагу на немовля, ніяка послідовність розвитку не почнеться, експресія не відбудуватиметься. Подібні зміни можна знайти, наприклад, у випадку вищезгаданого гена-рецептора глюкокортикоїдів, де відсутність материнської турботи фактично призводить до того, що особистість має набагато менший захист від стресу. Це також спростовує аргумент про те, що архетипи засновані на універсальній подібності структури мозку [151]. Насправді, у людей різний мозок залежно від (раннього) досвіду, який вони мали. Це має прямі наслідки для передбачуваної універсальності архетипів. Ідея Юнга полягала в тому, що універсальність архетипів може бути забезпечена лише теоретично, якщо архетип концептуалізується як генетично закріплений. Сьогодні ми бачимо, що той факт, що людина несе певний ген, не обов'язково означає, що ген буде активований, це дуже залежить від факторів навколишнього середовища. Таким чином, генетична подібність не еквівалентна подібним якостям людей.

Таким чином, складні архетипичні символічні візерунки не можуть передаватися генетично; фактори навколишнього середовища, особливо взаємодія з опікунами, мають величезний вплив на експресію генів особистості— вони можуть значно вплинути на розвиток — більше, ніж спадкові фактори; неможливо забезпечити схожість та універсальність архетипних моделей за допомогою генетичного кодування. З іншого боку, є свідчення з різних областей існування принаймні певного типу архетипів, а саме з етнологічних досліджень, порівняльної міфології, різних експериментальних досліджень та клінічного досвіду.

Етнологія. Існує високий ступінь подібності між міфологічними нарративами у народів, які живуть у відокремлених частинах світу. Вчені навіть звели казки, існуючі в усьому світі, до набору з менш ніж 100 різних нарративів у типології Аарне та Томпсона [152]. Окрім того, із 50 міфологій усього світу, в 39 з них було знайдено мотиви інцесту [153]. Як відомо, існувало дві основні теорії подібності: теорія міграції та теорія елементарних думок. Цікавим для нашої теми є те, що в антропології прийнята точка зору з 1960-х років вважає теорію міграції фальсифікованою. Є багато випадків, коли можна з упевненістю довести, що ніяких контактів між народами зі схожими міфологічними мотивами не могло бути [154]. Тож, можемо зазначити, що існують основні думки та ідеї, спільні для всіх людських спільнот, і вони виражені в міфологічних нарративах. Ці «елементарні думки» легко розпізнати як попередню ідеї архетипів.

Емпірика. У 1960-х роках було проведено кілька досліджень з ЛСД, де були задокументовані гомогенні фантазії: досліджувані проєктували на вчених нумінозні якості — вони бачили в них богів, жерців чи уособлення мудрості, а мотиви також нагадували міфологічні мотиви [155, 156]. Але, звісно, у даному дослідженні значну роль відіграє інтерпретація. Проте, існують дані двох експериментальних досліджень, проведених юнгіанцями, безпосередньо спрямованих на перевірку теорії архетипів. У ході обох досліджень було встановлено емпіричні докази існування архетипічних структур [157, 158].

Готовність. Поведінковими психологами було знайдено та охарактеризовано такий феномен, як *готовність*. Власне фобії щодо тварин, таких як змії чи павуки формуються в особистості, хоча вона, можливо, ніколи не мала з ними жодного контакту. Але зазвичай подібні фобії не формуються щодо тварин, таких як кролики чи корови. Так, дослідники пояснюють це біологічно обґрунтованою підготовленістю, яка розвивалася протягом еволюції і служить меті захисту від отруйних тварин – інакше можна було б не навчитися на досвіді першого контакту, оскільки такі особини не виживали б [159].

Прихильність. Емпіричним доказом теорії архетипів є універсальність моделей прихильності [160]. Дослідження прихильності довели той факт, що кожні немовля розвиває стосунки прихильності з опікуном, слідуючи

універсальним шаблонам — ми можемо знайти той самий набір з чотирьох різних моделей прихильності по всьому світу, не залежно від культурного впливу. Таким чином, існують емпіричні докази з різних дисциплін, що має існувати щось на кшталт архетипних структур психологічного характеру. Але ми також усвідомлюємо, що ці універсальні структури чи моделі не можуть бути передані генетично. Тож, спробуємо розглянути актуальні теорії генезису архетипів, що наразі мають значний потенціал.

Принцип гештальту та теорія динамічних систем. Берлінська школа гештальт-психології відкрила таку спроможність нашої когнітивної структури як здатність будувати хороший «гештальт», що означає стабільну конфігурацію сприйняття [161]. Відповідно, дана спроможність формувати гештальти є універсальною, що було емпірично підтверджено [162]. Наприклад, під час експерименту респондентів просили заповнювати шаблони точок знову і знову, поки не буде досягнута стабільна конфігурація. У великих серіях і великій кількості суб'єктів отримані конфігурації були подібними. Фактор, який викликав подібність, був названий конвергенцією. Згодом, юнгіанські фахівці адаптували цю теорію для аналітичної психології. Так, згідно з новим трактуванням, коли Юнг говорить про архетип як про форму без змісту, насправді мається на увазі не форма, а процес, який породжує подібні моделі. Психологічні архетипи з цієї точки зору є продуктом процесів самоорганізації мозку [163]. Теорія динамічних систем у своєму застосуванні до когнітивної психології засвідчує, що після того, як мозок розробив модель сприйняття та інтерпретації, подальша інформація обробляється на основі цих існуючих моделей [164]. Це пояснює, чому різна інформація обробляється в подібні психологічні поняття. Це лише якість систем, що самоорганізуються. Це дуже цікаво для аналітичної психології, оскільки дуже добре підтримує концепцію комплексів Юнга, а також вирішило б проблему «архетипу-як-такого» [165, с.247].

Модель емерджентності. Найвидатніша сучасна теорія архетипів дотримується цієї точки зору і розглядає архетипи як продукт процесів емерджентності. Взаємодія основних елементів призводить до якісного стрибка всієї системи на зовсім інший рівень, визначений новими законами. Наприклад,

архетипи є властивостями системи динамічного розвитку мозку, середовища та нарративу. Буде видно, що наявність простих моделей сприйняття та дії та типових форм інтерпретації, вбудованих у типово людське середовище символічної, нарративної взаємодії, породжує величезну красу та складність великих міфів нашого виду [166, с.607]. Вроджені механізми скеровують увагу дитини на особливості навколишнього середовища, які мають вирішальне значення для виживання немовляти; ці механізми біологічно обґрунтовані та виникли в процесі природного відбору, оскільки вони покращують шанси на виживання. Вроджені механізми активуються підказками навколишнього середовища, взаємодіючи з ними та організуючи їх, що призводить до формування примітивних просторових і концептуальних уявлень (схем зображень або архетипів). Вони формують основу, на якій пізніше можуть бути побудовані більш складні уявлення [167, с.631]. Відповідно, розгалуження форм та змістів архетипів є суттєвими, тож саме існування архетипів, як їх уявляв Юнг, ставиться під сумнів [168, с.342]. У той же час, на думку інших авторів, універсальність у певній мірі зберігається, оскільки хоч дані властивості і не є вродженими, але вже відображають значний ступінь навченості. Схема навчання майже однакова для всіх дітей, оскільки певні ключові особливості середовища, на якому зосереджена увага дитини, залишаються незмінними в усіх культурах [143, с.62]. Однак підхід до архетипів, що виникає, насправді не задовольняє, враховуючи теоретичну проблему, яку ми маємо вирішити. Сказання, що архетипи є властивостями, що виникають, насправді не пояснює, як ці властивості виникають у будь-яких деталях; концепція залишається надто розпливчастою. Поки ніхто не може провести детальну пояснювальну лінію розвитку від базової людської моделі до чогось такого складного, як Міт про Героя, і все ще довести, що цей розвиток відбувається в кожній людині так само. Тому, модель емерджентности не є реальним вирішенням проблеми, як пояснити універсальність складних символічних архетипів. На шляху розвитку є занадто багато змінних, які можуть порушити процес розвитку архетипу принаймні до такої міри, що будуть великі відмінності в набутих таким чином архетипах, тому вони більше не будуть універсальними.

Наратив. У ранніх стосунках з опікуном існують певні взаємодії, які відбуваються регулярно і переживаються немовлям як повторювані знову і знову в одній і тій же формі. З досліджень з немовлятами, нам відомо, що з таких взаємодій формуються узагальнені уявлення про ці повторювані взаємодії, відомі як R.I.G.s [169]. На основі цих уявлень у немовляти формуються очікування, які в основному є тим, що в аналітичній психології ми називаємо комплексами [170]. Наприклад, дитина починає узагальнювати: щоразу, коли вона відчуває неспокій і починає плакати, мати приходиться і дарує турботу та втіху; тож з часом у немовляти виникне очікування, що він зможе висловити свої потреби і отримає достатню відповідь. Когнітивна психологія показує, що як тільки такий когнітивний патерн встановлений, особистість прагне використовувати його у подальшому. Це те, що теорія прихильності називає «робочими моделями». Ми повинні припустити, що досвід немовлят у цих ранніх стосунках різний, залежно від якостей опікуна. З іншого боку, оскільки ці відносини настільки базові, існує не нескінченна кількість різноманітних моделей, а обмежена кількість типових моделей стосунків та їх розвитку в усьому людстві. Дослідження прихильності ретельно дослідило цю сферу і виявило чотири типові моделі прихильності, які ми знаходимо в усіх культурах, тому тут ми маємо універсальні моделі. Зразки прихильності є лише прикладом того факту, що людський досвід на цьому рівні організовано в обмеженій кількості універсальних моделей.

Але ці моделі все ще знаходяться на довербальному, досимволічному рівні. Зв'язок між ними та складними символічними моделями формує наратив, який утворює зв'язок між довербальними репрезентаціями реляційного досвіду (наприклад, схеми образів) і складними символічними структурами, які Юнг ідентифікував як архетипи. Розповідь забезпечує мовну символічну форму, в якій ці ранні переживання можуть бути представлені в людській свідомості, оскільки наративи зазвичай описують моделі дій, включаючи себе та інших, які починаються з проблеми і ведуть до її вирішення [171]. Таким чином, ранні уявлення є чимось на зразок довербальних попередників наративів. Ми можемо уявити, що дитина на основі раннього досвіду покинутих має певне уявлення про більш віддалену фігуру прихильності, яка насправді недоступна. Потім дитина

знайомиться з казкою Ганзеля і Гретель і на підсвідомому рівні «упізнає» схожість між структурою історії та власним досвідом [137]. Типові закономірності людського досвіду у стосунках та їх розвитку в символічній формі описуються наративами культурного канону (міфології, релігійні історії, казки тощо). Вони культурно передаються через свою типовість, тому що вони актуальні для кожного, а тому стали частиною традицій і ритуалів передачі. Люди можуть розпізнати свій власний довербальний досвід у наративних моделях, оскільки вони відчують подібність між схемою історії та їх узагальненими репрезентаціями чи робочими моделями.

Шляхи підсвідомої передачі. Існують деякі докази з різних джерел, щодо наявності шляхів несвідомої передачі складної інформації від одного покоління до іншого. Одним з джерел є дослідження, проведене в Ізраїлі та Німеччині щодо передачі травматичного досвіду в контексті WWII та Шоа [172, 173]. Зокрема, в Ізраїлі поширеним явищем є те, що діти та онуки тих, хто пережив Голокост, страждають від симптомів і «спогадів», які зазвичай пов'язані з тяжкою травмою. Імовірно, це трапляється особливо часто, якщо перше покоління тих, хто вижив, не повідомило про свій досвід у родині. Існує загальне припущення, що травматичний досвід був переданий несвідомо, але, тим не менш, досить детально [174]. Важливим аспектом є дослідження дзеркальних нейронів та концепції «спільного значущого міжсуб'єктивного простору» у рамках даної теми [175]. Наразі дані концепції розглядаються як основа для розуміння таких явищ, як імітаційне навчання та емпатії. Існують спеціалізовані системи дзеркальних нейронів для моделей дій, а також окремі системи відтворення емоцій [176]. Це пояснює, зокрема, схему розвитку емоційного зараження [177]. Окрім того, нейробіологи припускають, що за допомогою дзеркальних нейронів люди можуть розвивати «міжіндивідуальний нейронний трансфер»; у цьому просторі «спектр усіх типових людських послідовностей дій і переживань може бути активований і переданий довербально» [178, с.166]. Очевидно, що розвиток такого міжсуб'єктивного простору дає велику перевагу в процесі еволюції, оскільки індивіди не обов'язково повинні самі мати всі типові переживання, а можуть безпосередньо отримати їх через канали несвідомого обміну інформацією під час

спілкування. Що надзвичайно цікаво в цій концепції, так це те, що нейробіологи взагалі не мають наміру доводити юнгівські концепції, але, в той же час, це здається нейронауковим переформулюванням концепції колективного несвідомого – названого останніми «пам'ять людства» [178]. Окрім того, варто зауважити, що вербальна передача є також значущим шляхом трансляції колективних міфів. Для особистості, на відміну від аналітика, шляхи отримання відомостей щодо навколишнього світу, символічних матеріалів, що підвищують адаптивні спроможності, не має такого суттєвого значення, а культурний обмін складає левову частку онтогенетичних процесів. Відповідно, доцільним є пошук теорій колективного несвідомого — не як успадкованого знання, а в межах міжіндивідуальної психологічної системи передачі інформації, тобто у вимірі культури, а культура в свою чергу «...є частиною природи людини» [142, с.117].

Гендерно забарвлені архетипи. Наступним етапом роботи є опрацювання ідеї гендерно забарвлених архетипів. Зокрема, необхідно надати змістовне визначення гендеру. Відомості сьогодення вказують на те, що гендерна диференціація мозку людини відбувається під час внутрішньоутробного та неонатального розвитку: так, між 6-м і 12-м тижнем вагітності, гонади плоду розвиваються як чоловічі, якщо наявні рецептори андрогенів (детерміновані геном SR_Y, що локалізований в ігрек-хромосомі), або жіночі, якщо їх немає, за принципом Адама. Власне на даному етапі, формується стать особистості. Після диференціації статевих органів настає етап гендерної диференціації мозку – що відбувається протягом вагітності та перших трьох місяців після народження. Вчені зазначають, що процес обумовлений впливом генів, епігенетичних факторів (різного контексту: вплив хімічних речовин, контекстуальний страх, біохімічна специфіка, регіон проживання батьків та ін.). У період статевого дозрівання, закладені у віці немовляти мозкові ланцюги активізуються статевими гормонами та під впливом соціокультурного середовища анатомо-фізіологічна організація мозку приймає рішення щодо гендеру кінцево [179]. Загалом, гендер сучасниками визначається як «стать мозку», особистісне сприйняття власної соціально-детермінованої ролі, що залежать не від біологічно-статевої приналежності, а від соціальної — зокрема, бінарної гендерної — організації суспільства. Відповідно,

дихотомія представлена такими проявами, як маскуліність — комплекс характерних особливостей, які традиційно приписуються чоловікам, та фемініність — характеристики, яких очікують від жінок [180]. Зауважимо, що гендер — це соціально сконструйований кластер, зі статтю у своїй основі ні як не пов'язаний. Гендер зв'язаний зі статтю лише як з приватним випадком самого гендеру. Але стаття не належить до онтології гендеру. Тобто ми розуміємо стаття із гендеру, а не гендер зі статі. Конструювання гендеру ж — це процес концептуального формування набору критеріїв, за якими формується гендерне розрізнення. У зв'язку з відривом статевого розходжень від іманентних біологічних основ, тобто, оскільки психологічна і культурна стаття не задані першочергово, а формуються у культурному контексті, у 1955 році сексолог Джон Надь увів поняття «гендеру» [181]. Відповідно, імовірно є перспектива розвитку особистості поза гендерної діади в умовах гендерно-нейтрального виховання. У той же час, зважаючи на часте неспівпадання (повного або часткового) гендеру та статі, вводиться поняття гендерної ідентичності — гендеру, стосовно якого людина відчуває себе та ідентифікує, доки перебуває у бінарному культурному середовищі [181]. Зауважимо, що самостійний вибір гендеру є неможливим, оскільки формування статі мозку відбувається на ранніх етапах онтогенезу, підтвердженням чого є патогенез дисморфофобії. Поняття гендерної ідентичності ж необхідне для узгодження та водночас розмежування гендеру і статі, а процес формування гендерної ідентичності відображає можливість вибору особистістю міри реалізації гендеру, як засвоєної культурної норми відповідно до статі власного мозку.

Можемо помітити певну аналогію між процесом конструювання гендеру та процесом розвитку архетипів — обидві характеристики мають певну вроджену основу, спрощену та примітивну, що розгортається у ході тісної взаємодії з навколишнім у ході дорослішання. Окрім того, саме у контексті гендерної ідентичності реалізується концепт Аніми та Анімуса, що стверджує наявність у кожного з нас і чоловічого, і жіночого одночасно. В означених гендерних архетипах, Юнг реалізує ідею андрогінності людської природи. Надамо заувагу, щодо потенціалу ідеї Юнга — автор розробив концепцію особистості, що дає

можливість розцінювати гендер як соціальне явище, проте подальші його трактування значною мірою слідували сексистським тенденціям свого часу. Тому, згодом Аніма та Анімус, як і маскулінність та фемінність стали шаблонами для реалізації гендерних стереотипів (логос та ерос). У той же час, варто зауважити, що першоосновою даних архетипів було інше трактування: Аніма - шлях до Самості, Анімус - шлях до Тіні. Архетип сам по собі не є ані добрим, ні поганим. Він тільки через контакт зі свідомістю стає одним або іншим чи якоюсь суперечливою двоїстістю, що викликає внутрішню напругу. Відповідних конотацій ця заряджена одиниця набуває як свідомо так і несвідомо. Існує багато таких прообразів, що можуть підпадати під категорію Аніми чи Анімусу, проте всі вони так довго не з'являються у снах окремих людей і у творах мистецтва, аж поки не будуть збуджені відхиленнями свідомості від внутрішньої збалансованості. Проте, якщо свідомість «заблукає», зайнявши односторонню та фальшиву точку зору, то архетип оживає і сигналізує через свої образи у снах особистості та продуктах митців про дисбаланс. Провідним прагненням архетипу, а зокрема й гендерно забарвленого, є підтримка та відновлення балансу.

Жіноча архетипологія. Значне число фахівців, що орієнтовані на роботу із жінками визнають доцільність теорії архетипів, оскільки у контексті даної концепції риси, що традиційно визнаються «слабкими» та «жіночими» є ресурсною зоною та відіграють неабияку роль в терапевтичному процесі [183]. Водночас, значні суспільні трансформації та тривалий патріархальний вплив доволі сильно знецінив жіночі цінності та орієнтири, тож ставлення до фемінних архетипів не може бути однозначним як серед спеціалістів, так і серед суспільства [184]. Концепція архетипів дає можливість переоцінки традиційно чоловічих та жіночих сил, можливості обміну ресурсами та залучення до ширшого кола внутрішніх ресурсів особистості. Переконавання юнгіанців щодо наявності внутрішньої жіночності у всіх чоловіків, та внутрішньої мужності серед жінок свідчать про можливість гармонійної, збалансованої взаємодії психічного у особистості. Проте, разом з тим, авторки-феміністки відзначають, що оригінальні формулювання багатьох архетипів передають елементи гендерної упередженості та дуалістичного мислення щодо природи маскулінності та фемінності [185].

Зауважимо, що А. Пратт свого часу припустила, що уявлення про те, що неусвідомлювана частка чоловічого та жіночого існує в підсвідомості кожної людини, часто призводить до спотворення загальнолюдських якостей. Як приклад можемо розглянути наступне: часто чоловіки-юнгіанці оцінюють складнощі реалізації жінки, як її неспроможність до залучення внутрішнього ресурсу Аніми, яка дає можливість оперувати «жіночим досвідом», у той же час, абсолютно не враховуючи зовнішні обставини, а зокрема: сексизм, жіночу гендерну соціалізацію, ризики насильства. Така позиція є обмеженою та часто зводиться до переконання щодо необхідності самостійно вирішувати проблеми, що обумовлені чоловічою чи жіночою гендерною соціалізацією [186, с.98]. Відповідно, можемо зазначити, що традиційна юнгіанська теорія архетипів не має змістовного підґрунтя для розуміння того, як інститути соціалізації впливають на гендерні архетипи і не пропонує критичного аналізу того, як зберігаються чоловічі та жіночі ролі. Важливою проблемою традиційної психології Юнга також є те, що архетипи, міфи та символи, які надихнули на роботу багатьох авторів і терапевтів, засновані на патріархальних міфах, які недооцінюють жіночий досвід і зміцнюють традиційні уявлення про маскуліність і жіночність. Типовий мотив зображує чоловіка, який бере участь у героїчній справі та рятує жінку. Напротивагу, феміністські юнгіанці описують орієнтовані на жінку архетипи, позбавлені сексуалізації, які можуть розширити спектр соціальної, економічної, політичної та персональної поведінки жінки. Ці визвольні архетипи можна знайти в різних джерелах, зокрема, таких як жіноча поезія, письмо, живопис, рукоділля. У підсумку, завдання феміністської теорії архетипів полягає в тому, щоб переоцінити жіночу роботу всіх видів і «відокремити жіночі архетипи від чоловічої основи культури» [187, с.19]. Для досягнення означеної цілі, архетипи слід трактувати не як «фіксовані сутності з власним життям», а радше — як символи, які вбудовані в процеси соціалізації та динаміку культури. Переважно, архетипічні образи свого часу були поглинуті та засвоєні чоловіками та жінками, і врешті-решт стали самостійними, часто універсальними фактами культури. Досліджуючи динаміку жіночих архетипів, не важко помітити як культура передається несвідомо і як важко змінити «реалії», що формувалися століттями [183].

Важливо надати заувагу щодо того, що деякі феміністки намагалися визначити допатріархальні архетипи та образи богині як джерела натхнення для жінок первісного суспільства. Так, ранні матріархальні спільноти мали егалітарні, ненасильницькі засади, цінності, орієнтовані на землю та життя; також, первісний соціум шанував Велику Мати і різноманітні фігури богинь. Загалом, можемо зазначити, що люди матріархального періоду жили в гармонійних стосунках, а жінки мали більшу соціальну владу. Гендерна трансформація та перехід до патріархату згодом призвели до широкого «духовного банкрутства» суспільства [188, с.17]. Окрім того, визначним джерелом жіночої архетипології стала грецька міфологія. Хоча богині грецької міфології мали нижчий статус, ніж боги-чоловіки, вони демонстрували більшу могутність і різноманітність поведінки, і використовували творчі способи протидії негативним аспектам влади чоловічих богів, на відміну від більшості образів жінок у патріархальній парадигмі Західної Європи [188, 189]. Робота з потужними образами жінки, як-от, грецьких чи матріархальних богинь, дають можливість жінкам сконструювати нові емоційні і поведінкові альтернативи [188].

Чоловіча архетипологія. Загалом, дослідники даного спрямування сходяться на думці, що, патріархат є «атакою на маскуліність у її повноті» і базується на концепті незрілої маскуліності, зокрема, у вияві інфантильної грандіозності, зловживання владою та втілення претензійних фантазій [190, с.16]. В умовах патріархальної суспільної системи чоловіки не мають можливості реалізувати себе творчо. Їхня поведінка визначається обмеженим колом реакцій, що межують між крайністю слабкості та надмірної агресивності. Відповідно, за патріархального устрою, чоловіки можуть бути або боязкими незрілими хлопчиками, або тиранами, повністю нівелюючи спектр психологічних реалій, які розкриває синтез маскулінного та фемінного начал. Лише отримавши доступ до зрілих чоловічих архетипів, які закладені глибоко в підсвідомості кожного чоловіка, вони можуть подолати вибудований чоловічою гендерною соціалізацією стереотип поведінки [191, с.21]. За аналогією до психології богині, міфопоетичний чоловічий рух спирається на серію надихаючих архетипних образів, які відкривають шлях до перевизначення маскуліності. Як приклад,

архетип Воїна у неокласичному трактуванні допомагає особистості реалізуватися не лише через гіперболізовану агресивність, але й через оволодіння власним тілом та психікою [192]. Варто розмежовувати тіньового Воїна, який спрямований на мортідні тенденції: звалтування, насильство, прагнення до влади, та позитивну модель Воїна, що дає можливість розвивати чоловічу енергію зрілості [191, с.75].

Аналогічно, позитивна маскуліність реалізується і через інші гендерні образи: Короля, Коханця та Волхва, кожен з яких відіграє особливу роль у процесах ініціації: розвиток чутливості, творчості та жаги до життя (Коханець), здатності до трансформації та контакту з психічним (Волхв), впевненості, рішучості та самоорганізованості (Король). Недостатня представленість чоловічих архетипів, що обумовлена надмірною увагою до моделей токсичної маскуліності, що побутували тривалий час у суспільній свідомості, обумовлює необхідність збалансованого прояву різних архетипів у житті особистості. Так, якщо ми говоримо про жіночий образ — він є взірцем та домінантою руху жінки, у той час як ригідність чоловічого поведінкового шаблону потребує виключення таких домінант та перехід до врівноваженого та гармонійного поєднання різних заряджених образів, що скеровують особистість.

Зауважимо, що наріжним каменем гендерної упередженості є власне позначення тих чи інших характеристик як чоловічих та жіночих. Так, дослідниками встановлено, що концепт фемінності та маскуліності не пов'язані з фізіологією статі, що згодом підтвердилося результатами дослідницької роботи нейропсихологів. Маскуліні та фемінні риси є виявами «статі мозку» — тобто гендеру особистості. Але окреслення їх як «чоловічих» та «жіночих» спонукає суспільство вбачати ті чи інші характеристики у представниках певної статі. Відповідно, відбувається викривлення сприйняття поведінки чоловіків та жінок, у той час як статистичні відмінності поведінки представників обох статей «тривіально малі й марні для передбачення диференційної поведінки» [193, с.69]. Таким чином, переоцінка важливих людських якостей, що притаманні як жінкам, так і чоловікам може бути важливішою, ніж виявлення гендерно-специфічних архетипів. Консультанти повинні бути обережними щодо використання міфів та

архетипів, які збільшують гендерні відмінності або, здається, обмежують поведінковий та емоційний репертуар людей. Консультанти повинні донести до клієнтів всю складність і різноманітність нормальної людської поведінки і заохочувати їх творчо думати про те, як вони хочуть визначити себе. Замість того, щоб спиратися на дуже гендерні образи деяких юнгіанських підходів, консультанти можуть захотіти використовувати деякі архетипні образи, які не дуже пов'язані зі статтю та гендером. Наприклад, Пірсоном було описано архетипи Воїна, Волхва, Сироти, Невинного, Мандрівника та Мученика як загальнолюдські якості, які можна знайти в усіх людях і модифікувати відповідно до їхніх конкретних потреб [194]. Гендерно-специфічні образи чоловіків і жінок найімовірніше будуть корисними, коли архетипи моделюють опір культурним мандатам щодо маскулінності та жіночності. Використовуючи архетипи як метафори, консультанти повинні враховувати особистий досвід клієнтів і міфи, пов'язані з їхніми традиціями. Крім того, клієнтів можна заохочувати описувати власну міфічну подорож [195]. Оскільки варто зважати на те, що основною ціллю використання архетипів є допомога особистості, але не представнику певно статі.

Гендерні архетипи сучасності. Тим не менш, гендерно бінарне суспільство наразі лише починає трансформації та рух до більш нейтральної форми, тож цінність гендерно забарвлених архетипів у психологічній реальності особистості зберігається. Так, М. Хоуп, вважає, що оскільки архетипи є праобразом без жодної конотації, вони не зникають: в певний період еволюції окремим аспектам людської природи надається більше уваги, і це приводить до більш сильного прояву відповідних архетипів. Авторка також упевнена, що стародавні архетипи реалізуються зараз практично таким чином, як і раніше, лише набуваючи більш витончених та різноманітних відтінків, а також суттєво іншого трактування [182, с.220]. Відповідно, продовжуючи дану ідею, ми сформували збірну матрицю гендерних архетипів спираючись на найбільш поширені моделі, зокрема авторства К. Г. Юнга та Дж. Ш. Болена (рис. 1.3). Окрім того, до матриці було включено архетипи українського етносу, що мають гендерну спрямованість. Етнічні архетипи було вписано у загальний шаблон атрибутів, до кожного із них нижче надано трактування та першоджерела, зважаючи на відсутність подібних моделей.

К. Г. Юнг		Дж. Ш. Болен		К. Хоптинська	Підбрано у ході огляду літератури [196-225]		Атрибут	Функціональне значення
f	m	f	m		f	m		
Єва	Коханець		Посейдон	Мавка f	Дана (Вода)	Ліс	Жити	Ставлення до себе
Єлена		Афродіта	Діоніс	Русин m	Воля	Вогонь	Відчувати	
	Маг	Персефона					Пізнавати	
			Гестія	Аїд	Солоха f		Характерник	Знати, охороняти
	Воїн	Артеміда	Арес	Варяг m	Пасербиця	Козак	Боротися	Етап ініціації
Марія	Король	Афіна	Гермес	Турок m		Велес	Вести переговори	Регуляція соціальних взаємин
		Деметра		Кайдашиха f	Мати-Земля		Викохувати	
		Зевс			Доля	Рід	Керувати	
Софія		Гера	Аполон	Панночка f	Верба		Дарувати	Ставлення до світу
			Гефест	Єзуїт m	Гора	Сонце	Вірити, творити	

f - жіночі архетипи, m - чоловічі архетипи

Рисунок 1.3. Матриця гендерних архетипів

Важливо зауважити, що ми говоримо не про архетип як шаблон без змісту, а про його прояви у конкретному культурному (але не особистісному) контексті. Так, наприклад ряд універсальних архетипів: земля, вода, вогонь та світло, — зустрічається у більшості культур, проте характерного значення кожен із них набуває в певному соціо-культурному контексті конкретної спільноти [196]. Як ми вже з'ясували раніше, універсальність архетипів є доволі умовною і наразі відсутня єдина концепція можливого шляху їх передачі абсолютно кожному, проте в межах одного етносу ми можемо говорити про більшу спорідненість культурних кодів, меншу відмінність виховних засад та спільний міжособистісний інформаційний простір (вербальний та невербальний). Окрім того, активне функціонування того чи іншого слова у відповідній національно-мовній системі зумовлює формування національно специфічного, компоненту в його семантичній структурі. Отже, такий символ має тісний зв'язок із світоглядними позиціями етносу. Відповідно, можемо висвітлити етнічну специфіку української архетипології через опрацювання чотирьох універсальних прообразів,

представлених вище, в контексті семантичних трансформацій, обумовлених соціокультурними зрушеннями.

Вогонь. Архетип є одним із найбільш давніх. Стихія втілює в собі символіку життєдайного начала («горіло в руках») і руйнівну силу («вогню кришити») [197]. Відповідно, у етнічній свідомості українців Вогонь поруч із Світлом посідає очільне місце, зокрема, при переході до язичницького та християнського вірувань «ми спостерігаємо процес соляризації вищих істот» [198]. У сучасності архетип значною мірою модифіковано, Вогонь набув особливої семантики, відмінної від тої, що притаманна традиційному етносу. У сучасному дискурсі, цей символ укорінився в контексті військової термінології, відноситься до значущих символів в житті українців і української культури і асоціюється з пошуком національної ідентифікації («прицільний вогонь», «провокаційний вогонь», «вести вогонь», «вогневі точки»). Окремим емоційно зарядженим символом є «припинення вогню» [199].

Сонце. На відміну від Вогню — емоційної та некерованої життєдайної сили — Світло уособлює сенс життя, мудрість. Даний образ містить в собі втілення української духовності, сакральний вимір буття і, звичайно, мораль спільноти. Утілення архетипу, язичницький Дажбог, при переході до православ'я трансформується на архетип Храму [200]. Сонце набуває нової конотації — божественного порядку. А Храм згодом перестає бути певною територіальною одиницею та розвивається у ціннісний орієнтир українців без зовнішньої опори. Подібне вшанування Сонця в міфах пов'язане з перенесенням на нього образу просвітленої свідомості — божественного начала або ж Самості — тому це небесне світило метафорично руйнує темряву несвідомого, постає «активним психічним фактором, здатним викликати процес самоідентифікації». Окрім того, Дажбог вважається головним божеством українців, проте є сином Перуна, що втілює архетип Короля. Такий розподіл ролей між двома сонячними божествами, очевидно, свідчить про існування моделі позитивної психологічної ініціації у світогляді українців: оскільки божество-син досягає рівня батька — це метафорично моделює ситуацію успішної індивідуації людини, яка теж у своєму розвитку може досягти рівня Самості, а також окреслює міфологічну схему

еволюції суспільства [201]. Важливо зазначити, що архетип Місяця, антиподу Сонця, в колективному несвідомому українців не зберігся. Свого часу відбулося декілька семіотичних трансформацій і за відсутності голістичності значень, Місяць став втраченим чоловічим архетипом [202].

Земля. Архетип формується під впливом магичної конекції українців з землею. Символ втілює аграрні підвалини української цивілізації та календарно-обрядовий цикл життя українців. Наразі архетип відображає образ Матері. Зв'язок образів Матері та України – є священним та непорушним для української ментальності. Окрім того, прослідковується домінування жіночого начала в українській етнографії, що свідчить про матріархальну ментальність українців. Зокрема, ще у міфології Трипілля існує культ богині Magna-Mater. Українське суспільство має споконвічно високий рівень довіри до «доброї неньки землі», що в свою чергу має суттєвий вплив на формування психологічного оптимізму та гармонійного світовідчуття українського народу завдяки щедрим природним умовам (м'який клімат, родюча земля, природні ресурси тощо). Загалом можемо простежити відчуття глибокого емоційного зв'язку з природою, гармонії макро- та мікрокосму особистості, однак глибші наукові дослідження історичного розвитку в різних природних зонах України (особливо різняться північна лісова та степові зони) дають суттєві уточнення й розбіжності у світовідчутті та, відповідно, психологічних установках населення. Антеїзм, є однією з основних рис українців – відчуття спорідненості з рідною землею, визнання її головною силою, що дає життя й забезпечує усім необхідним. Архетип Землі у психічній реальності України цілком накладається на архетип Матері, що значною мірою впливає як на відображення даного архетипу в образності та свідомості українців, так і на сприйняття жіночої гендерної соціалізації. Проте зауважимо, що Земля відіграла більшу роль у питаннях репродукції, про що свідчать українські легенди про створення людини з глини [200]. У той час, як керівна роль згодом була зміщена на архетип Роду, який ми опишемо далі.

Вода. У період паганських вірувань архетип знаходив своє відображення у божестві Дана (середземноморське «да» — вода та «на» — ненька). Згодом, слово від скіфо-сарматського періоду починає позначати річку, як загальна назва [203].

Основним атрибутом даного архетипу можемо визначити емоційну силу та імпульсивність особистості («вода-сльоза», «піду до броду»), що аналогічна до стрімкого руху води. Окрім того, українці часто сприймають Воду як основу життя, проте на відміну від Вогню чи Сонця архетип Дани містить в собі потенціал неспинного життєвого руху («життя се чистая ріка») [202]. Емоційність та імпульсивність даного архетипу аналогічні до вогняної, проте суттєвою відмінністю є атрибуція: вогонь — це жага до життя, життєдайна сила та сила руйнування, а Вода — початковий імпульс, що не може спинятися, як не спиняється і саме життя. Власне, залишком архетипного відображення води є табузовані назви деяких обрядів, уявлень, пов'язаних із почуттєвою та сексуальною ферами («парування», «робити пиво», «сухо-мокро», «руки помити») [204].

Окремо також варто звернути увагу на власне українські етнічні архетипи, що формувалися в конкретному історичному контексті. У даному випадку ми не говоримо про унікальність даних архетипічних утворень, але про меншу їх поширеність серед етнокультурних спільнот, на відміну від описаних вище універсалій. Так, при підборі гендерних архетипів українського етносу ми спиралися на доробок значного числа етнопсихологів, культурологів та етнографів. Варто зауважити, що до матриці також було включено ієрархію архетипів К. Хоптинської, що не має достатнього наукового підґрунтя, проте знаходить відображення у розрізних джерелах [205]. Можемо зазначити, що авторці вдалося провести значну синтетичну роботу, об'єднавши в один шаблон значну кількість поведінкових моделей та, відповідно, факторів їх формування, спираючись на культурний контекст українців. Зокрема, авторка наводить архетип Мавки, що є персоніфікованим втіленням архетипу Лісу у жіночому образі. Важливо надати окрему заувагу стосовно цього, оскільки Ліс є топосом і має чоловічу енергетичну спрямованість, у той час як містицизм та хаотичність Лісу українці пов'язують з фемінністю (повітрулі, мавки, русалки, Мара).

Ліс. Жак Ле Гофф, французький культуролог, зазначав, що для особистості образ Лісу є окремим випадком втілення більш широкого архетипу Пустелі, що відображає такі атрибути, як самотність, мудрість, простір роздумів. Так, у

західній культурі саме цей образ є більш поширеним, зважаючи на особливості ландшафту — аналогом східної Пустелі постає кельтська та германоскандинавська традиція Лісу-пустелі, таємничого, сакрального простору, де людина отримує покаєння та одкровення [206]. Тож, можемо зробити висновок щодо універсальності інтерпретації символу Лісу як містичного локусу, хоча сам архетип універсальним назвати складно. Процес конструювання народного уявлення про Ліс як простір перебування демонічних сил (вимір Тіні) докладно описав свого часу Ж. Мішле, що цілком підтверджує означену вище оцінку даного архетипу та відповідного йому архетипу Мавки [207]. Примітно, що Мавка у даному випадку постає підпорядкованою чоловічому началу, оскільки Ліс є неподільним цілісним простором тіньових проявів, у той час як Мавка є уособленням, що часто характеризується у народній творчості як «донька лісу» [208, 209]. Можемо трактувати таку особливість наступним чином: у матриархальному суспільстві домінує поклоніння голістичному Лісові, у той час, як в умовах патріархату, чоловіки витісняючи власні фемінні прояви у тіньову сферу, починають уособлювати їх у жіночому началі — мешканці лісового, містичного простору, яку можемо вважати первісною Анімою. Повертаючись до образу Лісу, зазначимо, що реінтерпретація його хронотопу в сучасності зберігає язичницьку поліфункціональність: місце скупчення негативних або демонічних сил, вороже для людини середовище, хтонічний вимір. Саме у лісі, за межами раціонального світу, у сфері несвідомого, дівчині відкривається справжнє обличчя її чоловіка, що є персоніфікованим образом негативного Анімуса (чугайстра), і відповідно чоловікові розкривається образ негативної Аніми (мавки).

Зіставляючи даний архетип із Водою, можемо помітити суттєву відмінність — вода є життєдайним началом, силою підсвідомого, що рухає людину вперед, у той час як Ліс є місцем зупинки та рефлексії. Відповідно, дані архетипи є первісними та сягають допатріархального етапу розвитку українського народу. Зауважимо також, що у ході філогенезу гендерних архетипів українців, відбувається їх деталізація. Перші архетипи — не поділені на позитивну та негативну складові, відображають особливості життя первісних українців та міру впливу несвідомого на їх психологічну реальність, у той час як архетипи другої

частини матриці формуються у ході адаптації людини до соціальної реальності та орієнтовані саме на міжособистісний вимір.

Воля. Даний архетип є фундаментом волелюбної ментальності українського народу, що спрямовує українців до активного, діяльнісного життя («у кожного своя доля і свій шлях широкий»). Також він є причиною неприйняття авторитарності та прагнення до індивідуалізму. Окрім того, саме Воля є основою стійкої впевненості українців у власних силах, прагнення спиратися виключно на власні здібності та працю. Саме вияви волелюбності відмежовують українців від інших праслов'янських етносів, зокрема, й у сучасності. Як зазначає у своїй роботі І. Грабовська, у часи соціальних криз Воля є каталізатором поведінкової реакції *vita maxima et heroica* («авантюрно-козацький тип реакції: тотальна мобілізація духовних і матеріальних ресурсів, героїчний супротив навіть ціною власного життя») на заміну звичному для українців *vita minima* — пасивного існування [210, с.9]. Очевидно, що внесок даного архетипу в процеси історичного розвитку та національного становлення України надзвичайний (Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності).

Відповідну атрибуцію має й архетип Русина, що на відміну від Волі є маскуліним. Імовірно, це пов'язано з виконавчою функцією Русина — він втілює більшою мірою не образний орієнтир, а фактичний шаблон поведінки, що сформований під впливом Волі. К. Хоптинська при розробці своєї моделі спиралася на соціальні та поведінкові атрибути, тож відповідно й Русин є одиничним виявом більш широкого архетипічного простору. Проте, зауважимо, що даний прообраз може бути повноцінним архетипом для сучасного українця, оскільки тривале засвоєння цінності Волі у поєднанні з прагматизмом постіндустріальної епохи обумовлюють перехід особистості до більш прикладних та зрозумілих орієнтирів («душу й тіло ми положим за нашу свободу»). Відповідно, сучасний українець не тільки є русином, але й орієнтується у своїх діях на символіку Русина. Деталізуючи, можемо зазначити, що в основі даної символіки лежить глибинне переконання у осмисленості життя особистості та фундаментальне вірування. В сучасних умовах це вірування може бути, як православним чи язичницьким, так і суто науковим чи професійно-орієнтованим.

Проте, універсальною є чітка впевненість українців у доцільності виконуваної діяльності, стійка життєдайна сила та прагнення продовжувати жити.

Солоха. Наступний архетип людинознавиці К. Хоптинської відрізняється від запропонованих етнографами виключно номінацією — авторка використовує для опису архетипів їх конкретні вияви, зокрема загальновідомі мистецькі образи. У той же час, численні культурологічні аналізи сходяться на думці щодо існування архетипу української Жінки-порадниці чи Відьми, що має численну кількість назв. Головною особливістю української Солохи, що відрізняє її від інших праслов'янських Відьом є конструктивність — українська відьма є образом таємного знання та здатності до захисту. Даний архетип є доволі активним, як і решта фемінних архетипів українського етносу. Для порівняння можемо зіставити Єву та Дану, або ж Афродіту та Волю. Єва та Афродіта є патріархальними образами жіночого: підпорядковані чоловічій реальності та об'єктивізовані. Імпульсивність та сила Єви обмежується її роллю звабниці у чоловічій історії, а життєдайна сила Афродіти обмежується бажанням робити любов у чоловічому житті. У той же час, Дана є некерованою натуральною силою, хтонічною та потужною, що свого часу була одним із найбільш знакових божеств Поділля та Буковини. Воля є втілює насагу до життя не у вигляді гедоністичного та гармонійного кохання, але затятої боротьби та здатності до самопожертви. Відповідно, й Солоха є активним діячем в українській соціально-психологічній реальності.

На відміну від неперсоніфікованих, стихійних архетипів, що описано вище, Жінка-порадниця є частиною суспільства, вона має навички необхідні для життя в соціумі та знання щодо родової історії. Проте, оскільки архетип є перехідним, її інтенції індивідуалістичні, Солоха орієнтована на окрему особистість більшою мірою ніж на цілий нарід. І в той же час, вона не байдужа до долі суспільства, а лише тримається осторонь, зважаючи на власну психологічну спрямованість. Визначальною особливістю даного архетипу є знання та можливість його застосування. Зокрема, Жінка-порадниця застосовує його для оборони: доступ до потаємного знання та сексуальності дає їй можливість захищати персональні та суспільні кордони («напускає оману», «звabлює та зводить з розуму чоловіків»),

«доїть худобу» інших газдинь). Водночас, доступ до сакрального і є причиною автономії Солохи: відьмі відкрита не лише суспільна реальність, але й хтонічний вимір. Українській Софії легко дається знайти контакт з Тінню (нечистою силою, стихіями та ін.), тому в соціумі вона сприймається повією, безпринципною та аморальною. У той же час, у скрутних життєвих ситуаціях люди продовжують йти до Сохоли за допомогою. Можемо провести певну аналогію зі ставленням українського народу до медицини та психології, зокрема. Таким чином, архетип едукативності в колективному несвідомому є некерованою та войовничою силою, з острахом сприймається суспільством [211]. Цікавим нюансом є те, що доволі часто архетип Відьми перегукується із архетипом Землі-Матері; український народ цінує материнський архетип і тому жіноча освіченість є важливою характеристикою материнського начала. Жінка-порадниця, за М. Костомаровим це частіше за все мати нареченої, під час вінчального обряду лишається вдома, тобто у сакральному просторі і відіграє роль двійника самої нареченої. Таким чином, містичне жіноче знання ретранслюється та поширюється, не зважаючи на його дуальність [212].

Характерник. Маскулінний прототип Солохи має характерні відмінності, оскільки втілює маскулінні прояви. Так, Козак, як і Жінка-порадниця, також є представником потойбічного («закладний мрець»); у процесі посилення міфологічного героїзму даного образу, уявлення про нього фольклоризується і з часом кристалізується в архетипі Характерника, граничної сутності Воїна [213]. Спільними характеристиками архетипів даного рівня є індивідуалізм, сакральне знання, контакт з хтонічним та прагнення оберігати кордони (суспільні та індивідуальні). Щодо ключових відмінностей — в образі Солохи втілено класично фемінні риси: турбота про людей (у гротескній формі), розвинені соціально-психологічні навички, знання цілительства та омани, контакт з природними тіньовими елементами; у той же час Характерник є формою прообразу Воїна: орієнтований на боротьбу (зокрема, боротьбу з ідолами та смертю), агресивний, контактує з Тінню, отримуючи наснаги у бою. Окрім того, як у віруваннях предків, так і у колективному несвідомому сучасників, Характерник є перевертнем, що в своїй основі спирається не на духовність та святість, а на

містичне знання та контакт з Тінню («чужий усьому житейському»). Перекинчиком даний образ є не лише в онтологічному розумінні, але й у культурному. Зокрема, побратими ховають характерників вивертаючи погребальний ритуал з метою зберегти культурну симетрію («ну, братця, давайте осиковий кілок будемо печатать») [214]. В українській культурній традиції образ Характерника є найбільш яскравим взірцем заперечення смертності та звичности людини. Власне, це є цілком доцільним в історичному контексті, в якому виникає образ. Наратив характерників з'являється на Запорізькій Січі, розвиваючись з культу курінного чи кошового отамана, що зумисно міфологізуються з метою збереження сакральності даної ролі та соціальної регуляції мешканців Січі [215]. Водночас, така культурна тенденція тісно пов'язана із архетипом домінування уречевленого над процесуальним [216]. Відповідно, даний архетип також виконує важливу соціальну роль, при цьому зберігаючи контакт з хтонічним, тож є перехідним.

Козак. Архетип Варяга, представлений К. Хоптинською є аналогією Козака, проте узятий з іншого історичного контексту; даний образ не має самостійної цінності, оскільки не відрізняється значною мірою від класичного Воїна, за винятком номінації. Окрім того, така назва не відображає сучасного несвідомого українського етносу, оскільки козацька символіка зберігається та репродукується у наш час та є важливою символічною системою, у той час як ідентифікація з варягами для українців не є ні близькою, ні доцільною. Варяги є давньоруським найменування скандинавської та норманської народности [217]. Утой же час, в епоху Бароко формується цілісний образ Козака — втілення захисника Матері-Землі, борця за віру та воїна з надзвичайними здібностями. Даний архетип відіграє неабияке значення в процесі індивідуалізації-ініціації особистости, що відображається у весільних традиціях українців. Чоловік у ході обрядових, ритуальних дій отримує відповідного статусу, пройшовши випробування (у даному випадку умовні та символічні) й має право одружитися [212]. Відповідно, первісні архетипи з атрибуцією «імпульсу» та «життя» неподільні, втілюють єдність Тіньового компоненту та Самости, Солоха та Характерник є соціалізованими, проте мають сильну конекцію з підсвідомими

елементами, тому лишаються відірваними від суспільних процесів, а з переходом до рівню «досягати» особистість проходить характерну ініціацію випробуваннями та домагається переходу до рівню Самости. Власне, таку роль їй відіграють наративи Козака та Пасербиці («терпи, козаче — отаманом будеш»). Після занепаду козацтва цей архетип зберігається та набуває нового забарвлення. Зокрема, прослідковується значимість даного образу в ономастиконі України (Козацький Терник, Козачий Яр) та парафразуванні сучасників («козацьке сонце», «Козацький Шлях») [218]. Загалом, козацька образність пронизує українську символічну систему: жовто-блакитний та синьо-жовтий прапори виникають у період Козаччини; зображення лева на великому Державному гербі запозичено з козацьких знамен Іллі Голоти; Бойовий прапор Сухопутних військ малинового кольору; козацький рівнораменний хрест на прапорі ЗСУ [219].

Пасербиця. Якщо ж говорити про активну учасницю процесу жіночої ініціації — дану роль здебільшого виконує донька селянина чи купця, проста дівчина. Здебільшого можемо знайти відображення даного наративу у фольклорних казках. У казкових сюжетах, основною конфронтацією найчастіше є подолання перешкод Пасербицею, якій протистоїть лиха Мачуха або інший фемінний образ («Кобиляча голова», «Дідова дочка та бабина дочка») [220]. Імовірно, супротив цих образів втілює в собі не ідею боротьби зла та добра, але радше чужих один одному родів, що цілком відповідає родовій спрямованості українського етносу, про яку ми детальніше напишемо далі. Так, Пасербиця звертається за допомогою до рідної матері (у анімалістичному образі), тітки чи батька. У той же час, Мачуха заручена підтримкою своїх дітей та сиблінгів. Тлумаченням даного мотиву може бути наратив комплексу Електри, перехід дівчинки у ході ініціації до екзогамії; дівчина вимушена відійти від нового роду батька та шукати благополуччя у власному новому роді.

Наступним у ієрархії є архетип Кайдашихи, що охоплює функціонал юнганського Короля. Кайдашиха виступає водночас і в ролі дипломата, і в ролі матері, і в ролі керівниці. Такий широкий спектр атрибутів може цілком пояснюватися суспільно-історичним контекстом: значну частину часу на теренах України чоловіки виконували функцію оборони та були активними учасниками

бойових дій, у той час як жінки вимушені виконувати сімейні та професійні обов'язки свого часу. Кайдашиха є суто соціальним архетипом та втрачає зв'язок з потойбіччям (звісно зберігаючи при цьому адаптовані знання Жінки-порадниці та проходячи ініціацію, будучи Пасербицею). Атрибутами Кайдашихи є підтримка сім'ї та життя в цілому, але визначальним у даному архетипі є волевиявлення, оскільки саме сила та віра у свободу дають їй можливість піти на все в жорстоких умовах, в яких перебував український народ, для збереження роду. Знову ж таки К. Хоптинська звертається до популярного культурного образу, проте цього разу знайти відповідник у етнографічних роботах до даного архетипу доволі складно, тож ми зберігаємо даний образ у моделі, оскільки він може мати значний описовий потенціал в сучасних реаліях. Здебільшого, зважаючи на виражену гендерну дихотомію: Козак обороняє, досягає та воює, у той час як Кайдашиха веде соціальну війну за сім'ю та життя.

Велес (Опикун). Найбільш близьким до кайдашихи, проте маскулінним є архетип Велеса. У язичницький період він славиться як Бог опікун скотарства, проте в подальшому реалізується в інших контекстах: газда, батько сімейства, «куркуль». Велес серед предків поважався найбільше, зважаючи на його прагматичну спрямованість, окрім того часто пов'язувався з лісовими образами, оскільки худобу виганяли до лісу, що було своєрідним обрядом входу та виходу до «темної сфери»; водночас, можемо говорити про персоніфікацію стихійних сил природи (Ліс) у даному божестві, оскільки воно сприймалося як покровитель, а господарство сильно підпорядковувалося природним явищам. Проте, відходячи від первісного уявлення про Велеса, варто зазначити, що «скотій бог» втілював образ достатку та заможности, оскільки худоба була найвищим символом багатства. Окрім того, саме даний архетип відігравав неабияку роль у торгівельних процесах українців, що реалізує функції Гермеса у даному архетипі [203]. Відповідно, сучасним втіленням даного прообразу є торговець, «Турок» за моделлю К. Хоптинської — особистість спрямована на переговори, багатство та життя. Примітно, що даний архетип, як і Кайдашиха свого часу, інерналізує хаотичні сили попередників та направляє їх в русло соціальної адаптації та реалізації власних прагнень. Зауважимо також взаємозв'язок Велеса з Землею —

доволі часто Велес є виконавцем функції вирощування, продовження роду, підтримки життя («дозволяє проявитися...»), проте провідною є його роль забезпечення та підтримки багатства [221]. у той час як Земля, натомість, також часто перегукується з його рольовою позицією («родючий чорнозем»), проте залишається в межах фемінної позиції. Таким чином, дана діада підтверджує бінарний гендерний розподіл в етнічній підсвідомості українців.

Доля. Один із значущих архетипів українського народу, що доволі міцно впливає на поведінкові прояви етносу. Народним віруванням українців притаманний виражений фаталізм («Бог дав, Бог узяв», «яка доля, таке й життя»); архетип Долі червоною ниткою пронизує онтогенез України, формуючи доволі значиме глибинне переконання щодо сили впливу фатуму на життя українців. Як ми зазначали раніше, архетип Воля є каталізатором поведінкової реакції *vita maxima et heroica* в умовах кризи, проте в ситуації звичного життя, українці цілком і повністю довіряються Долі, переходять до пасивного стану та концентруються на власній господі. Зокрема, О. Потєбня зазначає, що Доля та Недоля зберігають залишки зооморфізму, тому не є художніми образами, а сягають первісної ментальності українців і саме тому мають настільки значний вплив на їх психічну реальність [222]. Антитезю даного архетипу постає Нещаслива Доля, що в народних віруваннях отримує назву Недоля (Біда). Примітно, що Доля та Недоля постають двома одухотвореними істотами жіночої статі, більш того горе в українській лексиці сприймається як продовження Біди, безособове, проте не маскуліне. Персоніфікації Недолі в народних оповідях відображають уявлення людей про дисгармонійне, нещасливе життя: вона є своєрідним двійником людини, метафоричним уособленням архетипу Тіні, але вже Тіні негативної, оскільки здійснює деструктивний вплив на життя особи [202]. У контексті даного образу, доволі цікаво прослідковується поєднання фаталізму та волелюбности українців. Недоля сприймається як даність, що приходить до людини та не може бути змінена жодним чином; часто в народних повір'ях недоля не виконує жодних дій, а людина, що намагається з нею боротися сама наражає себе на небезпеку. В той же час, народна мораль українців стверджує, що Доля та Недоля є прямим наслідком самотійного вибору людини,

її вчинків. Н. Вархол також фіксує першоджерела архетипу Долі з язичницьких часів, окрім того, авторка зазначає що з народженням дитини було прийнято приносити дари богам-Рожаницям, уособленням Роду. Саме вони керують долею майбутньої людини.

Рід. Даний архетип у сучасності виражається через домінування минулого над майбутнім. Доволі часто ми можемо прослідкувати дану тенденцію у характерній міфологізації минулого (зокрема, у даній кваліфікаційній роботі); український етнос має стійку історичну пам'ять та етнічну ідентичність, незважаючи на тривалий геноцид та культурне винищення. Відповідно, національна ідея українського народу є доволі спотвореною, проте зберігається доволі довго. У той же час, архетип Роду стримує особистість від розвитку, обмежує інноваційний потенціал. Характерними особливостями українського архетипу Роду, на відміну від, як приклад, радянської архаїки, є віра у вічну циклічність та глибинна міфологічність відчуття світу («старе, як мале, казали люди, бачивши їх»). Ретрансляція традиція та сакральність родової історії постають для українців провідними цінностями. Здебільшого, це пов'язано з індивідуалізмом та відособленістю українців, а також фаталістичними переконаннями. Відповідно, Рід задає спрямування для руху Долі, а та в свою чергу керує життям людини, що має вчиняти згідно певних родових норм, щоб не порушувати дану циклічність.

Верба. Фітонім в українській традиції здебільшого позначає родючу силу Прадерева життя, окрім того часто у формі Верби втілюється самотня жінка, вдова. Можемо говорити про певну подібність даного образу до архетипу Гестії, самотньої тітки; ключовою відмінністю є внутрішнє багатство та бажання ним ділитися. Основним атрибутом Верби є дарування («і увидів у вербі багато золота»). Так, Верба є водночас і персоніфікованою «хрещеною феєю» і водночас вміщує в собі символіку космічну, первозданну [223]. Доволі цікавою є динаміка української архетипології, оскільки переходячи від рівня Матері, архетипи знову втрачають свою антропоморфність та набувають характерної символічності. У первісні часи Верба є священним тотемом русинів, символізує витoki світу та має характерну космогонічну роль у віруваннях предків. Фундаментальність даного

архетипу зберігається й до наших часів. Так, на теренах Полісся та Наддніпрянщини верба та тополя традиційно висаджуються на в'їзді у місто та вздовж дороги, що пов'язано із символікою Чумацького Шляху; окрім того, зберігається сакральне ставлення до верби серед українців: віра у захисні сили дерев на передмісті, заборона ламати гілки верби дітям, традиції вербної неділі. Більш того, зводячи хату, обов'язковим на теренах Наддніпрянщини вважається висадити вербу поруч із оселею [224]. Примітно, також що верба не дає жодного плоду і при цьому виступає символом обдаровування, що може пояснюватися міфологічність українського мислення. В свою чергу архетип Панночки виконує роль активного втілення ідеї Верби, поведінковим шаблоном, що розвивається за впливу даного архетипу. Даний образ є значно ближчим для пересічного українця, зважаючи на представленість у народно-розмовному лексиконі («дівка мов верба», «і до плуга, і до рала, і до танцю гоца драла», «як панночка пишається»). Верба є втіленням складного міфологічного утворення, що може виявлятися у конкретних образах та міститься на глибинному рівні функціонування психіки, у той час як Панночка — це поведінковий шаблон, гендерний стереотип знайомий українцеві прицільно. Панночка, юна дівчина, що орієнтована на втілення благих ідей для людства. На даному рівні архетипи вже не орієнтуються на Іншого, не відображають суспільні відносини, а радше ставлення до людства загалом. Так, у даному образі розкривається прагнення до інновації, перебудови соціуму, відкритість новому, що на відміну від відкритості Персефони є не чутливістю та залежністю від середовища, але активним бажанням до його трансформації. Допустимою є критика даного архетипу, зважаючи на відсутність наукового підґрунтя доробку К. Хоптинської, але також з огляду на вираженість архетипу Роду, що маніфестує консервативність української психіки, прагнення до збереження та ретрансляції відомих істин, але не створення нових. Таким чином, ми підійшли до питання софійності українського етносу, втіленням якого є архетипи Єзуїта, Світла та Гори.

Гора. Спираючись на міфопоетичну спадщину, можемо трактувати даний архетип, як втілення певного духовного виміру. Саме цей топос відображає універсальний архетип руху знизу догори. При цьому, О. Потебня зазначає, що

Гора є символом не абсолютної вершини, а «медитативного шляху угору, в височінь» [225]. Аналогічно до Лісу, Гора є сакральним топосом, місцем переходу із реального світу; важливо, що у даному випадку потойбічний світ — це вимір Самости, а не Тіні. Відповідно до цього, в уявленнях українців Гора є місцем ініціації, ритуальної та обрядової діяльності. Зокрема, доволі поширеним є образ паломництва до гори, роздумів та пошуку сакрального знання. У дохристиянський період це знання походить від самої людини, у той час як православна ідейність часто дислокує джерело мудрости на божественні образи. Примітною є відмінність етнічної софійности українців. Підняття на гору, місце роздумів є для українця ситуацією не нормотиповою, оскільки внутрішня узгодженість та віра є основоположними станами представників цієї етнокультурної групи. Зрозуміло, що дискурсивність не відсутня у ментальній реальності українця, проте мислення в горах постає радше процесом «думання». А мудрістю вважається прагнення до порядку (ладу), внутрішньої та зовнішньої узгоджености та продовження життєвої традиції предків («нащо й клад, коли в сім'ї лад»). Підсумовуючи, можемо зазначити, що мудрість для українців є значно ціннішою за знання. Тому маргіналізація Солохи є звичною, а Характерник виступає культурним покручем. Глибока переконаність у нормах та принципах, згідно з якими виховуються покоління за поколінням та віра у правильність свого шляху разом складають «естетику зачарованості» культурної душі українства [225]. Тож, знову ж таки архетип К. Хоптинської не є доцільним, оскільки Єзуїт є активним шукачем вищого знання, що прагне творити та модернізувати. Основним атрибутом даного архетипу є не софійність, а саме творче начало — зібрані за такий тривалий шлях ініціації знання наразі мають бути застосовані на практиці і спрямовані ініціативою Панночки, можуть знайти вихід у надцінних витворах. Звісно, серед українського етносу є значна кількість Єзуїтів, чії роботи складають спадщину не лише національну, але й світову. Проте ж, даний архетип складно назвати етнічним, а тим більш універсальним. У той же час, він гармонійно існує в загальній культурній системі координат нашої держави. На своєму шляху повсякчас Єзуїт здійснюється в роздумах в гори та звертається за порадою до Сонця.

Висновки до розділу 1

Таким чином, ми можемо надати дефініції основним феноменам, досліджуваним у даній роботі. Зокрема, сон — є базовим станом нейронної мережі, що необхідний для забезпечення життєдіяльності усього організму (енергетичний обмін, забезпечення імунної відповіді та підтримка гомеостазу мозку), та реалізації адаптивного потенціалу ЦНС (підтримка внутрішньоклітинного гомеостазу та міжклітинних конекцій, і як результат — якості реакції на зовнішні стимули). Окремо варто зауважити, що, ймовірно, у ході філогенезу сон усього організму розвивався поступово, як складова циклу сну-неспанья локальних мереж. Відповідно, сновидіння — є епіфеноменом сну всього організму, що супроводжується збереженням свідомості та гіперасоціативною активацією мозку. Надати однозначну відповідь щодо функціональної ролі сновидінь неможливо, проте наявний ряд дослідницьких висновків, що підтверджують значення сновидіння у забезпеченні нейропластичності та саморегуляції психіки. У даній роботі, ми спираємося на сновидіння REM-фази, зважаючи на частоту їх відтворення, змістовну насиченість, більшу тривалість та метафоричність (емоційну насиченість).

У свою чергу, архетип — є категорією юнгіанського підходу, що втілює ідею емоційно значимих конструктів, факторів психічної діяльності. Наявна значна концептуальну суперечливість щодо даного феномену, проте наразі відомо, що архетипи не є універсальними, культурно обумовлені та слугують проєктивним простором для особистості. В межах одного культурного поля існують окремі емоційно насичені образи, що є універсальними, певна частина яких — гендерно забарвлені. Останні є відображенням бінарної гендерної структури суспільства та досвіду гендерної соціалізації. Характеристики, що розглядаються як притаманні таким архетипам є відображенням загальнолюдських якостей, що приписуються представникам тієї чи іншої статі, нівелюючи досвід особистості. Провівши аналіз літературних джерел, нам вдалося сформувати матрицю таких архетипів задля подальшої інтерпретації. Власне, у наступному розділі ми проведемо операціоналізацію описаних феноменів задля подальшого емпіричного опрацювання теми.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ

2.1. Програма емпіричного дослідження: операціоналізація досліджуваних явищ та характеристика вибірки

Передусім зазначимо, що при опрацюванні даної теми ми спиралися на якісно-кількісні методи. Зокрема, представлене емпіричне дослідження базується на методі аналізу суб'єктивних звітів. Так, на етапі збору інформації, респонденти протягом трьох місяців фіксували сновидіння одразу після пробудження. Кожен із учасників дослідження мав можливість нотувати сновидіння у зручній формі, без жодних кількісних (обсяг тексту) та якісних (лексика та стилістика тексту, цензура) обмежень, а також у зручному для себе форматі (у результаті 80% загального обсягу становлять аудіозаписи, 20% — тексти). Загалом до дослідницької вибірки увійшло 10 осіб, середній вік яких 24 роки; розподіл за статтю серед учасників дослідження рівномірний — 50% чоловіків та 50% жінок. Вибірку було сформовано за стратометричним методом серед студентів магістерських програм Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зауважимо, що для отримання належної достовірності, необхідним є збір 20 звітів про сновидіння на одного учасника, що необхідні для отримання стабільних індексів і значимих коефіцієнтів кореляції [128]. Зважаючи, на використання методу структурованого аналізу сновидінь, також було введено обмеження щодо терміну фіксації сновидінь — 3 місяці. Відповідно, загалом було зібрано 200 сновидінь. Звіти респондентів щодо власних сновидінь можна вважати релевантними для подальшого аналізу, зважаючи на значну активність медіальних частин скроневої долі та гіпокампу під час парадоксальної фази сну (тісний зв'язок з механізмом запам'ятовування), а також збереження свідомості сновидця, хоч і в ірраціональному стані, що було описано у попередньому розділі. Значна кількість дослідників свого часу критикували метод аналізу звітів щодо сновидінь, зважаючи на ймовірну конфабуляцію змісту сновидінь у момент

пробудження. Проте, згодом встановлено, що суб'єктивні оцінки часу сновидіння корелюють з тривалістю REM-фази сну [53].

Водночас, при плануванні дослідження ми не відкидали критичні висновки попередників, тому враховуємо такі побічні варіативності, як-от: різкі зміни стану на момент пробудження, пасивне забування та інтерференція, складнощі вербального опису візуального та емоційно забарвленого змісту, а також можливу внутрішню цензуру респондентів (виключення зі звітів аморальних, сексуальних матеріалів). Тож, задля зменшення міри впливу побічної варіативності отримані дані було опрацьовано за використання психолінгвістичного аналізу тексту. Відповідно, сни, що викликали сумніви щодо цілісності наративу та мали крайні результати у ході аналізу, виключалися. Окрім того, із кожним респондентом персонально було проведено попередню бесіду щодо цензури сновидінь та анонімності отриманих результатів.

Метою даної роботи є визначення гендерних змістів та наративів, тож у ході емпіричного опрацювання результатів ми вдалися до методу контент-аналізу та методу структурованого аналізу сновидінь К. Роеслера. Детальніший опис представлених інструментів надано у наступному підрозділі. Зауважимо, що поняття гендерних змістів було операціоналізовано до гендерних архетипів, що хоч і не має чіткої концептуалізації у науковій спільноті, тим не менш має широке представлення у дослідницькій та практичній діяльності. Відповідно, кожна із категорій має деталізоване тлумачення та може слугувати для подальшої інтерпретації. Не зважаючи на значну кількість моделей, більшість з них мають спільні атрибути та спрямованість ієрархії, тож у ході контент-аналізу ми спиралися на сформовану матрицю гендерно забарвлених архетипів (рис. 1.3.). Разом з тим, при опрацюванні наративів, було застосовано систему оцінки та інтерпретації представлену К. Роеслером. Також, було поставлено завдання щодо визначення міри зв'язності особливостей гендерної ідентичності особистості та відповідних змістів і наративів у сновидіннях. Проте, на етапі підбору даних зрозумілою стала складність виконання даного завдання, тож у третьому розділі ми представимо результати математико-статистичної обробки даних щодо даної проблеми без прямих висновків.

2.2. Обґрунтування підбраного методологічного інструментарію

Власне, опрацювання матеріалів сновидінь ми розпочнемо з методу психолінгвістичного аналізу тексту, що включає в себе два провідних інструменти, що формують основу даної роботи: психографологічний аналіз та контент-аналіз отриманих текстів. Наступним етапом буде робота з інструментами, спрямованими на наратив сновидіння: метод структурованого аналізу сновидінь К. Роеслера та аналіз фокалізацій наративу. Отримані дані, згодом переведено у числові позначення та проведено спробу кількісного опрацювання зібраних відомостей, що також представлено у наступному розділі. Наразі ж можемо перейти до обґрунтування методологічних інструментів, що було задіяно.

Психографологічний аналіз. Даний метод необхідний для визначення вербальних особливостей тексту. Відповідно, його використання дає можливість почасти уникнути побічної варіативності, що відіграє неабияку роль при використанні методу аналізу суб'єктивних звітів. Так, до схеми проведення психографологічного аналізу включено наступні критерії: загальний обсяг, число речень, середній розмір речення та наступні коефіцієнти — лексична різноманітність, емболія, логічна зв'язність, агресивність. У нашій роботі критерій обсягу тексту було вирішено не враховувати, зважаючи на специфіку об'єкту дослідження — наратив сновидіння доволі складно вербалізувати, часто респонденти описують насичений та тривалий досвід сну у скутій формі, кількох реченнях. Проте даний критерій було визначено для обрахунку інших коефіцієнтів. Зокрема, показник середнього розміру речення, що свідчить про особливості вербального інтелекту чи про різку зміну емоційного стану особистості. У даному випадку більшою мірою відображає міру спроможности до вербалізації досвіду сновидіння. Існує негативний кореляційний зв'язок між збільшенням ступеня емоційності мовлення та обсягом висловлювання: більш емоційно значимі образи зі сну описуються коротшими реченнями.

Коефіцієнт словникової різноманітності є одним із найпотужніших для лінгвістичного аналізу тексту, що вираховується за відповідною формулою (1). У нашому ж випадку, його обрахування є доцільним лише для виключення

матеріалів сновидінь осіб, що можуть мати ймовірні розлади психіки. Відповідно, вербальна насиченість є способом предіагностики.

$$K_{\text{словесної різноманітності}} = N_{\text{різні слова}} \div 2N_{\text{слова}} \quad (1)$$

У той час, як коефіцієнти логічної зв'язності та емболії є виключно оціночними щодо спроможності до вербалізації емоційного досвіду. Для розрахунку даних показників наводимо нижче відповідні формули (2,3) Очевидно з назви, що перший критерій дає можливість оцінити ступінь гармонійності створеного тексту, а другий — відображає міру його засміченості (зокрема вигуками, вульгарною лексикою, прагматичними маркерами). Відповідно, маємо можливість оцінити вербальний інтелект мовців, міру їх емоційності та здатності до відтворення змісту сновидіння.

$$K_{\text{когезії}} = N_{\text{службові частини мови}} \div 3N_{\text{речення}} \quad (2)$$

$$K_{\text{емболії}} = N_{\text{емболи}} \div N_{\text{слова}} \quad (3)$$

На відміну від попередніх критеріїв, коефіцієнт агресивності — обраховується за формулою (4) — дає змогу встановити тексти з більш вираженою емоційністю та таким чином звернути більшу увагу на наявність архетипічних структур у таких снах. Окрім того, якщо наведені вище показники відображають деструкцію тексту під впливом емоційних переживань, у даному випадку ми можемо говорити про вербальну сублімацію [226].

$$K_{\text{агресивності}} = N_{\text{дієслова}} \div N_{\text{слова}} \quad (4)$$

Метод контент-аналізу. Таким чином, можемо перейти від формального до змістовного дослідження суб'єктивних звітів. Так, важливим для нас методом у даному питанні є контент-аналіз — спосіб оцінки інформації тексту, зокрема шляхом її класифікації. Так, даний якісно-кількісний метод надає дослідникові спроможність не лише кількісно визначити міру повторюваності слів, словосполучень та висловлювань — що переважно є одиницями аналізу — але й змістовно інтерпретувати отримані числові закономірності. Тож, примітно, що при опрацюванні результатів емпіричного дослідження необхідно вдаватися до аналітико-синтетичного підходу. Зокрема, у нашій роботі контент-аналіз є

методом для фіксації основних гендерних архетипів, що відобразатимуться у вербальних концепціях [226].

Для досягнення дослідницької мети, ми звернемося до структурного контент-аналізу, оскільки предмет дослідження доволі складно вербалізується та відповідно потребує достатньої включеності інтерпретатора при обробці. Використання прямого контент-аналізу є більш доцільним при роботі з маркетинговими матеріалами, у разі ж вирішення лінгвістичних та психолінгвістичних цілей його застосування часто є недостатнім. Так, структурний аналіз спрямований на інтерпретацію одиниць аналізу у загальному контексті тексту. Зокрема, як зазначає свого часу, І. С. Пул, одиниця дослідження А набуває відповідного змісту залежно від того, який термін її супроводжує — В чи С [227]. Щодо механіки проведення даного аналізу, Є. Я. Таршіс, естонська науковиця, зазначає, що ідентифікуючи зв'язок між категоріями ми маємо можливість оцінити зв'язність даних категорій [228]. У нашому контексті це виражається у неоднозначності аналізу самостійних одиниць тексту: слово «жінка» водночас може стосуватися усього різноманіття фемінних архетипів, проте виведення кожного із архетипів як одиницю аналізу є неможливим, зважаючи на значний арсенал словесних методів їх опису. Тож, доцільною альтернативою є аналіз зв'язків. Власне, дослідники наводять два типи зв'язків, що аналізуються: логічні та контагіозні. Зафіксувати логічний зв'язок у ході аналізу змістів є неможливим, оскільки вимагає безпосередніх інтерпретацій кодувальника, у той час як факт спільної присутності конструктів А, В та С дають можливість зробити висновки щодо їх семантичної єдності.

Також варто зауважити, що тема дослідницької роботи цілком задовільняє низку інших вимог щодо застосування даного методу. По-перше, об'єкт дослідження має не бути формалізованим, допускати різні варіанти інтерпретації. По-друге, матеріали контент-аналізу повинні репрезентувати соціальне явище (у даному випадку вияви колективного несвідомого). По-третє, при інтерпретації результатів враховуються обмеження методу. Плануючи даний етап дослідження ми спиралися на перелік методологічних вимог щодо роботи у даному методі: об'єктивність, системність, вимірюваність. Так, об'єктивність, як і системність ми

забезпечуємо шляхом застосування структурного контент-аналізу, супроти прямого, мінімізуючи цим самим суб'єктивність оцінок кодувальником та збільшуючи ймовірність пошуку цілісних конструктів, а не окремих атрибутів [226]. Зауважимо також, що при роботі з контент-аналізом, для зіставлення отриманих результатів з метою визначення статистичної значимості різниці середніх за певним критерієм доцільно застосовувати непараметричні методи, зокрема U-критерій Манна-Вітні.

Метод аналізу фокалізацій наративу. Подібний до психографологічного методу підхід, що базується на аналізі словесних структур для надання характеристики тексту, проте у даному випадку в центрі уваги постає інстанція фокалізації. Власне, саме поняття фокалізації було впроваджено у широке використання Ж. Женеттом, та широко вживається наразі у сфері літературознавства. Проте в контексті психолінгвістичного дослідження дана дослідницька стратегія не втрачає своєї актуальності. Так, сучасники зазначають, перспектива оповідача, є однією із основних категорій аналізу наративів, зокрема при роботі з оніричним досвідом. Зокрема, виділяють три типи фокалізації: нульова фокалізація (оповідь, що ведеться від знеособленого спостерігача, що не має обмежень щодо інформації); зовнішню фокалізацію (оповідь, що ведеться від спостерігача, що має обмеження щодо матеріалу який сприймає) та внутрішню фокалізацію (оповід з суб'єктивної позиції, що обмежена станом оповідача) [229]. При роботі зі змістом сновидінь, використовуються дві останні фокалізації. Зокрема, отримавши нову номінацію: «Я-нарації» — тобто оповідь з позиції спостерігача за наративом сновидіння та «Я-сновидіння» — оповідь з позиції суб'єкта сну, що безпосередньо проживає події. Ключовою відмінністю даних позицій є міра дистанційованості від оніричного досвіду. Примітно, що у переказі дану відмінність ми фіксуємо за рахунок того, що «Я-сновидіння» часто не узгоджується з «Я-нарації», тим самим респонденти часто висловлюють подив, обурення чи сором щодо «Я-сновидіння». Тож, саме ступінь присутності реального світу, порівнянь із ним, зазначення про розбіжності у сновидіннях характеризують наративну стратегію переказу сновидіння. Суб'єктивно спрямованій наративній стратегії притаманні такі характеристики, як: сприйняття

сновидіння як особистого досвіду («я так злякалася»); інстанція фокалізації «Я-нарації» («я почала втікати») та використання економних дейктичних засобів навігації («і ось я одразу опиняюсь на кухні»). Напротивагу, характеристиками об'єктивно спрямованої наративної стратегії є такі ознаки, як: дистанційованість («з якихось причин я злякалася»); елементи зовнішньої фокалізації («я спостерігаю, як я втікаю»); розгорнуті евіденційні маркери («якимось чином я опиняюся на кухні; уві сні це моя кухня, але зовсім інша») [230].

Метод структурованого аналізу сновидінь. У сфері аналізу сновидінь поширеними є системи кодування, що дають можливість отримати відомості щодо змістів сновидіння. Як приклад, система Мосера та вон Цеппеліна 1991 року. Ключовим недоліком такого підходу є сприйняття гіпотези щодо функціональної ролі сновидіння (зокрема, захисної), як константи [231]. Напротивагу, К. Роеслером було розроблено метод структурованого аналізу, що спирається на припущення щодо суттєвого значення не поокремих образів сновидіння, але їх взаємозв'язку. Системи кодування, що спираються на підрахунок частоти прояву тих чи інших образів, на думку Роеслера та колег, не дають можливості говорити про дійсне значення сновидіння, оскільки є вирваним із загального контексту (один і той же образ може мати суттєво різне значення у сновидіннях різних респондентів) та має значний вплив інтерпретацій декодувальника. Наразі наявні емпіричні дані, що підтверджують дану позицію. Зокрема, при застосуванні контент-аналізу, було встановлено, що агоністичні сні більшою мірою сняться чоловікам, а гедоністичні — жінкам. Проте, більш значимою змінною у даному випадку є тип батьківсько-дитячих стосунків у сім'ї респондентів [232]. Тобто, отримані у ході контент-аналізу висновки доволі сильно залежать від методології дослідження та об'єктивності науковця. Метод структурованого аналізу є спробою формалізації процесу тлумачення сновидіння. Зокрема, сновидіння розглядається як оповідь, у якій головним героєм виступає «Я-сновидіння». В основі даного методу лежить спроба інтерпретації снів без додаткової інформації про сновидця. Так, в дослідженні К. Роеслера було проведено аналіз серій із близько 20 сновидінь, що фіксувалися аналітиками. Після повного аналізу результати зіставлялися з висновками фахівців щодо психопатології та динаміки

терапії сновидців. Так, дослідницькій групі на чолі з автором вдалося встановити, що існує статистично значимий зв'язок між мірою терапевтичних трансформацій та нарративом сновидіннь клієнта [233].

Можемо перейти до опису процесу структурованого аналізу сновидіння. Так, першим етапом роботи є *сегментація*. Кожен аналізований сон ділиться на структурні одиниці. Зокрема, це необхідно для подальшого аналізу нарративів, оскільки кожен сегмент має певну оповідну функцію: зачин, основна частина, кульмінація, розв'язка [234]. Після сегментації, проводиться зіставлення епізодів із відповідними узагальненими моделями (*епізодичне моделювання*), що дають власне можливість оцінити функціональну роль даного епізоду. Так, у даному методі використовуються наступні моделі: статична ситуація, без напруги (*continuity*); кульмінація (*climax*); негативне вирішення кульмінації (*anticlimax*); відновлення після антиклімаксу (*restitutio ad integrum I*), відновлення після кульмінації (*restitutio ad integrum II*); успішна апробація (*approbation*); занепад після пожвавлення (*frustration*); позитивний розвиток ситуації, до якого адаптується Я (*chance*); негативний розвиток подій, до якого адаптується Я (*antichance*); незрозумілі трансформації (*unexplainable changes*). Опісля, ми переходимо до етапу, що подібний до аналізу фокалізації — *аналіз позиції Я-сновидіння*. Нам необхідно визначити за наступною градацією яку вираженість має ініціативний центр Его сновидіння: повна ініціатива на кожному з етапів нарративу; абсолютна безініціативність протягом нарративу; втрата ініціативи у ході нарративу; відновлення ініціативи (наявна на початку та наприкінці сну); вбудована ініціатива (лише в середині сну).

Четвертим етапом структурованого аналізу сновидіння є *функціональний аналіз*, що запозичено авторами у доробку В. Проппа, кожен сон кодується у формі певних абстрактних символів, що необхідно для можливості кількісного зіставлення значних масивів даних. Опісля, необхідною є *інтерпретація провідних символів* сновидіння. Зокрема, задля уникнення розбіжностей в інтерпретації та досягнення максимальної об'єктивності, автори радять звертатися до певного інтерпретаційного ядра, як приклад — словнику символів сновидіннь Купера [236]. Зауважимо, що даний етап не є провідним при аналізі,

тож проводиться тлумачення лише найбільш яскравих або найбільш поширених символів. Звертаючись до представленої теми роботи, можемо зауважити, що для інтерпретації гендерних змістів скористаємося розробленою раніше матрицею (рис. 1.3). Наприкінці ж, необхідною є інтерпретація серії сновидінь, що дає нам найбільш деталізовані відомості щодо сновидця, зважаючи на представлені вище компоненти [234]. Проте, у даній роботі, ми не будемо звертатися до інтегративного етапу, зважаючи на відсутність прикладної потреби у відомостях щодо психологічної динаміки досліджуваних осіб. Напротивагу, ми зупинимося саме на інтерпретації провідних гендерних символів, з огляду на динаміку наративів, у яких вони знаходяться та самі гендерні наративи.

Необхідно також надати окрему заувагу щодо провідних наративів, що було визначено дослідниками у ході масштабного структурованого аналізу. Так, К. Роеслер за підтримки колег установив п'ять основних оніричних фабул, що відображають градацію міри гармонійності особистості та будуються за одним шаблоном: Я-сновидіння стикається з певною задачею, яку намагається виконати. Таке трактування наративу сновидіння цілком відповідає сформованій нами раніше нейропсихологічній моделі сновидінь. Тож, доцільним вважаємо використання основних п'яти фабул задля оцінки зібраного матеріалу. Окрім того, важливим аргументом на користь такого підходу є дослідження за використання 55TDQ, у ході якого було встановлено, що кожному із опитуваних протягом життя принаймні раз снилася кожна із 55 основних тем сновидінь [237]. Отже, можемо перейти до характеристики кожного із наративів. Так, першою моделлю є сон з повною відсутністю Я-сновидіння: сновидець виступає у ролі стороннього спостерігача, діяльнісного чи бездіяльнісного проте з мінімально збереженим усвідомленням та неспроможністю (або ж незначною можливістю) втручатися у перебіг подій. Дана модель відповідає найбільш вираженій дисгармонії психічного особистості, переважання такого типу сновидінь характерно клієнтам на початку терапевтичного втручання. Друга модель — сновидіння з фабулою загрози. Я-сновидіння у таких снах стикається з певною життєвою небезпекою та прагне уникнути цієї загрози; здебільшого сни даного типу насичені переживання паніки, страху, відчаю та безсилля. В аналітичному процесі окреме значення

відіграє об'єкт загрози. Третя модель — фабула завдання, у якій Я-сновидіння необхідно виконати певне доручення, що дається певною зовнішньою силою. Важливим аспектом, що відрізняє даний шаблон є безініціативність Я-сновидіння, воно повністю підкоряється вимозі. Четверта модель є першою із фабул, в яких Я-сновидіння вже має яскраво виражену ініціативу та відображає певну міру гармонійности особистости. Даній моделі відповідають сновидіння з мотивом подорожі: використання транспорту, піша подорож, рух до невизначеного пункту. Залежно від міри ефективності просування у такому наративі, можемо оцінити ступінь конгруентності респондента. Останній наратив — фабула соціальної взаємодії. Клієнт, у сновидіннях якого переважають ситуації соціальних взаємин мають найбільш виражену психологічну стійкість та врівноваженість. У снах даного шаблону акцент здебільшого на встановленні контакту чи вирішенні певної конфліктної ситуації вербальним шляхом.

Наприкінці, надамо також заувагу щодо міри взаємозв'язку сновидінь кожного типу із певними характерними психопатологіями. Так, перша модель відображає виражену регресію ідентичности, тяжкий психотичний розлад. Друга модель переважає у осіб з нарцисичним розладом особистості, що мають недостатню стійкість ідентичности та самооцінки. Як зазначає Роеслер, такі клієнти розвивають компенсаторне Я шляхом дисоціації, у той час як інша частина Я прагне відновити баланс та переслідує Я-сновидіння. Третя та четверта моделі найбільш поширені серед осіб, що відповідають умовній нормі: невротичні стани, тривожні розлади, внутрішньособистісні конфлікти. У той же час п'ята модель — показник стабільної Его-ідентичности, врівноважености внутрішніх енергій та самореалізованости (зокрема, міжособистісної та інтимної) особистости. У даному випадку дисоціація Я не відбувається, оскільки аспекти психіки спроможні до безпосередньої взаємодії у процесі сновидіння. Повторювані ж символи дослідник розцінює як візуалізації афективних комплексів, що потребують інтеграції та узгодженості у загальній психічній реальності особистости [233].

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи, з метою визначення провідних змістів та наративів у сновидіннях доцільним є якісно-кількісний метод, зокрема аналіз суб'єктивних звітів. Для обробки зібраного матеріалу нами було підібрано ряд методологічних інструментів, що дають можливість оцінити сновидіння з різних позицій. Зокрема, це психографологічний аналіз — спрямований на дослідження стилістичних особливостей текст — у нашій роботі даний інструмент необхідний для відбору текстів, що доцільно використовувати для оцінки наративів та архетипів. Проте під час опрацювання текстів виявилось, що критерії (зокрема, міра когезії та насиченості) не є доцільними при роботі зі сновидіннями, оскільки відображають виключно спроможності до вербалізації досвіду сновидця, проте не дають можливості виключити матеріали за тим чи іншим критерієм. Водночас, показник агресивності виявився доволі корисним з огляду на виявлення емоційно насичених сновидінь, що здебільшого містили архетипічні конструкції. Також, було застосовано контент-аналіз для визначення основних гендерних змістів сновидінь. Зважаючи на критику такого підходу до аналізу змісту снів, доповненням слугував також метод структурованого аналізу — багатоступінчата модель створена у аналітичному спрямуванні, що дає можливість також оцінити й наративи сну. Останнім методологічним інструментом було обрано аналіз фокалізацій, що дає можливість зробити висновки щодо міри дистанції сновидця від досвіду сновидінь.

Загалом, можемо зауважити, що методи є ефективними та доцільними представлений проблематиці, проте у подальшій роботі необхідно включити критерій фільтрації матеріалу задля зменшення побічної варіативності. Зокрема, таким фактором відбору може слугувати обсяг сновидіння чи стратегія фокалізації. Зазначимо також, що доцільним є використання методу опитування, проте його застосування потребує значно більшого обсягу вибірки. Також, у сфері дослідження архетипів, найбільш доцільним є використання саме психолінгвістичних методів, зважаючи на меншу опосередкованість отримування результатів, на відміну від поширених опитувальників оцінки «корінних» архетипів, що впливають на поведінку особистості.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ ЕТАП ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРАПЕВТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗМІСТІ СНОВИДІНЬ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ

3.1. Обробка та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Передусім, представимо узагальнені результати психографологічного аналізу та аналізу фокалізації наративу (табл. 3.1). Отримані дані дають можливість охарактеризувати досліджувану вибірку та надати певні зауваги щодо аналізованих матеріалів, що в свою чергу додасть спрямованості при проведенні контент-аналізу та інтерпретації образів сновидінь. Оцінка фокалізації наративу проводилася механічно, за кожним окремим сном, зважаючи на критерії оцінки наведені у попередньому розділі; психографологічне опрацювання проведено за наведеними формулами за використання онлайн-ресурсів калькуляції компонентів тексту (PlanetCalc).

Показник	Значення
Словесна різноманітність	8,47%
Когезія	42,01%
Емболія	24,32%
Агресивність	22,12%
Об'єктивна позиція фокалізації	53,5% (107 снів)
Суб'єктивна позиція фокалізації	46,5% (93 сні)

Таблиця 3.1. Результати психографологічного аналізу та аналізу фокалізацій

Зважаючи на рівень словесної наповненості, можемо говорити, що спроможність до вербальної ретрансляції переживань сновидців у середньому за вибіркою є доволі низькою (розмовний стиль — 11%, художній стиль — від 23%), що свідчить про середній рівень вербального інтелекту респондентів, а також підкреслює складнощі до мовленнєвої передачі оніричних образів. Окрім того, такий показник може свідчити про низьку вмотивованість до передачі змісту сновидіння, проте значний обсяг текстів виключає дану побічну. Доволі високим є рівень емболії, що підтверджує складність вербалізації почуттєвих та візуальних образів сну та розкутість сновидців при переказі. Достатнім є рівень словесної

зв'язності, що сигналізує про вживаність службових частин мови, відповідно, прагнення респондентів систематизувати отриманий досвід та опосередковано може свідчити про об'єктивність позиції фокалізації. Середній рівень агресивності за вибіркою на верхній межі норми, тож можемо говорити про помірне проживання емоційного досвіду сновидінь. Також, це може пояснюватися відірваністю від змісту сновидінь, оскільки деякі із респондентів фіксували звіти щодо сновидінь з затримкою у часі в межах одного-двох днів. Позиції фокалізації наративів представили рівномірно, тож при аналізі архетипічних структур можемо зважати на значну частину матеріалів. Можемо провести також зіставлення результатів психографологічного аналізу переказів залежно від гендеру респондентів (рис. 3.1).

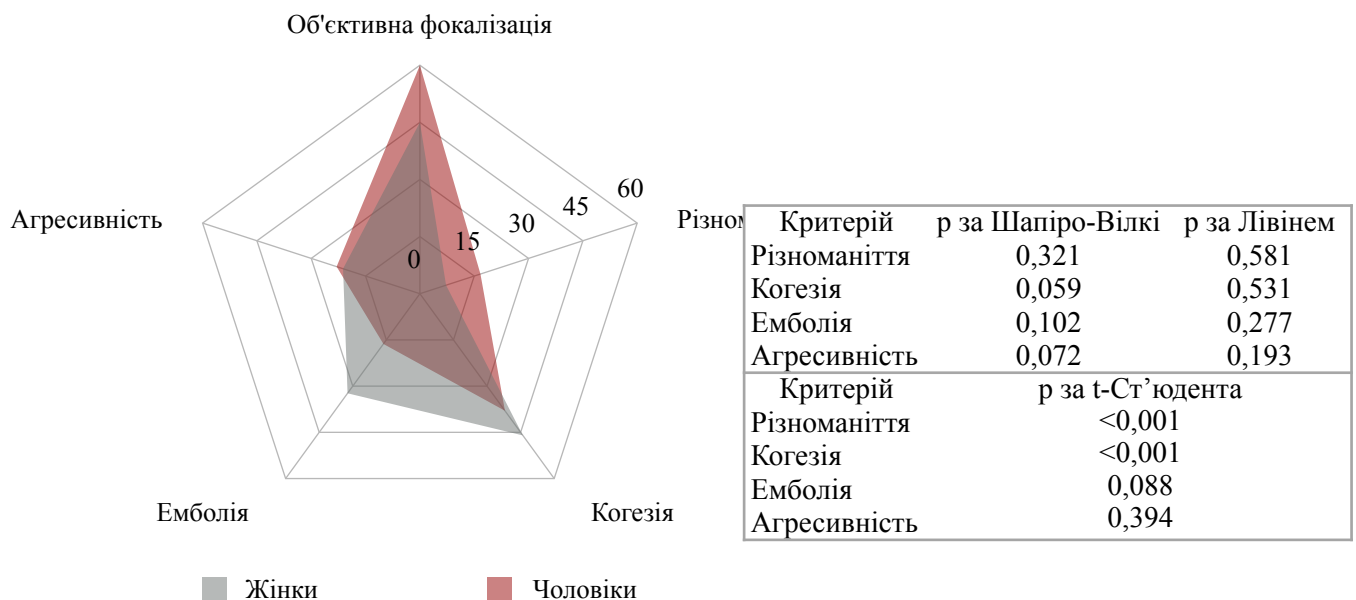

Рисунок 3.1. Зіставлення результатів психографологічного аналізу та аналізу фокалізації за критерієм гендеру

Наявна статистично значима відмінність середніх значень за критерієм словесного різноманіття ($p < 0,001$); перекази чоловіків здебільшого мають більшу лексичну наповненість, аніж жіночі. Також, значущою є різниця середніх за показником логічної зв'язності тексту ($p < 0,001$); жінки при переказі застосовують більше число службових частин мови. Вищий рівень емболії в жіночих переказах не відобразився при математико-статистичному аналізі за t-критерієм Ст'юдента,

тож імовірно обумовлена більшою розкутістю досліджуваних жіночого гендеру при переказі. У той же час, рівень емоційної насиченості текстів не відрізняється у чоловіків та жінок, тож чесність при відтворенні текстів зберігається в обох груп. Окрім того, встановлено, що звіти чоловіків удвічі менші за обсягом (240 слів в середньому проти 115). Таким чином, можемо зазначити, що чоловіки більшою мірою спрямовані на відтворення змісту сновидіння, частіше займають об'єктивну позицію переказу та більш скуто описують отриманий досвід. Достатній рівень емоційності у поєднанні з описаними характеристиками свідчить про підтвердження гіпотези щодо проживання чоловіками значимих ситуацій у процесі сновидіння. У свою чергу, жіночі перекази більш зв'язні, оскільки останні прагнуть висвітлити отриманий досвід у певній логічній єдності, змістовній історії. Оскільки жінки також частіше займають суб'єктивну позицію фокалізації, можемо говорити про їх схильність сприймати сновидіння як власний психологічний досвід, що відіграє роль у повсякденному житті. Загалом, можемо зробити висновки щодо відповідної якості підбраного матеріалу, не залежно від гендеру сновидця, та доцільності його подальшого вивчення.

Так, наступним етапом роботи є опрацювання матеріалів методом структурованого аналізу сновидінь. Зважаючи на значний обсяг текстів, представимо результати у вигляді таблиці частот за відповідними критеріями (табл. 3.2). Зауважимо, що у ході аналізу кожне із сновидінь було проаналізовано за даним методом згідно авторського шаблону поокремо. Також, нам вдалося виділити характерні наративи та архетипи. Проте архетипи, що виокремлено у ході опрацювання текстів за методом К. Роеслера повністю відповідали змістам, отриманим при структурованому контент-аналізі. Тож, представимо отримані архетипи далі у зіставленні з загальною матрицею гендерних архетипів, сформованою раніше. Загалом, на нашу думку, основні п'ять моделей К. Роеслера сповна описують різноманіття наративів, що було виділено при емпіричному дослідженні, тож можемо говорити про доцільність оцінки наративів за описаними шаблонами без детальної сегментації. Сам метод є більш доцільний у роботі з певною серією снів і має інтерпретаційний потенціал у консультативній практиці, проте не для кількісного дослідження.

Таблиця 3.2. Частотне представлення результатів
структурованого аналізу сновидінь

Сегменти сновидіння	Частота	Наративи	Частота
unexplainable changes	803	Соціальна взаємодія + випробування	72
continuity	702	Соціальна взаємодія + подорож	31
climax	457	Інтимна взаємодія	78
frustration	402	Неуспішне випробування	27
anticlimax	312	Соціальна взаємодія	12
chance	97	Втеча, спасіння	11
restitutio ad integrum II	76	Успішне випробування	7
antichance	76	Позитивна ситуація	6
restitutio ad integrum I	23	Фруструюча ситуація	4
approbation	2	Подорож	2

Отримані результати можемо трактувати наступним чином — найбільш поширеним епізодом у сновидінні є зміна ситуації, яку складно пояснити, також стабільність без певних переживань та кульмінації, що цілком відповідає теоретичним уявленням про сон. Тож, у нашій роботі було підібрано та проаналізовано цілком звичні перекази. Найменш виражено вдале виконання робочих та учбових задач, а також процес відновлення після вдалої кульмінації. Інтерпретувати це можемо наступним чином: на етапі ранньої дорослості страх перед виконанням певної учбової чи професійної задачі значно знижується, урівноважується отриманим досвідом. У той же час, вирішення конфліктної ситуації вже саме по собі може сприйматися як винагорода та полегшення, тому здебільшого не ретранслюється у простір сновидіння наратив відпочинку та злагоди опісля випробувань. Також, нам вдалося зафіксувати переважання активної позиції Я-сновидіння та найбільш поширені наративи п'ятої моделі за К. Роеслером (соціальної взаємодії). Оскільки отримані результати підпадають під узагальнену авторську модель, окреме визначення Я-позицій сновидіння наразі не відіграє суттєвої ролі. Можемо також говорити що загалом дана вибірка є нормотиповою, відсутні прояви певних суспільних чи культурних травм. Тож, спробуємо визначити чи наявні характерні наративи притаманні представникам кожного із гендерів. Задля цього скористаємося U-критерієм Мана-Вітні, зважаючи на представлення даних у порядковій шкалі (рис. 3.2).

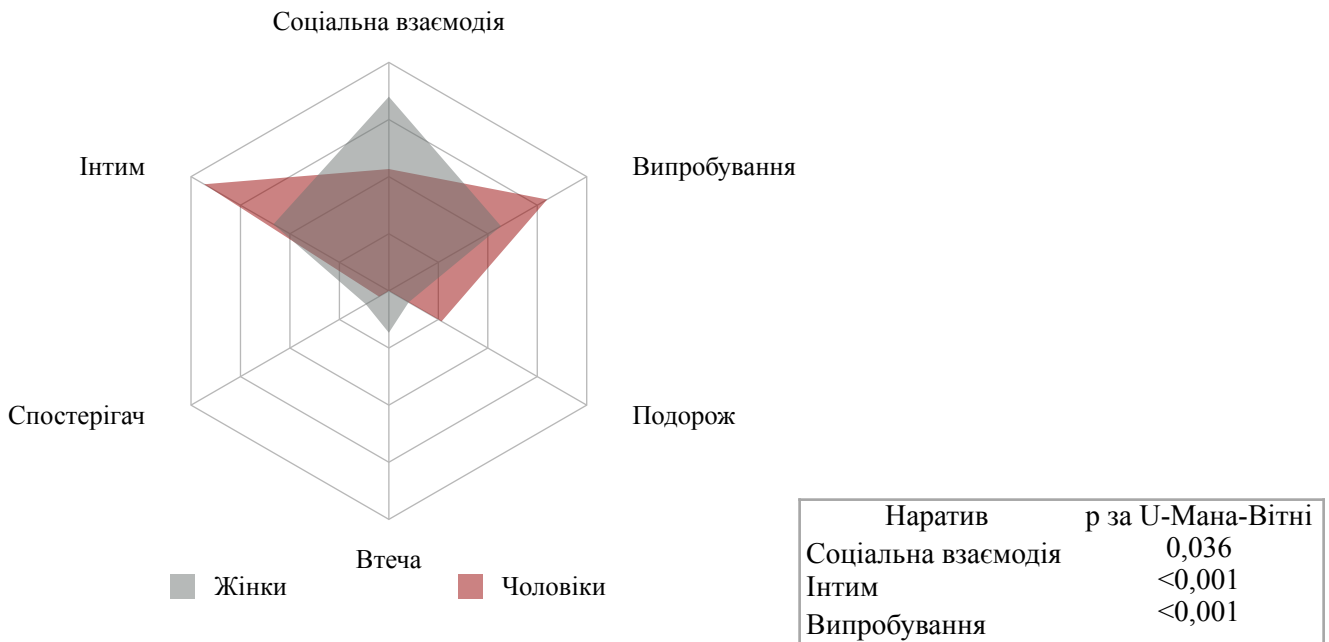

Рисунок 3.2. Зіставлення результатів структурованого аналізу сновидінь за критерієм гендеру

Зробити однозначний висновок щодо наявності характерних гендерних архетипів наразі ми не можемо, оскільки застосовано непараметричний метод статистичного аналізу; водночас, методу кількісного опису наративів сновидіння, що не спиралася б на самооцінні техніки наразі немає. Тож, отримані дані можемо брати до уваги при розробці прикладних інструментів з певною обачливістю. Так, характерним для жінок наративом є соціальна взаємодія ($p < 0,05$), у той час як чоловічими наративами можемо вважати фабулу випробування та інтимної взаємодії ($p < 0,001$). Очевидно, що дані наративи не мають зустрічатися виключно у осіб певної статі чи гендеру, проте наразі можемо зазначити, що наявні тенденції до переважання частоти сновидінь з відповідним сюжетом у чоловіків та жінок. Отримані результати дають можливість робити певні діагностичні висновки: збільшення частоти сновидінь випробувального шаблону у жінок може свідчити про дисбаланс та домінування Аніми, прагнення до реалізації та боротьби ціною власного благополуччя. Подібна тенденція серед чоловіків відображає саме описаний дисбаланс, оскільки наразі «чоловіча травма» ґрунтується саме на описаному механізмі. Тенденцію до зменшення частоти сновидінь соціального характеру серед чоловіків також можемо описати в рамках даного поняття — відторгнення та заперечення власної фемінності супроводжується

неспроможністю до адаптивної соціальної взаємодії та близьких стосунків [238]. У той же час, переважання мотивів інтимної взаємодії у чоловіків, згідно з доробком Шредл, обумовлене більшою мірою статтю, аніж гендером [114]. Аналізуючи представлені наративи, важливо також звернутися до класифікації 1961 року, що може бути доцільною і в сучасності. Так, автор зазначає, мотив втечі та переслідування часто пов'язаний з міжособистісним конфліктом, сексуальні переживання та випробування уві сні обумовлені лібідними мотиваціями, а-от соціальне випробування чи взаємодія зав'язані на конфлікті з Суперого. Доволі цікавою є дана концепція з огляду на провідні гендерні стереотипи сучасності, що знаходять своє відображення у фабулі сновидінь молоді. Так, патріархальний контекст жіночої гендерної соціалізації є передумовою для розвитку глибинного конфлікту з Суперого, що в свою чергу відображається у соціальній ситуації сновидінь та прагненні психіки до самовідновлення шляхом подання сигналів щодо наявного дисбалансу. Зауважимо, що у даному випадку ми робимо висновок спираючись на той факт, що переважаюча кількість сновидінь жінок, що занесені до категорії «Випробування» мають значимий соціально-психологічний контекст, у той час як випробувальні сновидіння чоловіків втілюють мотиви задіяння надлюдських фізичних зусиль, боротьби з природними явищами, потойбічними силами, героїчної місії та ін. Сновидіння соціальної взаємодії, згідно з К. Роеслером, свідчать про збалансованість психічного особистості, проте не повної відсутності внутрішнього протиборства. Переважання ж випробувань та інтимних сюжетів у чоловічих сновидіннях свідчить про більшу реалізованість лібідо над мортидо в умовах чоловічої гендерної соціалізації. Мотив втечі проаналізувати на жаль не можемо, зважаючи на те, що кількість сновидінь даного шаблону становить одинадцять переказів.

Власне, заключним етапом опрацювання підібраних текстів є метод контент-аналізу. Для забезпечення критерію вимірювальності наведемо нижче основні компоненти опрацювання, що було підібрано. Так, *категоріями аналізу* було обрано вияви чоловічих та жіночих архетипів, що фіксувалися за частотами таких *одиниць аналізу*, як слова та їх спільна присутність. Одиницями аналізу

виступали іменники («відьма», «маньяк»), займенники («він», «її») та прикметники («пишногруда», «стрьомний») жіночого та чоловічого роду; відбиралися одиниці, що позначали істот. Висновки щодо значимості образів зроблено на основі таких факторів, як дієслівність сновидіння, частота присутності одиниць аналізу у серії сновидінь одного сновидця та спільна присутність відповідних одиниць («сексуальний таксист», «боевая девушка»). Окрім того, враховувалася частота присутності певних образів у загальній серії сновидінь. Для оптимізації обсягу роботи *способом квантифікації* було обрано програмне забезпечення TextMiner та VizText. Результати контент-аналізу представимо одразу ж у вигляді візуалізації, зіставивши з розробленою матрицею гендерних архетипів та результатами структурованого аналізу сновидінь (рис. 3.3).

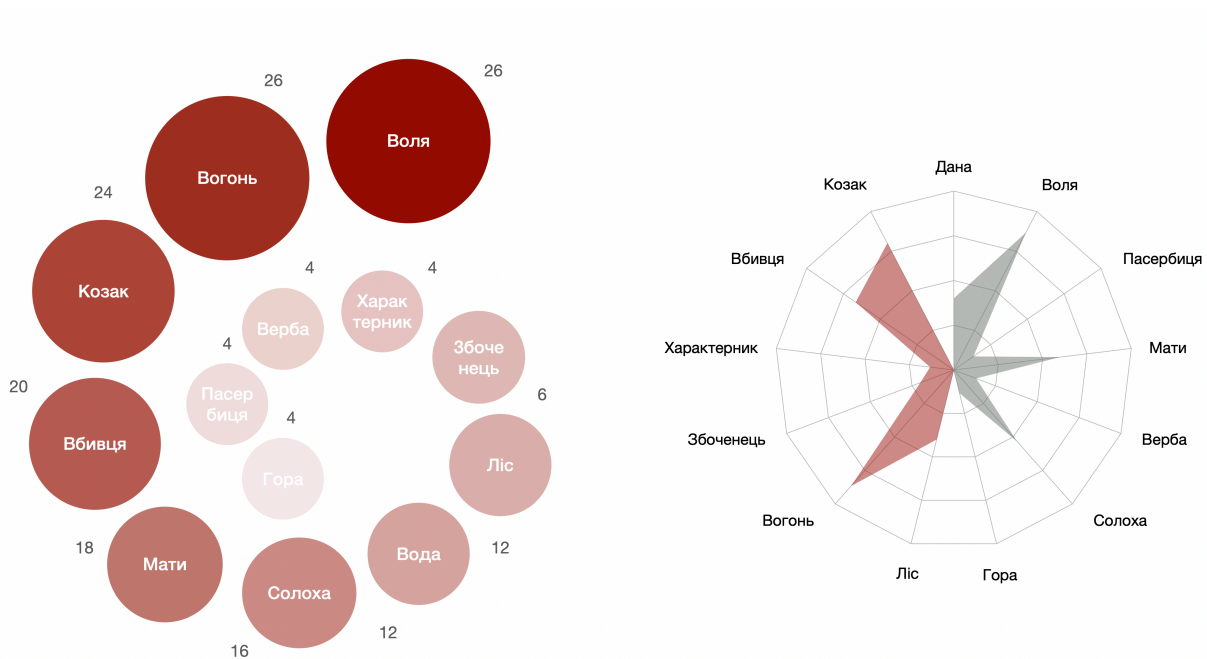

Рисунок 3.3. Гендерні змісти сновидінь, визначені у ході контент аналізу та структурованого аналізу сновидінь

Відповідно, на візуалізації бачимо частоту присутності характерних образів у текстах сновидінь респондентів. Зокрема, на діаграмі праворуч розмежовано образи за гендерними атрибутами. Так, найбільш поширеними жіночими архетипами є наступні: Воля (26 згадок), Мати (18 згадок), Солоха (16 згадок), також присутні Вода (12 згадок), Верб, Пасербиця та Гора (4 згадки на

кожен архетип). Щодо маскулінних образів, маємо значно меншу кількість: Вогонь (26 згадок), Козак (24 згадки), Вбивця (20 згадок), Ліс (12 згадок), Збоченець (6 згадок), Характерник (4 згадки). Надамо певні зауваги щодо критеріїв відбору даних архетипів. У ході структурованого аналізу сновидінь ми фіксували ті образи, що повторювалися у сновидіннях або ж фігурували у сновидіннях з суб'єктивною фокалізацією та високою дієслівністю. Таким чином, нам вдалося підібрати кожен із означених архетипів. Опісля, під час контент-аналізу нам вдалося встановити частоту присутності кожного з гендерно забарвлених снів, провести фільтрацію та зафіксувати 11 з 13 кінцевих архетипів. Зіставляючи результати структурованого аналізу та контент-аналізу ми виокремили такі архетипи, як Вода та Характерник — дані архетипи щоразу описувалися учасниками різними іменниками та прикметниками, але відігравали одну й ту ж роль у наративі сновидіння. Відповідно, можемо говорити про більшу точність методу К. Роеслера, проте зважаючи на низьку представленість даних архетипів, не можемо стверджувати, що вони є значимими для суспільства. Необхідно окремо зазначити, що значимість тих чи інших образів необхідно оцінювати у співвідношенні до загальної кількості саме архетипічних снів, оскільки за теоретичним базисом К. Г. Юнга, далеко не кожен сон містить в собі втілення архетипічних конструкцій. Так, отримані результати свідчать про суттєву роль таких структур, як Воля, Вогонь, Козак, Вбивця, Мати та Солоха. Решта образів зустрічаються у менш ніж 15% значимих сновидінь.

Висновки до розділу 3

У ході емпіричного етапу дослідження, нам вдалося встановити, що необхідним є пошук методу кількісного опису сновидінь, зокрема провідних наративів задля визначення статистично-значимих тенденцій. Оскільки наразі сфера дослідження сновидінь має недостатню емпіричну базу, дана проблема є важливим вектором подальшої роботи. Окрім того, ми переконалися, що метод структурованого контент-аналізу та структурованого аналізу сновидінь за К. Роеслером однаково ефективні для визначення провідних оніричних образів. Більш того, у ході структурованого аналізу сновидінь Роеслер з колегами визначили п'ять основних наративів, що описують загальне різноманіття сюжетів, які зустрічаються у сновидіннях REM-фази сну. Тож, проведення детальної сегментації при дослідженні, на наше переконання, не є необхідним. Надамо також заувагу щодо ймовірної доцільності виокремлення снів з мотивами інтимної взаємодії до окремої категорії, зважаючи на частоту прояву даного сюжету, а також наявність статистично значимих відмінностей, як приклад, тенденцій до сновидінь соціального та інтимного спрямування у чоловіків та жінок.

Також, під час опрацювання результатів емпіричного дослідження, ми дійшли висновку щодо потенціалу зіставлення результатів оцінки сприйняття архетипічних образів за допомогою семантичного диференціалу та опитувальників з результатами аналізу даних образів у матеріалі сновидінь особистости. Загалом, психологічне опитування як метод може суттєво розширити інтерпретаційні можливості даного дослідження, тож акцентуємо на важливості доповнення роботи інструментами кількісної оцінки. Передусім, доцільним буде проведення опитування щодо статево-рольових установок особистости, її поведінкової моделі та міжособистісних відносин. Наприкінці, зауважимо, що психографологічний метод є чудовим інструментом відбору матеріалу для подальшого опрацювання, а виокремлення фокалізацій наративу дає можливість провести селекцію та звернути увагу на більш емоційно значимий для особистости текст. Важливим проте є спільне застосування як показника агресивності, так і позиції переказу.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи, нам вдалося досягнути поставленої дослідницької мети. У ході емпіричного етапу дослідження ми встановили провідні гендерні стереотипи, що проявляються як архетипи та наративи у змістах сновидінь української молоді. Наразі можемо обґрунтувати терапевтичну значимість аналізу визначених під час дослідження конструктів.

1.Передусім, зазначимо, що у ході теоретичного моделювання, ми визначили найбільш характерні для українського культурного процесу архетипи, що відображають значимі гендерні стереотипи. Так, на відміну від загальновідомих моделей (Юнг, Болен, Джонсон, Естес та ін.), що прагнуть до визначення універсальних крос-культурних шаблонів, можемо зазначити, що для української спільноти є характерною ознакою відсутність архетипів з атрибуцією пізнання. Так, ціннісним орієнтиром для українського етносу виступає софійність, як узгоджене знання щодо правильного життєвого шляху напротивагу прагненню до збагачення знання. Окрім того, гендерні уявлення українців еволюціонують в умовах патріархальної системи соціалізації, зберігаючи матріархальну першооснову. Жіночі архетипи є поліфункціональними, мають достатній рівень самостійності та автономії. Можемо припустити, спираючись на результати теоретичного синтезу, що сучасні гендерні стереотипи є набутими та чужерідними для українського культурного контексту. Наявна також чітка сепарація щодо ролей у контексті регуляції соціальних взаємин, що відрізняється від загальноприйнятої: в українській культурі маскуліність виявляється через здатність до переговорів, значної соціальної адаптованості та лабільності, у той час, як соціальний вимір фемінності пов'язується з ретрансляцією ціннісних орієнтирів та емоційною підтримкою.

2.Найбільш виразними архетиповими структурами сьогодення є образи, що втілюють прагнення до чутливості, боротьби та опіки. Зокрема, це архетипи Волі та Вогню (31% від загального обсягу архетипових снів), Козак (29% архетипових снів), Мати (21% архетипових снів). Окрім того, доволі виразним є архетип Солохи (19%), що втілює прагнення до охорони власних кордонів, містичного

знання та мудрости. Наявні також, проте менш виражені архетипи натурального прагнення до життя (Ліс та Вода — 14%). Незначного втілення (4%) набули такі архетипи: Характерник, як маскулінний прототип Солохи; Пасербиця, як фемінний прототип Козака та Верба, втілення щедрости та цілющої спроможности. Варто зауважити, що окрім визначених вище також у сновидіннях українців знаходять вираження негативні, тіньові втілення архетипів, зокрема: Вбивця, як тіньовий аспект Козака (24% снів), Збоченець, як тіньовий аспект Вогню (4% сновидінь) та тіньове втілення Гори (4% снів). Не мають втілення в колективному несвідомому архетипи, функціями яких є пізнання, торгівля та керівництво, що цілком відповідає результатам теоретичного аналізу.

Таким чином, ми спромоглися сформувану узагальнену емпіричну модель сучасних гендерно забарвлених архетипів українського населення. Ми можемо групувати визначені образи до трьох загальних рівнів, зважаючи на ієрархію та частоту вияву останніх. Так, першим рівнем є архетип Свободи. У даному випадку ми описуємо фемінні та маскулінні образи під егідою єдиного, зважаючи на поширеність символіки Свободи у сучасному культурному процесі. Відповідно, провідними аспектами ментальности етносу є чуттєвість, емоційна розкутість та здатність кохати (Воля, Вогонь, Збоченець), жага до життя та природність (Вода, Ліс). Міра вираженості Води та Лісу дають можливість стверджувати, що для сучасників вони виступають одиничним проявом, аспектом Свободи. Другий рівень відображає такі характеристики, як здатність до боротьби, завзяття (Пасербиця, Козак, Вбивця) та оборони власних кордонів, а також народна мудрість, що втілюється в повір'ях та міфологічності мислення (Солоха, Характерник). Узагальнено охарактеризуємо його архетипом Козака, оскільки історична пам'ять українців не зберігала образу фемінної бойової енергії, що, варто зазначити, змінилося цьогогоріч. Третій рівень є найбільш стійким для українців, з точки зору історичного процесу — архетип Матері ретранслюється від покоління до покоління та зберігається у культурних кодах українців тривалий час. Основними атрибутами третього рівню є бажання піклуватися та виховувати (Мати), дарувати та щиро допомагати (Верба); окрім того важливою характеристикою є життєва мудрість та узгодженість (Гора). Примітно, що сам

архетип Матері не може виступати панівними в культурному процесі, оскільки не має необхідної для цього дуальності, проте зберігаються у якості ціннісних орієнтирів. У той час, як фундаментальними рушійними ресурсами для українського суспільства є Козак та Свобода, оскільки мають виражені тіньові аспекти. Підсумовуючи, стовпами української ментальності є архетипи Козака та Свободи що відображають незламну жагу до життя та здатність до боротьби за нього, а рушійним ціннісним орієнтиром є архетип Матері.

3. Окрім того, нам також вдалося визначити провідні гендерні наративи. Зокрема, серед чоловіків більш поширеними сюжетами сновидіння є сексуальний контакт та певне життєво небезпечене випробування. У той же час, жінки мають тенденцію до оніричних наративів соціального спрямування (зокрема, соціальних випробувань), проте частота сновидінь, що містять еротичні сцени також достатньо висока. Загалом, найбільш поширеними серед молоді наративами є соціальна ситуація та сексуальний контакт. Тракувати отримані результати можемо наступним чином: наявність культурних та особистісних травм, що обумовлені гендерною соціалізацією стає основою тенденцій у наративах, що проявляються в несвідомому українців. Так, «чоловіча травма» — тиск щодо реалізації лібідозного начала — втілюється у сюжетах випробувань та еротичних сценах; «жіноча травма» виявляє конфлікт з СуперЕго (установками патріархального суспільства) через сценарії соціальної взаємодії. Таким чином, спираючись на методологічну базу К. Ройслера, ми можемо контролюючи зміни змістів сновидінь клієнтів, прослідкувати динаміку терапевтичного процесу. Зокрема, при роботі з конфліктами, що обумовлюються складнощами гендерної соціалізації, доволі змістовними є означені оніричні фабули.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allan Hobson, J. (1999). The new neuropsychology of sleep: Implications for psychoanalysis. *Neuropsychanalysis*, 1(2), 157-183.
2. Vertes, R. P. (1984). Brainstem control of the events of REM sleep. *Progress in neurobiology*, 22(3), 241-288.
3. Ковальзон, В. М. (2012). Основы сомнологии. Физиология и нейрохимия цикла "бодрствование-сон". Учебное пособие.
4. Raizen, D. M., Zimmerman, J. E., Maycock, M. H., Ta, U. D., You, Y. J., Sundaram, M. V., & Pack, A. I. (2008). Lethargus is a *Caenorhabditis elegans* sleep-like state. *Nature*, 451(7178), 569-572.
5. Chiappalone, M., Bove, M., Vato, A., Tedesco, M., & Martinoia, S. (2006). Dissociated cortical networks show spontaneously correlated activity patterns during in vitro development. *Brain research*, 1093(1), 41-53.
6. Corner, M. A. (2008). Spontaneous neuronal burst discharges as dependent and independent variables in the maturation of cerebral cortex tissue cultured in vitro: a review of activity-dependent studies in live 'model' systems for the development of intrinsically generated bioelectric slow-wave sleep patterns. *Brain research reviews*, 59(1), 221-244.
7. Hinard, V., Mikhail, C., Pradervand, S., Curie, T., Houtkooper, R. H., Auwerx, J., ... & Tafti, M. (2012). Key electrophysiological, molecular, and metabolic signatures of sleep and wakefulness revealed in primary cortical cultures. *Journal of Neuroscience*, 32(36), 12506-12517.
8. Jewett, K. A., Taishi, P., Sengupta, P., Roy, S., Davis, C. J., & Krueger, J. M. (2015). Tumor necrosis factor enhances the sleep-like state and electrical stimulation induces a wake-like state in co-cultures of neurons and glia. *European Journal of Neuroscience*, 42(4), 2078-2090.
9. Krueger, J. M., Huang, Y. H., Rector, D. M., & Buysse, D. J. (2013). Sleep: a synchrony of cell activity-driven small network states. *European Journal of Neuroscience*, 38(2), 2199-2209.

10. Jouvett, M. (1967). Neurophysiology of the states of sleep. *Physiological reviews*, 47(2), 117-177.
11. Мухаметов, Л. М. (2017). Начало исследований однополушарного сна морских млекопитающих. *Эффективная фармакотерапия*, (35), 132-137.
12. Rottenberg, E. (2012). Psychoanalytic critique and beyond. In *Conceptions of Critique in Modern and Contemporary Philosophy* (pp. 137-155). Palgrave Macmillan, London.
13. Lyamin, O. I., Manger, P. R., Ridgway, S. H., Mukhametov, L. M., & Siegel, J. M. (2008). Cetacean sleep: an unusual form of mammalian sleep. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 32(8), 1451-1484.
14. Imeri, L., & Opp, M. R. (2009). How (and why) the immune system makes us sleep. *Nature Reviews Neuroscience*, 10(3), 199-210. Besedovsky L, Lange T, Born J. Sleep and immune function. *Pflugers Arch* 2012;463:121e37.
15. Lange, T., Dimitrov, S., Bollinger, T., Diekelmann, S., & Born, J. (2011). Sleep after vaccination boosts immunological memory. *The Journal of Immunology*, 187(1), 283-290.
16. Krueger, J. M., Frank, M. G., Wisor, J. P., & Roy, S. (2016). Sleep function: Toward elucidating an enigma. *Sleep medicine reviews*, 28, 46-54.
17. Xie, L., Kang, H., Xu, Q., Chen, M. J., Liao, Y., Thiyagarajan, M., ... & Nedergaard, M. (2013). Sleep drives metabolite clearance from the adult brain. *science*, 342(6156), 373-377.
18. Legendre, R., & Piéron, H. (1913). Recherches sur le besoin de sommeil consécutif à une veille prolongée. *Z allg Physiol*, 14, 235-262.
19. Kang, J. E., Lim, M. M., Bateman, R. J., Lee, J. J., Smyth, L. P., Cirrito, J. R., ... & Holtzman, D. M. (2009). Amyloid- β dynamics are regulated by orexin and the sleep-wake cycle. *Science*, 326(5955), 1005-1007.
20. Adam, K. (1980). Sleep as a restorative process and a theory to explain why. *Progress in brain research*, 53, 289-305.
21. Krueger, J. M. (2010). What exactly is it that sleeps? The evolution, regulation and organization of an emergent network property. *Evolution of sleep: Phylogenetic and functional perspectives*, 86-106.

22. Benington, J. H., & Heller, H. C. (1995). Restoration of brain energy metabolism as the function of sleep. *Progress in neurobiology*, 45(4), 347-360.
23. Kennedy, C., Gillin, J. C., Mendelson, W., Suda, S., Miyaoka, M., Ito, M., ... & Sokoloff, L. (1982). Local cerebral glucose utilization in non-rapid eye movement sleep. *Nature*, 297(5864), 325-327.
24. Heiss, W. D., Pawlik, G., Herholz, K., Wagner, R., & Wienhard, K. (1985). Regional cerebral glucose metabolism in man during wakefulness, sleep, and dreaming. *Brain Research*, 327(1-2), 362-366.
25. Buchsbaum, M. S., Gillin, J. C., Wu, J., Hazlett, E., Sicotte, N., Dupont, R. M., & Bunney Jr, W. E. (1989). Regional cerebral glucose metabolic rate in human sleep assessed by positron emission tomography. *Life sciences*, 45(15), 1349-1356.
26. Braun, A. R., Balkin, T. J., Wesenten, N. J., Carson, R. E., Varga, M., Baldwin, P., ... & Herscovitch, P. (1997). Regional cerebral blood flow throughout the sleep-wake cycle. An H₂ (15) O PET study. *Brain: a journal of neurology*, 120(7), 1173-1197.
27. Biston, P., Van Cauter, E., Ofek, G., Linkowski, P., Polonsky, K. S., & Degaute, J. P. (1996). Diurnal variations in cardiovascular function and glucose regulation in normotensive humans. *Hypertension*, 28(5), 863-871.
28. Netchiporouk, L., Shram, N., Salvert, D., & Cespuglio, R. (2001). Brain extracellular glucose assessed by voltammetry throughout the rat sleep-wake cycle. *European Journal of Neuroscience*, 13(7), 1429-1434.
29. Destexhe, A., Contreras, D., & Steriade, M. (1999). Spatiotemporal analysis of local field potentials and unit discharges in cat cerebral cortex during natural wake and sleep states. *Journal of Neuroscience*, 19(11), 4595-4608.
30. Astrup, J. E. N. S., Sørensen, P. M., & Sørensen, H. R. (1981). Oxygen and glucose consumption related to Na⁺-K⁺ transport in canine brain. *Stroke*, 12(6), 726-730.
31. Heller, H. C. (2011). Repeatability is not the same as accuracy. *Sleep*, 34(7), 839-839.

32. Wisor, J. P. (2012). A metabolic–transcriptional network links sleep and cellular energetics in the brain. *Pflügers Archiv-European Journal of Physiology*, 463(1), 15-22.
33. KRUEGER, J. M., & OBÄL JR, F. E. R. E. N. C. (1993). A neuronal group theory of sleep function. *Journal of sleep research*, 2(2), 63-69.
34. Crick, F., & Mitchison, G. (1983). The function of dream sleep. *Nature*, 304(5922), 111-114.
35. Tononi, G., & Cirelli, C. (2003). Sleep and synaptic homeostasis: a hypothesis. *Brain research bulletin*, 62(2), 143-150.
36. Tononi, G., & Cirelli, C. (2014). Sleep and the price of plasticity: from synaptic and cellular homeostasis to memory consolidation and integration. *Neuron*, 81(1), 12-34.
37. M Krueger, J., & Tononi, G. (2011). Local use-dependent sleep; synthesis of the new paradigm. *Current topics in medicinal chemistry*, 11(19), 2490-2492.
38. Aton, S. J., Suresh, A., Broussard, C., & Frank, M. G. (2014). Sleep promotes cortical response potentiation following visual experience. *Sleep*, 37(7), 1163-1170.
39. Aton, S. J., Seibt, J., Dumoulin, M., Jha, S. K., Steinmetz, N., Coleman, T., ... & Frank, M. G. (2009). Mechanisms of sleep-dependent consolidation of cortical plasticity. *Neuron*, 61(3), 454-466.
40. Seibt, J., Dumoulin, M. C., Aton, S. J., Coleman, T., Watson, A., Naidoo, N., & Frank, M. G. (2012). Protein synthesis during sleep consolidates cortical plasticity in vivo. *Current Biology*, 22(8), 676-682.
41. Dumoulin Bridi, M. C., Aton, S. J., Seibt, J., Renouard, L., Coleman, T., & Frank, M. G. (2015). Rapid eye movement sleep promotes cortical plasticity in the developing brain. *Science Advances*, 1(6), e1500105.
42. Cirelli, C., & Tononi, G. (2015). Sleep and synaptic homeostasis. *Sleep*, 38(1), 161.
43. Inostroza, M., & Born, J. (2013). Sleep for preserving and transforming episodic memory. *Annual review of neuroscience*, 36, 79-102.

44. Smith, C., & Peters, K. R. (2011). Sleep, memory, and molecular neurobiology. *Handbook of Clinical Neurology*, 98, 259-272.
45. Abel, T., Havekes, R., Saletin, J. M., & Walker, M. P. (2013). Sleep, plasticity and memory from molecules to whole-brain networks. *Current biology*, 23(17), R774-R788.
46. Blumberg, M. S., Marques, H. G., & Iida, F. (2013). Twitching in sensorimotor development from sleeping rats to robots. *Current Biology*, 23(12), R532-R537.
47. Kavanau, J. L. (1994). Sleep and dynamic stabilization of neural circuitry: a review and synthesis. *Behavioural brain research*, 63(2), 111-126.
48. Frank, M. G. (2012). Erasing synapses in sleep: is it time to be SHY?. *Neural plasticity*, 2012.
49. Vyazovskiy, V. V., & Harris, K. D. (2013). Sleep and the single neuron: the role of global slow oscillations in individual cell rest. *Nature Reviews Neuroscience*, 14(6), 443-451.
50. Belenky, G., Wesensten, N. J., Thorne, D. R., Thomas, M. L., Sing, H. C., Redmond, D. P., ... & Balkin, T. J. (2003). Patterns of performance degradation and restoration during sleep restriction and subsequent recovery: A sleep dose-response study. *Journal of sleep research*, 12(1), 1-12.
51. Van Dongen, H., Maislin, G., Mullington, J. M., & Dinges, D. F. (2003). The cumulative cost of additional wakefulness: dose-response effects on neurobehavioral functions and sleep physiology from chronic sleep restriction and total sleep deprivation. *Sleep*, 26(2), 117-126.
52. Krueger, J. M., Huang, Y. H., Rector, D. M., & Buysse, D. J. (2013). Sleep: a synchrony of cell activity-driven small network states. *European Journal of Neuroscience*, 38(2), 2199-2209.
53. Panagiotou, M. (2020). Sleep alterations in the course of aging environmental inputs (Doctoral dissertation, Leiden University).
54. Banks, S., Van Dongen, H. P., Maislin, G., & Dinges, D. F. (2010). Neurobehavioral dynamics following chronic sleep restriction: dose-response effects of one night for recovery. *Sleep*, 33(8), 1013-1026.

55. PA Van Dongen, H., Belenky, G., & M Krueger, J. (2011). A local, bottom-up perspective on sleep deprivation and neurobehavioral performance. *Current topics in medicinal chemistry*, 11(19), 2414-2422.

56. Asplund, C. L., & Chee, M. W. (2013). Time-on-task and sleep deprivation effects are evidenced in overlapping brain areas. *Neuroimage*, 82, 326-335.

57. Krueger, J. M., Rector, D. M., Roy, S., Van Dongen, H., Belenky, G., & Panksepp, J. (2008). Sleep as a fundamental property of neuronal assemblies. *Nature Reviews Neuroscience*, 9(12), 910-919.

58. Astill, R. G., Verhoeven, D., Vijzelaar, R. L., & Van Someren, E. J. (2013). Chronic stress undermines the compensatory sleep efficiency increase in response to sleep restriction in adolescents. *Journal of Sleep Research*, 22(4), 373-379.

59. Doran, S. M., Van Dongen, H. P., & Dinges, D. F. (2001). Sustained attention performance during sleep deprivation: evidence of state instability. *Archives italiennes de biologie*, 139(3), 253-267.

60. PA Van Dongen, H., Belenky, G., & M Krueger, J. (2011). A local, bottom-up perspective on sleep deprivation and neurobehavioral performance. *Current topics in medicinal chemistry*, 11(19), 2414-2422.

61. Poudel, G. R., Innes, C. R., & Jones, R. D. (2013). Distinct neural correlates of time-on-task and transient errors during a visuomotor tracking task after sleep restriction. *NeuroImage*, 77, 105-113.

62. Ковальзон, В. М. (1993). О функциях сна. *Журн. эволюц. биохимии и физиологии*, 29(5-6), 627-634.

63. Rechtschaffen, A., Bergmann, B. M., Everson, C. A., Kushida, C. A., & Gilliland, M. A. (1989). Sleep deprivation in the rat: X. Integration and discussion of the findings. *Sleep*, 12(1), 68-87.

64. Rechtschaffen, A., Bergmann, B. M., Everson, C. A., Kushida, C. A., & Carol, A. E. (1989). Sleep deprivation in the rat: I. Conceptual issues. *Sleep*, 12(1), 1-4.

65. Oniani, T., & Lortkipanidze, N. (2003). Effect of paradoxical sleep deprivation on the learning and memory. *Neurobiology of Sleep-Wakefulness Cycle*, 3(1), 9-43.

66. Oniani, T. N., & Akhvlediani, G. R. (1988). Influence of some monoamine oxidase inhibitors on the sleep-wakefulness cycle of the cat. *Neuroscience and Behavioral Physiology*, 18(4), 301-306.

67. Meddis, R. (1983). *The evolution of sleep. Sleep mechanisms and functions in human and animal-an evolutionary perspective*. Berkshire, England. Van Nostrand Reinhold. 57-106.

68. Roy, S., Krueger, J. M., Rector, D. M., & Wan, Y. (2008). A network model for activity-dependent sleep regulation. *Journal of theoretical biology*, 253(3), 462-468.

69. Полуэктов, М. Г., Бузунов, Р. В., Авербух, В. М., Вербицкий, Е. В., Захаров, А. В., Кельмансон, И. А., ... & Якупов, Э. З. (2016). Проект клинических рекомендаций по диагностике и лечению хронической инсомнии у взрослых. *Неврология и ревматология. Приложение к журналу Consilium Medicum*, 2, 41-51.

70. Оршанский, И. Г. (1878). *Сон и бодрствование с точки зрения ритма*. СПб.: Издания ОИ Бакста.

71. Krippner, S., Bogzaran, F., & De Carvalho, A. P. (2012). *Extraordinary dreams and how to work with them*. SUNY Press.

72. Solms, M., Turnbull, O., & Sacks, O. (2018). *The brain and the inner world: An introduction to the neuroscience of subjective experience*. Routledge.

73. Dahan, L., Astier, B., Vautrelle, N., Urbain, N., Kocsis, B., & Chouvet, G. (2007). Prominent burst firing of dopaminergic neurons in the ventral tegmental area during paradoxical sleep. *Neuropsychopharmacology*, 32(6), 1232-1241.

74. Solms, M. (2015). *The Feeling Brain. Selected Papers on Neuropsychanalysis*. London (Karnac) 2015.

75. Solms, M. (2000). Dreaming and REM sleep are controlled by different brain mechanisms. *Behavioral and Brain Sciences*, 23(6), 843-850.

76. Hoss, R. J., & Feinstein, D. (2005). *Dream language*. Ashland, OR: Innersource.

77. Hobson, J. A. (2003). *Dreaming: An introduction to the science of sleep*. Oxford University Press, USA.

78. Sherin, J. E., Shiromani, P. J., McCarley, R. W., & Saper, C. B. (1996). Activation of ventrolateral preoptic neurons during sleep. *Science*, 271(5246), 216-219.

79. Suntsova, N., Szymusiak, R., Md Alam, N., Guzman-Marin, R., & McGinty, D. (2002). Sleep-waking discharge patterns of median preoptic nucleus neurons in rats. *The Journal of physiology*, 543(2), 665-677.
80. Vanini, G., Lydic, R., & Baghdoyan, H. A. (2012). GABA-to-ACh ratio in basal forebrain and cerebral cortex varies significantly during sleep. *Sleep*, 35(10), 1325-1334.
81. Грановская, Р. М. (2002). Конфликт и творчество в зеркале психологии. М.: генезис, 223-230.
82. De Koninck, J. (2012). Sleep, dreams, and dreaming.
83. Domhoff, G. W. (1996). Finding meaning in dreams: A quantitative approach.
84. Flanagan, O. J., & Flanagan, O. J. (1992). *Consciousness reconsidered* (Vol. 250). Cambridge, MA: MIT press.
85. Ratey, J. J., & Galaburda, A. M. (2002). *A user's guide to the brain: Perception, attention, and the four theaters of the brain*. Vintage.
86. Трунов, Д. Г., & Воденикова, М. А. (2012). Представления о сновидениях: основные модели. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*, (1), 59-69.
87. Tylor, S. E. B. (1920). *Primitive Culture, Etc.*. London; printed in USA.
88. Gackenbach, J., & Sheikh, A. A. (2020). *Dream images: A call to mental arms*. Routledge.
89. Dodds, E. R. (1951). *The Greeks and the irrational* (No. 25). Univ of California Press.
90. Кузнецова, Ю. В. (2014). Культурологические исследования сновидений в системе наук о человеке (теории сновидений в доиндустриальную эпоху). *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 16(2-3), 746-749.
91. Pérez Revuelta, J. I., & Villagran Moreno, J. M. (2021). Moreau de Tours: organicism and subjectivity. Part 1: Life and work. *History of Psychiatry*, 32(2), 162-175.
92. Иващенко, Е. (2011). Змінені стани свідомості (гіпноз, сон) та їх зв'язок з цінностями людини. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник

наукових праць/[За заг. ред. проф. Ві Сипченка].–Вип. LVIII.–Ч. II.–Слов'янськ: СДПУ, 208-216.

93.Loomis, A. L., Harvey, E. N., & Hobart, G. A. (1937). Cerebral states during sleep, as studied by human brain potentials. *Journal of experimental psychology*, 21(2), 127.

94.Линн, Д. (2000). Полные пригоршни снов. Раскройте тайну мира сновидений. Киев: София.

95.Lang, R. J., & O'Connor, K. P. (1984). Personality, dream content and dream coping style. *Personality and Individual Differences*, 5(2), 211-219.

96.Stolorow, R. D. (1978). Themes in dreams: A brief contribution to therapeutic technique. *International Journal of Psycho-Analysis*, 59, 473-475.

97.Lloyd, A. T. (1989). Evolution and the interpretation of dreams.

98.Gill, H. S. (1982). The life-context of the dreamer and the setting of dreaming. *International Journal of Psycho-Analysis*, 63, 475-482.

99.Roesler, C. (2020). The structural approach to the empirical investigation of the meaning of dreams–Findings from the research project „Structural Dream Analysis“. *International Journal of Dream Research*, 46-55.

100.Barrett, D., & McNamara, P. (Eds.). (2007). *The new science of dreaming* (Vol. 1). Westport, CT: Praeger.

101.Jung, C. G. (1989). *Memories, dreams, reflections*. Vintage.

102.Matoon, M. A. (1978). *Applied Dream Analysis*.

103.Hall, J. A. (1983). *Jungian dream interpretation: A handbook of theory and practice* (Vol. 13). Inner City Books.

104.Kaplan, D. M. (1989). The place of the dream in psychotherapy. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 53(1), 1.

105.Marszalek, J. F., & Myers, J. E. (2006). Dream interpretation: A developmental counseling and therapy approach. *Journal of Mental Health Counseling*, 28(1), 18.

106.Ehrenwald, J. (1974). Out-of-the-body experiences and the denial of death. *Journal of Nervous and Mental Disease*.

- 107.Fonagy, P. (2018). Dreams of borderline patients. In *Dreaming and thinking* (pp. 91-108). Routledge.
- 108.Ogden, T. H. (2018). *Conversations at the frontier of dreaming*. Routledge.
- 109.Kilborne, B. (2019). On dreams, imaginative knowing and not knowing: Appearance, identity, and shame. *The American Journal of Psychoanalysis*, 79(1), 1-16.
- 110.Kohut, H. (2009). *The restoration of the self*. University of Chicago Press.
- 111.Sedlak, V. (2018). The dream space and counter-transference. In *Dreaming and thinking* (pp. 37-52). Routledge.
- 112.Knudson, R. M., Adame, A. L., & Finocan, G. M. (2006). Significant dreams: Repositioning the self narrative. *Dreaming*, 16(3), 215.
- 113.Schredl, M., Ciric, P., Götz, S., & Wittmann, L. (2004). Typical dreams: stability and gender differences. *The journal of psychology*, 138(6), 485-494.
- 114.Colby, B. N. (1958). Behavioral redundancy. *Behavioral Science*, 3(1), 317-322.
- 115.Hall, C., & Domhoff, B. (1963). Aggression in dreams. *International Journal of Social Psychiatry*, 9(4), 259-267.
- 116.Urbina, S., & Grey, A. (1975). Cultural and sex differences in the sex distribution of dream characters. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6(3), 358-364.
- 117.Kramer, M., Kinney, L., & Scharf, M. (1983). Sex differences in dreams. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa*.
- 118.Hall, C. S. (1984). " A ubiquitous sex difference in dreams" revisited. *Journal of Personality and Social psychology*, 46(5), 1109.
- 119.Grey, A., & Kalsched, D. (1971). Oedipus East and West: An exploration via manifest dream content. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(4), 337-352.
- 120.Robbins, M. C., & Kilbride, P. L. (1971). Sex differences in dreams in Uganda. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(4), 406-408.
- 121.Schredl, M., & Engelhardt, H. (2001). Dreaming and psychopathology: dream recall and dream content of psychiatric inpatients. *Sleep and Hypnosis*.
- 122.Mathes, J., & Schredl, M. (2013). Gender differences in dream content: Are they related to personality. *International Journal of Dream Research*, 6(2), 104-109.

123.Brabete, A. C., Greaves, L., Hemsing, N., & Stinson, J. (2020). Sex-and gender-based analysis in cannabis treatment outcomes: a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 872.

124.Bradlow, P. A., & Coen, S. J. (1975). The analyst undisguised in the initial dream in psychoanalysis. *International Journal of Psycho-Analysis*, 56, 415-425.

125.Coen, S. J. (1996). The passions and perils of interpretation (of dreams and texts): An appreciation of Erik Erikson's dream specimen paper. *International journal of psycho-analysis*, 77, 537-548.

126.Schredl, M., Paul, F., Lahl, O., & Göritz, A. S. (2010). Gender differences in dream content: Related to biological sex or sex role orientation?. *Imagination, cognition and personality*, 30(2), 171-183.

127.McNamara, P., Pae, V., Teed, B., Tripodis, Y., & Sebastian, A. (2016). Longitudinal studies of gender differences in cognitional process in dream content. *International Journal of Dream Research*, 9(1), 40-45.

128.Oliver, M. B., & Hyde, J. S. (1993). Gender differences in sexuality: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 114(1), 29.

129.Feingold, A. (1994). Gender differences in personality: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 116(3), 429.

130.Nielsen, T. A., Zadra, A. L., Simard, V., Saucier, S., Stenstrom, P., Smith, C., & Kuiken, D. (2003). The typical dreams of Canadian university students. *Dreaming*, 13(4), 211-235.

131.Gutheil, E. A. (1951). *The handbook of dream analysis*.

132.Barrett, D. (2020). Dreams about COVID-19 versus normative dreams: Trends by gender. *Dreaming*, 30(3), 216.

133.Parasiliti-Caprino, M., Lopez, C., Prencipe, N., Lucatello, B., Settanni, F., Giraud, G., ... & Maccario, M. (2020). Prevalence of primary aldosteronism and association with cardiovascular complications in patients with resistant and refractory hypertension. *Journal of Hypertension*, 38(9), 1841-1848.

134.Jung, C. G., & Kerenyi, C. (1949). *Essays on a science of mythology*.

135.Roesler, C. (2020). The structural approach to the empirical investigation of the meaning of dreams–Findings from the research project „Structural Dream Analysis“. *International Journal of Dream Research*, 46-55.

136.Roesler, C., Konakawa, H., & Tanaka, Y. (2021). Differences in dream content and structure between Japanese and Western dreams. *International Journal of Dream Research*, 195-201.

137.Shamdasani, S. (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

138.Doerfler, W. (2005). ‘DNA-Methylierung – ein wichtiges genetisches Signal in Biologie und Pathogenese’. *Medizinische Genetik*, 17, S. 260–264.

139.Skar, P. (2001). ‘Archetypes, complexes and self-organization’. *Journal of Analytical Psychology*, 46, 2, 305–23.

140.Jung, C.G. (1912). *Wandlungen und Symbole der Libido*. English Translation: *Psychology of the Unconscious* (translated by Beatrice Hindle. New York: Moffat, Yard, 1916).

141.Knox, J. (2003). *Archetype, Attachment, Analysis. Jungian Psychology and the Emergent Mind*. Hove. Brunner-Routledge.

142.Bischoff,N.(1997).*DasKraftfeldderMythen*.München:Piper.

143.Ahnert,L.(2010).*WievielMütterBrauchteinKind?*Heidelberg:Spektrum.

144.Bauer, J. (2008). *Das Kooperative Gen. Abschied vom Darwinismus*. Hamburg: Hoff- mann & Campe.

145.Dornes, M (1993). *Der Kompetente Säugling*. Frankfurt/M.: Fischer.

146.Ekman, P., Friesen, W., O’Sullivan, M. & Chan, A. (1987). ‘Universals and cultural differences in the judgment of facial expressions of emotions’. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 712–17.

147.Kluckhohn, C. (1960). ‘Recurrent themes in myth and mythmaking’. In *Myth and Mythmaking*, ed. H.A. Murray. New York: Braziler, 46–60.

148.Johnson, M.H. & Morton, J. (1991). *Biology and Cognitive Development: The Case of Face Recognition*. Oxford: Blackwell.

149.Stevens, A. (2003). *Archetype Revisited: An Updated Natural History Of The Self*. Toronto: Inner City Books.

150. Aarne, A. & Thompson, S. (1961). *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Translated and Enlarged by Stith Thompson. 2nd rev. edn. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia / FF Communications,
151. Kluckhohn, C. (1960). 'Recurrent themes in myth and mythmaking'. In *Myth and Mythmaking*, ed. H.A. Murray. New York: Braziler, 46–60.
152. Levi-Strauss, C. (1976). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.
153. Grof, S. (1975). *Realms of the Human Unconscious: Observations from LSD Research*. New York: Viking Press.
154. Gallese, V. (2003). 'The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity'. *Psychopathology*, 36, 171–80.
155. Rosen, D. H., Smith, S.M., Huston, H.L. & Gonzalez, G. (1991). 'Empirical study of associations between symbols and their meaning: evidence of collective unconscious (archetypal) memory'. *Journal of Analytical Psychology*, 36, 2, 211–28.
156. Maloney, A. (1999). 'Preference ratings of images representing archetypal themes: an empirical study of the concept of archetypes'. *Journal of Analytical Psychology*, 44,1, 101–16.
157. Seligman, M. E. & Hager, J. L. (Eds.) (1972). *Biological Boundaries of Learning*. Appleton: Century-Crofts.
158. Stevens, A. (1983). *Archetype: A Natural History of the Self*. New York: William Morrow
159. Metzger, W. (1954). *Psychologie. Die Entwicklung ihrer Grundannahmen seit der Einfuhrung des Experiments*. Darmstadt: Steinkopff.
160. Stadler, M., & Kruse, P. (1990). The self-organization perspective in cognition research: historical remarks and new experimental approaches. In *Synergetics of cognition* (pp. 32-52). Springer, Berlin, Heidelberg.
161. Saunders, P. & Skar, P. (2001). 'Archetypes, complexes and self-organization'. *Journal of Analytical Psychology*, 46, 2, 305–23.
162. Anderson, J.R. (1983). *The Architecture of Cognition*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1983.

- 163.Skar, P. (2004) 'Chaos and self-organization: emergent patterns at critical life transitions'. *Journal of Analytical Psychology*, 49, 2, 245–64.
- 164.Hogenson, G. B. (2004). 'Archetypes: emergence and the psyche's deep structure'. In *Analytical Psychology: Contemporary Perspectives in Jungian Psychology*, eds. J.
- 165.Cambray & L. Carter. Hove & New York: Brunner-Routledge.
- 166.Knox, J. (2001). 'Memories, fantasies, archetypes: an exploration of some connections between cognitive science and analytical psychology'. *Journal of Analytical Psychology*, 46, 4, 613–35.
- 167.Merchant, J. (2009). 'A reappraisal of classical archetype theory and its implications for theory and practice'. *Journal of Analytical Psychology*, 54, 3, 339–58.
- 168.Stern, D. (1985). *The Interpersonal World of the Infant: A View From Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
- 169.Kast, V. (1990). *Die Dynamik der Symbole. Grundlagen der Jung'schen Psychotherapie*.
- 170.Olten: Walter. (English version: *The Dynamics of Symbols: Fundamentals of Jungian Psychotherapy*, trans. S. Schwartz. Fromm International, 1992.
- 171.Gu'lich, E. & Quasthoff, U. (1985). 'Narrative analysis'. In *Handbook of Discourse Analysis, Vol. II: Dimensions of Discourse*, ed. T.A. Van Dijk. London: Academic Press, 169–97.
- 172.Gampel, Y. (2009). *Kinder der Shoah. Die transgenerationelle Weitergabe seelischer Zerstörung*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- 173.Radebold, H., Bolheber, W. & Zinneker, J. (2008). *Transgenerationale Weitergabe kriegsbelasteter Kindheiten: Interdisziplinäre Studien zur Nachhaltigkeit historischer Erfahrungen u'ber vier Generationen*. Weinheim: Juventa.
- 174.Bar-On, D. (1989): *Legacy of Silence: Encounters with Children of the Third Reich*. Harvard University Press.
- 175.Gallese, V. (2003). 'The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity'. *Psychopathology*, 36, 171–80.
- 176.Rizzolati, G. & Craighero, L (2004). 'The mirror-neuron system'. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 169–192.

177.Singer, T., Seymour B., O'Doherty, J.P., Stephan K.E., Dolan R.J. & Frith, C.D. (2006). Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others'. *Nature*, 439, 466–69.

178.Bauer, J. (2005). *Warum Ich Fühle Was Du Fühlst – Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneurone*. Hamburg: Hoffmann & Campe.

179.Bakker, J. (2018). The sexual differentiation of the human brain: role of sex hormones versus sex chromosomes. In *Neuroendocrine Regulation of Behavior* (pp. 45-67). Springer, Cham.

180.Swaab, D. F., Wolff, S. E., & Bao, A. M. (2021). Sexual differentiation of the human hypothalamus: Relationship to gender identity and sexual orientation. *Handbook of clinical neurology*, 181, 427-443.

181.Moreno, A., Gan, C., & Zasler, N. D. (2017). Neurosexuality: a transdisciplinary approach to sexuality in neurorehabilitation. *NeuroRehabilitation*, 41(2), 255-259.

182.Хоуп, М. (2007). *Сущность женщины. Ее сила, тайна, архетипы. Ее Богиня*.

183.Wehr, D. S. (2015). *Jung and feminism: Liberating archetypes*. Routledge.

184.Nelson, A. (2007). The spacious mind: Using archetypes for transformation towards wisdom. *The Humanistic Psychologist*, 35(3), 235.

185.Romaniello, J. (1992). Beyond archetypes: A feminist perspective on Jungian theory. *Personality and Psychopathology: Feminist Reappraisals*, eds. Laura S. Brown and Mary Ballew, 46-69.

186.Pratt, A. V. (1985). Spinning among fields: Jung, Frye, Levi-Strauss, and Feminist Archetypal Theory." *Sugg*, 153-67.

187.Lauter, E., & Rupprecht, C. S. (Eds.). (1985). *Feminist archetypal theory: Interdisciplinary re-revisions of Jungian thought*. University of Tennessee Press.

188.Woolger, J. B., & Woolger, R. J. (1989). *The Goddess Within a Guide to the Eternal Myths That Shape Women's Lives*.

189.Bolen, J. S., & Steinem, G. (1984). *Goddesses in everywoman: A new psychology of women* (p. 334). New York: Harper & Row.

190. Moore, G. (1990). Structural determinants of men's and women's personal networks. *American sociological review*, 726-735.

191. Hirschman, E. C., & Stern, B. B. (1994). Women as commodities: prostitution as depicted in the blue angel, pretty baby, and pretty woman. *ACR North American Advances*.

192. Gilbert, R. K. (1992). Revisiting the psychology of men: Robert Bly and the mytho-poetic movement. *Journal of Humanistic Psychology*, 32(2), 41-67.

193. Unger, R. K., & Crawford, M. E. (1992). *Women and gender: A feminist psychology*. Temple University Press.

194. Atkinson, R. (1990). Review of *Your mythic journey: Finding meaning in your life through writing and storytelling*.

195. Eliot, L. (2019). Neurosexism: the myth that men and women have different brains. *Nature*, 566(7745), 453-455.

196. Лисенко Н. О. (2015). Нотатки щодо деталізації дефініції терміна “архетипний символ”. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*, (56), 163-165.

197. Хомчак, О. Г. (2014). Архетипові смислові елементи концепту вогонь. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, (43), 291-293.

198. Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. С. 84.

199. Микитів, Г. В. (2019). Модифікація архетипного символу «вогонь» у сучасному медіатексті. *Вісник Запорізького національного університету*, 2, 102-106.

200. Міщенко, М. М. (2014). Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу). *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії*, (51), 90-94.

201. Потушняк, Ф. (1940). *Солнце, луна, звiзди i небеса в народном вiрованiю. Народна школа. Унгварь.*

- 202.Тиховська, О. (2021). Міфологічні образи та магичні ритуали в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект.
- 203.Лозко 1994
- 204.Сімович, О. (2010). Архетип вода в поліському мовному просторі. Волинь-Житомирщина, (22 (2)), 262-265.
- 205.Хоптинська, К. (20221). Базові українські архетипи. Medium. Відновлено з <https://medium.com/khoptynska/базові-українські-архетипи-c581204900ea>
- 206.Ле Гофф, Ж. (2007) Середньовічна уява. Літопис. с.350
- 207.Кметь, В. С. (2011). Архетипний образ відьми у творчій інтерпретації Валерія Шевчука. Питання літературознавства, (82), 274-281.
- 208.Романова, А. Г. (2013). Народні уявлення про лісову русалку. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, (35), 369.
- 209.Ганжа, Т. (2020). Символістська поетика драматургії М. Метерлінка і Лесі Українки.
- 210.Грабовська, І. (2000). Українська ментальність крізь призму ХХ століття. Пам'ять століть, 1(2).
- 211.Купцова, Т., & Колієва, І. (2019). Гендерна репрезентація архетипного образу відьми крізь призму української літератури.
- 212.Кухаренко, О. О. (2018). Архетипи як основа образів персонажів обрядової дії українського весілля. Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія, (16), 60-66.Краснокутський, Р. (2008). Козацький архетип як продуктронії: напад на тему. Докс, (13), 127-135.
- 213.Картчева, Ю. О. (2014). Психологічний образ характерників: етнонаціональний зріз. Грані, (4), 61-65.
- 214.Світленко, С. І. (2020). Ментальний простір запорозьких козаків в уявленнях Дмитра Яворницького.
- 215.Гордійчук, О. О. (2018). Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки, (1), 15-19.

- 216.Бичко, О. В. (2017). Історія русів як джерело етимологічних студій. Молодий вчений, (4), 125-128.
- 217.Єщенко, Т. (2016). До питання про етнологію тексту: символ «Козак» у мовній картині світу українців. Сучасна українська нація: мова, історія, культура [Текст]: матеріали науково-практичної, 25.
- 218.Карпов, В. В. (2015). Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні (Doctoral dissertation, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»).
- 219.Тиховська, О. М. (2011). Психоаналітичні засади фольклору.
- 220.Ткач, М. (2002). Володимирові боги: міфологічний зміст та систематизація головних персонажів язичницького культу. Український центр духовної культури.
- 221.Потебня, А. А. (1867). О доле и сродных с нею существах.
- 222.Іщук, Л. П., & Іщук, Г. П. (2018). Верба в етнокультурних традиціях і звичаях українців.
- 223.Веремчук, І. А. Жіночі символи в українському традиційному світогляді.
- 224.Потебня, А. А. (1887). Объяснения малорусских и сродных народных песен. Колядки и щедровки. Потебня АА, 302-315.
- 225.Засєкіна, Л. В., & Засєкін, С. В. (2008). Психолінгвістична діагностика.
- 226.Pool, I. D. S. (1959). Trends in content analysis.
- 227.Таршис, Е. Я. (1973). Измерение связности категорий в контент-анализе. Методологические и методические проблемы контент-анализа: Тез. докл. рабочего совещания социологов, (1), 112-121.
- 228.Wales, K. (2014). A dictionary of stylistics. Routledge.
- 229.Ніколаєнко, В. О. (2020). Наративні стратегії переказів сновидінь: інстанції фокалізації. Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (92), 23-30.
- 230.Luyten, P., Fonagy, P., Lowyck, B., & Vermote, R. (2012). Assessment of mentalization.

231. Stevens, A. (2006). The archetypes. *The Handbook of Jungian Psychology*. Hove: Routledge, 74-93.
232. Roesler, C. (2020). Jungian theory of dreaming and contemporary dream research—findings from the research project ‘Structural Dream Analysis’. *Journal of Analytical Psychology*, 65(1), 44-62.
233. Roesler, C. (2018). Structural Dream Analysis: A narrative research method for investigating the meaning of dream series in analytical psychotherapies. *International Journal of Dream Research*, 11(1), 21-29.
234. Deppermann, A., & Lucius-Hoene, G. (2004). Narrative Identität und Positionierung.
235. Gaist, B. J. Jung, Florensky, and Dreams: Three Levels of Interpretation.
236. Schredl, M., Ciric, P., Götz, S., & Wittmann, L. (2004). Typical dreams: stability and gender differences. *The journal of psychology*, 138(6), 485-494.
237. Hollis, J. (1994). *Under Saturn's shadow: The wounding and healing of men* (Vol. 63). Inner City Books.
238. Ганяк, В. (2014). Панівні архетипи української культури як запорука дієвості самоорганізаційного механізму безпеки народу. *Публічне управління: теорія та практика*, (вип.), 64-70.